

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
TEISĖS FAKULTETO
KONSTITUCINĖS TEISĖS KATEDRA

JULITA GRIGAITĖ

Parlamento teisės ir valstybės valdžios institucijų programa 62401S104
(PTV mn 7–01)

ŽMOGAUS TEISIŲ APSAUGOS INSTITUCIJOS

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovė –
doc. dr. E. Žiobienė

Katedros vedėjas –
prof. dr. G. Mesonis

Vilnius, 2008

TURINYS

ĮVADAS.....	3
1. NACIONALINĖ ŽMOGAUS TEISIŲ INSTITUCIJA.....	6
1.1. Nacionalinės žmogaus teisių institucijos principai.....	9
1.2. Nacionalinių žmogaus teisių institucijų akreditacija.....	12
1.3. Užsienio šalių nacionalinių žmogaus teisių institucijų praktikos analizė.....	15
2. OMBUDSMENAS – ŽMOGAUS TEISIŲ GYNĖJAS.....	20
2.1. Ombudsmeno instituto samprata ir pagrindiniai požymiai.....	20
2.2. Seimo kontrolierių institucija – klasikinė ombudsmeno institucija Lietuvoje.....	25
2.3. Specializuotos ombudsmeno institucijos.....	31
2.3.1. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba Lietuvoje.....	33
2.3.2. Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus institucija Lietuvoje.....	37
3. TEISMAS – INSTITUCINĖ ŽMOGAUS TEISIŲ GARANTIJA.....	43
3.1. Teismas – valstybinės valdžios dalis.....	43
3.2. Teismų ir teisėjų nepriklausomumas.....	46
3.3. Konstitucinis Teismo vaidmuo ginant žmogaus teises.....	50
3.3.1. Kreipimosi į Lietuvos Respublikos Konstitucinį Teismą iniciatyvos teisė.....	52
3.3.2. Individualaus konstitucinio skundo institutas.....	54
IŠVADOS.....	59
ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	61
SANTRAUKA.....	66
SUMMARY.....	69
PRIEDAI.....	70

IVADAS

Žmogaus teisių raida turėjo įtakos teisinės, o vėliau ir socialinės valstybės atsiradimui. Pirmosios kartos žmogaus teisių gintis privertė policinę valstybę transformuotis į teisėtumo valstybę, skelbti įstatymo viršenybę – ginti žmogaus teises nuo valdžios savivalės ribojant tą savivalę pačios valdžios leidžiamais įstatymais. Teisėtumas pirmą kartą istorijoje buvo plėtojamas kaip žmogaus teisių apsaugos priemonė. Paaiškėjus ir šių priemonių menkam veiksmingumui teisėtumo valstybė transformavosi į teisingumo valstybę, kur valstybinę valdžią ima riboti ne jos pačios leidžiamais įstatymais, o žmogaus teisėmis, pripažįstant toms teisėms prigimtį, nuo įstatymo nepriklausantį šaltinį ir pobūdį. Plečiantis žmogaus teisių sampratai kilo reikalas atitinkamai plėtoti ir valstybę, kad ji pajėgtų garantuoti ir apsaugoti žmogaus teises. Atsiskleidė žmogaus teisių ir valstybės raidos priklausomybė, kur žmogaus teisės – valstybės veiklos tikslas, o pati valstybė – tų teisių apsaugos ir įgyvendinimo organizacija ir mechanizmas.¹

Pagarba žmogaus teisėms, jų pripažinimas visuomenine vertybe ir valstybės įsipareigojimas joms yra vienas svarbiausių demokratinės teisinės valstybės bruožų. Žmogaus teisės yra apibrėžtos ne tik daugelio pasaulio šalių konstitucijose, bet ir plačiai deklaruojamos tarptautiniuose dokumentuose. Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 1948 metais paskelbta Visuotinės žmogaus teisių deklaracija², Europos Tarybos 1950 metais priimta Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija³ bei kiti tarptautiniai dokumentai padėjo pamatus tarptautiniam žmogaus teisių apsaugai. Šiandien žmogaus teisių apsauga egzistuoja ne vien tik nacionalinės valstybės ribose, o tampa pagrindiniu tikslu ir siekiamybe pasauliniu mastu.

Pasak profesoriaus A. Pumpučio, „labai dažnai žmogaus teises mes suvokiame kaip tobulą sistemą, nepakankamai kreipdami dėmesio į šių teisių įgyvendinimo lygį, jas vertiname tik pagal įstatymus bei kitų norminių aktų formuluotes“⁴. Žmogaus teisių įgyvendinimo galimybes atskleidžia valstybėje veikianti institucinių garantijų sistema. Kad asmuo realiai galėtų pasinaudoti jam Konstitucijoje suteiktomis teisėmis ar laisvėmis, būtinas valstybėje efektyviai veikiantis žmogaus teisių apsaugos institucijų mechanizmas, užtikrinantis žmogaus teisių įgyvendinimą, ginantis asmens teises ir neleidžiantis jų pažeisti.

Temos aktualumas. Pasirinkti šią magistro baigiamojo darbo temą paskatino kelios priežastys.

¹Vaišvila A., Mesonis G. Žmogaus teisės ir jų gintis. - Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 2000. P.31.

²Visuotinė žmogaus teisių deklaracija // Valstybės žinios. 2006, Nr. 68-2497.

³Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Valstybės žinios. 1995, Nr. 40-987.

⁴Pumputis A. ir kt. Žmogaus teisių sistema // Konstitucingumas ir pilietinė visuomenė. Kolektyvinė monografija. - Vilnius: Lietuvos Teisės universitetas, 2003. P. 11.

Pirma, bakalauro studijų metu rašytas kursinis darbas „Institucinės žmogaus teisių garantijos” sukėlė ypatingą susidomėjimą šios temos problematika ir apimtimi bei paskatino studijų metu daugiau gilintis į žmogaus teisių apsaugos sritį bei analizuoti užsienio šalių praktiką.

Antra aplinkybė, paskatinusi pasirinkti šią darbo temą - visuomenėje vis aktyviau kylančios diskusijos apie nacionalinės žmogaus teisių institucijos įsteigimo poreikį bei individualaus konstitucinio skundo instituto įtvirtinimą Lietuvos teisinėje sistemoje.

Trečia aplinkybė, nulėmusi baigiamojo darbo pasirinkimą - lietuvių teisininkų darbų, nagrinėjančių nacionalinės žmogaus teisių institucijos sampratą, veiklos principus ir kitus klausimus stoka.

Darbo tikslas. Išanalizuoti ir įvertinti žmogaus teisių apsaugos institucijų sistemą.

Tyrimo objektas. Žmogaus teisių apsaugos institucijų teisinis reglamentavimas.

Tyrimo uždaviniai. Darbo tikslui pasiekti iškelti šie pagrindiniai uždaviniai:

1. atskleisti nacionalinės žmogaus teisių institucijos sampratą;
2. pateikti užsienio šalių nacionalinių žmogaus teisių institucijų praktikos analizę;
3. išanalizuoti klasikinio ir specializuoto ombudsmeno veiklos specifiką ir efektyvumą;
4. atskleisti teismų vietą žmogaus teisių apsaugos institucijų sistemoje, išskiriant Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo vaidmenį bei individualaus konstitucinio skundo instituto problematiką.

Tyrimo šaltiniai. Lietuvos Respublikos bei užsienio šalių konstitucijos, kiti teisės aktai, tarptautiniai teisės aktai, užsienio valstybių ombudsmenų veiklą reglamentuojantys įstatymai, teisės doktrina - lietuvių ir užsienio autorių darbai, praktinė medžiaga – Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartys, užsienio šalių ir Lietuvos ombudsmenų veiklos metinės ataskaitos.

Darbo temos analizei reikšmingi lietuvių teisininkų (Abramavičiaus A., Jarašiūno E., Jočienės D., Mesonio G., Vidrinskaitės S., Žiobienės E., Žylio J.) bei užsienio autorių (Favoreu L., Kjærum M, Nielsen L.N., Ramcharan B.G., Schwarlsler N., Wieslander B., Zielinski A.) darbai.

Tyrimo metodai. Baigiamojo darbo tikslui pasiekti bei uždaviniams įgyvendinti buvo naudojami dokumentų analizės, loginis – analitinis, lyginimasis bei sisteminės analizės metodai.

Darbo struktūra. Darbo turinio struktūra atitinka iškeltus uždavinius. Darbą sudaro įvadas, trys dėstomosios tiriamosios dalys, išvados, literatūros sąrašas, santrauka lietuvių ir anglų kalbomis bei priedai. Pirmojoje dalyje atskleidžiama nacionalinės žmogaus teisių institucijos samprata, principai, pateikiama užsienio šalių nacionalinių žmogaus teisių institucijų veiklos analizė. Antroji dalis skirta ombudsmeno (specializuoto ir klasikinio) instituto sampratai

atskleisti. Pateikiama Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių, lygių galimybių kontrolieriaus bei vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus veiklos analizė. Trečiojoje dalyje analizuojamas teismo, kaip pagrindinės žmogaus teises ginančios institucijos vaidmuo, išskiriant teismų ir teisėjų nepriklausomumo principo konstitucinę reikšmę, Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo vietą žmogaus teisių apsaugos sistemoje, bei individualaus konstitucinio skundo instituto sampratą. Pabaigoje pateikiamos darbo išvados.

1. NACIONALINĖ ŽMOGAUS TEISIŲ INSTITUCIJA

Pagrindinis žmogaus teisių garantas Lietuvos Respublikos teisės sistemoje – žmogaus teisių reglamentavimas Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. Joje pateikiamas platus pilietinių ir politinių, socialinių, ekonominių ir kultūrinių teisių bei laisvių katalogas. Ypač svarbi yra Konstitucijos 6 straipsnio⁵ nuostata, nustatanti tiesioginį Konstitucijos taikymą ir kiekvienam leidžianti savo teises ginti remiantis Konstitucija. Toki būdu valstybė, jos institucijos, pareigūnai ar bet kokia viešojo administravimo institucija yra įpareigoti gerbti konstitucines žmogaus teises ir laisves.

Lietuvoje yra priimta nemažai teisės aktų, reglamentuojančių žmogaus teises bei laisves nacionaliniu ir tarptautiniu lygiu, prisijungta prie daugelio tarptautinių universalių bei regioninių mechanizmų žmogaus teisių apsaugos srityje. Kad žmogus realiai galėtų pasinaudoti savo teisėmis bei apginti jas pažeidus, būtina efektyvi žmogaus teisių apsaugos institucijų sistema. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarime išaiškino, kad „teise ir teisingumu grindžiamos demokratinės valstybės viena svarbiausių priedermių - gerbti, ginti ir saugoti tas vertybes, taip pat ir žmogaus teises bei laisves, kuriomis yra grindžiama pati Tautos priimta Konstitucija ir kurių realus įtvirtinimas, gynimas ir apsauga yra pačios valstybės *raison d' être*; priešingu atveju valstybė negalėtų būti laikoma bendru visos visuomenės gėriu. <...> Valstybė yra konstituciškai įpareigota teisinėmis, materialinėmis, organizacinėmis priemonėmis užtikrinti žmogaus teisių ir laisvių gynimą nuo neteisėto kėsimosi ar ribojimo, nustatyti pakankamas žmogaus teisių ir laisvių apsaugos ir gynimo priemones“⁶. Taigi pagarba žmogaus teisėms, jų pripažinimas visuomenine vertybe ir valstybės išipareigojimas joms yra vienas svarbiausių šiuolaikinės demokratinės valstybės bruožų.

Lietuvos Respublikoje veikia labai daug valstybinių institucijų, kurios savo veikla turi prisidėti prie Konstitucijoje įtvirtintų žmogaus teisių užtikrinimo. Vienos iš jų savo atliekamomis funkcijomis prisideda prie daugumos konstitucinių žmogaus teisių ir laisvių apsaugos, kitų veikla susijusi tik su kai kurių teisių apsauga. Tačiau būtina pabrėžti, jog „institucijų gausa bei naujų įstaigų steigimas kol kas nerodo, kad įvairios žmogaus teisės Lietuvoje būtų mažiau pažeidinėjamos, o jų gynimas būtų tapęs veiksmingesnis“⁷. Taigi būtina sukurti tokią žmogaus teisių apsaugos sistemą, kuri būtų efektyvi ir užtikrintų Konstitucijoje įtvirtintų žmogaus teisių

⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33 – 1014.

⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos žalos, padarytos neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmais, atlyginimo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. kovo 3 d. redakcija) 3 dalies ir 7 straipsnio (2001 m. kovo 13 d. redakcija) 7 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios. 2006, Nr.90-3529, 2006, Nr.137 (*atitaisymas*).

⁷ Paksas A. Tarptautinės ir nacionalinės žmogaus teisių apsaugos priemonės ir institucijos. - Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 2000. P. 49.

bei laisvių apsaugą. Čia iškyla nacionalinės žmogaus teisių institucijos įsteigimo Lietuvoje poreikis. Todėl atskirai reikėtų aptarti Nacionalinės žmogaus teisių institucijos klausimą.

Nacionalinių žmogaus teisių institucijų steigimo poreikis pasireiškė jau 1946 m., kai Jungtinių Tautų (toliau JT) Ekonominė ir socialinė taryba valstybėms narėms pasiūlė įkurti nacionalines informacines institucijas ar vietinius žmogaus teisių komitetus, kurie bendradarbiautų su Jungtinių Tautų Žmogaus teisių komisija. 1960 m. Ekonominė ir socialinė taryba, priimdama rezoliuciją, paragino valstybes nares išplėsti nacionalinių žmogaus teisių institucijų kompetenciją ir glaudžiau bendradarbiauti su JT Žmogaus teisių komisija. 1960–1970 m. vis plačiau buvo diskutuojama apie nacionalinių žmogaus teisių institucijų padėtį žmogaus teisių apsaugos srityje bei jų realią galimybę prisidėti prie tarptautinių sutarčių įgyvendinimo valstybėse narėse. 1978 m. rugsėjo 18–29 d. Ženevoje įvyko JT Žmogaus teisių komisijos surengtas seminaras „Nacionalinės ir vietinės žmogaus teisių apsaugos institucijos“, kuriame buvo apibrėžtos pagrindinės nacionalinių žmogaus teisių institucijų struktūros bei funkcijų gairės. Gairėse buvo rekomenduojama, kad nacionalinė žmogaus teisių institucija vykdytų šias funkcijas⁸:

1. Veiktų kaip žmogaus teisių informacijos šaltinis Vyriausybei ir šalies gyventojams.
2. Šviestų visuomenę žmogaus teisių klausimais ir ugdytų pagarbą žmogaus teisėms.
3. Teiktų patarimus Vyriausybei visais žmogaus teisių apsaugos klausimais.
4. Stebėtų įstatymų bei kitų teisės aktų leidybą žmogaus teisių apsaugos sistemoje bei teiktų rekomendacijas atitinkamoms valstybės valdžios institucijoms.
5. Vykdytų Vyriausybės jai priskirtas funkcijas, tarptautinių sutarčių, susijusių su žmogaus teisių apsauga, įgyvendinimo srityje.

Seminaro metu priimtose gairėse buvo nustatytos nacionalinės žmogaus teisių institucijos struktūrai teikiamos rekomendacijos:

1. Nacionalinė žmogaus teisių institucija turėtų būti formuojama iš įvairių visuomenės grupių atstovų.
2. Kiekvienam visuomenės nariui ar valstybės institucijai turėtų būti garantuojama teisė kreiptis į nacionalinę žmogaus teisių instituciją.
3. Nacionalinė žmogaus teisių institucija privalėtų turėti vietines ir patariamąsias tarnybas savo funkcijoms įgyvendinti.

JT Žmogaus teisių komisija paragino valstybes nares įgyvendinti seminario metu priimtas rekomendacijas. 1980 metais JT Generalinės Asamblėjos metu JT Generalinis

⁸ Office of the High Commissioner for Human rights // <http://www.unhcr.ch/html/menu6/2/fs19.htm>; prisijungimo laikas: 2008-09-05.

sekretorius pateikė ataskaitą apie nacionalines žmogaus teisių institucijas, kurias stebėjo kelerius metus. 1990 metais JT Žmogaus teisių komisija sušaukė konferenciją, į kurią buvo kviestos dalyvauti ir nacionalinės žmogaus teisių institucijos. Konferencijoje buvo siekiama peržiūrėti nacionalinių žmogaus teisių institucijų bendradarbiavimo su tarptautinėmis organizacijomis, tokiomis kaip Jungtinių Tautų organizacija ir jos agentūros, padėtį bei ieškoti galimybių didinti šių institucijų efektyvumą. Viso to rezultatas buvo 1991 metais Paryžiuje surengtas seminaras „Nacionalinės ir vietinės žmogaus teisių skatinimo ir apsaugos institucijos“ ir jo metu nustatyti pagrindiniai nacionalinės žmogaus teisių institucijos principai, kurie žinomi kaip Paryžiaus principai.⁹ Vėliau juos priėmė ir paskelbė JT Žmogaus teisių komisija.¹⁰

Galime pastebėti, kad pastaraisiais dešimtmečiais pasaulyje atsirado ir daugėja šių ypatingų institucijų žmogaus teisių apsaugos srityje. Itin sparčiai nacionalinių žmogaus teisių institucijų skaičius visame pasaulyje, o ypač besivystančiose ar demokratiją kuriančiose šalyse, pradėjo didėti pasibaigus šaltajam karui bei 1993 metais įvykus Vienos konferencijai žmogaus teisių klausimais. Organizacijos Amnesty International teigimu, nacionalinių žmogaus teisių institucijų įkūrimo tikslas turėtų būti žmogaus teisių apsaugos skatinimas atliekant efektyvius žmogaus teisių pažeidimų ar nusiskundimų žmogaus teisių srityje tyrimus bei teikiant rekomendacijas įvairioms valstybės institucijoms.¹¹

Gausybė nacionalinių žmogaus teisių institucijų jau veikia gana ilgai, kad būtų galima nagrinėti jų veiklos praktiką bei klausimus, susijusius su asmenų skundų nagrinėjimu, konfliktų sprendimu, patarimais valstybės institucijoms bei jų santykiais su kitomis institucijomis tokiomis kaip, pavyzdžiui teismai arba ombudsmenai. Manychiau, kad šia pasauline patirtimi galima puikiai pasinaudoti: atsižvelgti tiek į Paryžiaus principus, tiek į Lietuvos realijas ir visuomenės raidos poreikius, įkurti nacionalinę žmogaus teisių instituciją Lietuvoje ir sudaryti jai sąlygas efektyviai veikti. Kad pagrįstume nacionalinės žmogaus teisių institucijos įkūrimo Lietuvoje poreikį bei naudą, būtina išsamiau paanalizuoti JT Žmogaus teisių komisijos priimtus Paryžiaus principus bei užsienio šalių nacionalinių žmogaus teisių institucijų praktiką.

⁹ Principles relating to the Status of National Institutions (The Paris Principles). Adopted by General Assembly resolution 48/134 of 20 December 1993 // <http://www2.ohchr.org/english/law/parisprinciples.htm>; prisijungimo laikas: 2008-09-05.

¹⁰ Office of the High Commissioner for Human rights // <http://www.unhcr.ch/html/menu6/2/fs19.htm>; prisijungimo laikas: 2008-09-05.

¹¹ Amnesty International's recommendations for effective protection and promotion of human rights // <http://www.amnesty.org/en/library/info/IO40/007/2001/e>; prisijungimo laikas: 2008-09-05.

1.1. Nacionalinės žmogaus teisių institucijos principai

Nacionalinių žmogaus teisių institucijų vystymasis ypač sietinas su buvimu normatyvinio pobūdžio Paryžiaus principų¹², apibrėžiančių jų funkcijas, sudarymą, finansavimą ir kitus kriterijus, kuriais siekiama užtikrinti nepriklausomą ir efektyvą nacionalinių institucijų funkcionavimą. Paryžiaus principuose įtvirtintos normos yra suskirstytos į tokias dalis:

Įgaliojimai ir atsakomybė.

Nacionalinei institucijai suteikiami įgaliojimai skatinti ir ginti žmogaus teises. Nacionalinės institucijos įgaliojimai (kuo platesni) turi būti apibrėžti Konstitucijoje ar kitame teisiniame dokumente, nustatančiame jos sudėtį ir kompetencijos sritis.¹³ Galime teigti, jog tai, kad konkrečios šalies Konstitucijoje – aukščiausios teisinės galios teisės akte – yra įtvirtinta Nacionalinės žmogaus teisių institucijos kompetencija, parodo ypatingą šios institucijos statusą žmogaus teisių apsaugos sistemoje.

Nacionalinei žmogaus teisių institucijai nustatytos ir tam tikros pareigos. Nacionalinė žmogaus teisių institucija rekomendaciniu pagrindu, atitinkamų institucijų prašymu arba vykdant savo įgaliojimus turi pateikti vyriausybei, parlamentui ar kitai kompetentingai institucijai nagrinėti klausimus, nuomones, rekomendacijas, siūlymus ir ataskaitas, susijusias su žmogaus teisių skatinimu ir apsauga.¹⁴ Taigi Nacionalinei žmogaus teisių institucijai suteikta teisė nagrinėti galiojančius teisės aktus, administracines nuostatas, įstatymų projektus bei siūlymus, teikti jos nuomone tinkamas rekomendacijas, užtikrinančias, kad šios nuostatos atitiktų pagrindinius žmogaus teisių principus. Nacionalinė žmogaus teisių institucija, veikdama savo kompetencijos ribose, netiesiogiai prisideda ir prie įstatymų leidybos proceso, nes ji gali teikti rekomendacijas priimti naujus teisės aktus, juos keisti ar tobulinti. Nacionalinė žmogaus teisių institucija rengia ataskaitas apie bendrą žmogaus teisių padėtį ar konkrečius jos aspektus savo šalyje. Taip yra nuolat stebima žmogaus teisių padėtis šalyje, iškeliamos įvairios žmogaus teisių problemos ir ieškoma galimybių jas spręsti. Be to, „Nacionalinė žmogaus teisių institucija atkreipia vyriausybės dėmesį į žmogaus teisių pažeidimus bet kurioje šalies vietoje ir siūlo imtis iniciatyvos šią padėtį ištaisyti, o prireikus – pareiškia nuomonę apie vyriausybės poziciją ir požiūrį, skatina ir užtikrina nacionalinės teisės aktų bei praktikos derinimą su tarptautiniais valstybės pasirašytais žmogaus teisių dokumentais ir jų veiksmingą įgyvendinimą, nagrinėja įvairius žmogaus teisių pažeidimus“¹⁵.

¹² Principles relating to the Status of National Institutions (The Paris Principles) // <http://www2.ohchr.org/english/law/parisprinciples.htm>; prisijungimo laikas: 2008-09-05.

¹³ Ten pat.

¹⁴ Ten pat.

¹⁵ Ten pat.

Paryžiaus principuose įtvirtintas ir bendradarbiavimo principas, kuris Nacionalinei žmogaus teisių institucijai nustato pareigą bendradarbiauti su Jungtinėmis Tautomis, visomis JT organizacijomis, regioninėmis ir kitų šalių nacionalinėmis institucijomis, kurios yra kompetentingos žmogaus teisių apsaugos srityje. Organizacija Amnesty International rekomendacijose¹⁶ nacionalinėms žmogaus teisių institucijoms nurodo, jog būtinas nacionalinių žmogaus teisių institucijų bendradarbiavimas su įvairiomis žmogaus teisių institucijomis (vietinėmis ir tarptautinėmis) bei nevyriausybinėmis organizacijomis. Nacionalinės žmogaus teisių institucijos tarpusavyje turėtų keistis informacija, rengti pranešimus žmogaus teisių padėties klausimais ir pasinaudoti kitų institucijų teigiama patirtimi. Doc. dr. E. Žiobienė teigia, jog yra „klaidingai manoma, kad nacionalinė žmogaus teisių institucija turėtų atstovauti valstybei ir jos interesams. Tačiau yra priešingai: nacionalinė žmogaus teisių institucija nerengia valstybės ataskaitų tarptautinėms organizacijoms, nes tokia veikla pažeistų institucijos nepriklausomumo principą”¹⁷.

Paryžiaus principuose nustatyta ir itin svarbi visuomenės švietimo žmogaus teisių klausimais funkcija. Šią funkciją Nacionalinė žmogaus teisių institucija įgyvendina, padėdama kurti žmogaus teisių mokymo ir tyrimo programas, dalyvaudama įgyvendinant jas mokymų įstaigose, viešai informuodama apie žmogaus teises ir pastangas kovoti su visomis diskriminavimo formomis didinant visuomenės sąmoningumą, ypač ją informuodama bei mokydama ir panaudodama visas spaudos priemones.¹⁸

Sudarymas ir nepriklausomumo bei pliuralizmo garantijos.

Paryžiaus principai reglamentuoja, kad nacionalinė žmogaus teisių institucija turi būti savarankiška ir nepriklausoma. Šios institucijos formavimo procedūra turi būti reglamentuojama teisės aktu, nurodant ir jos narių įgaliojimų trukmę. Tai, pasak doc. dr. E. Žiobienės, „viena iš svarbiausių institucijos nepriklausomumo, pasiekiamumo ir lygiateisiškumo garantijų“¹⁹. Paryžiaus principuose taip pat nustatyta, kad nacionalinė žmogaus teisių institucija būtų formuojama pliuralistiškai, į jos sudėtį įtraukiant įvairių visuomenės sričių, kurios dalyvauja stiprinant ir saugant žmogaus teises, atstovų. Pasak organizacijos Amnesty International nacionalinės žmogaus teisių institucijos formavimas neturi pažeisti nepriklausomumo ir teisėtumo principų. Pilietinės visuomenės nariai irgi turėtų būti įtraukti į nacionalinės žmogaus

¹⁶ Amnesty International's recommendations for effective protection and promotion of human rights // <http://www.amnesty.org/en/library/info/IOR40/007/2001/e>; prisijungimo laikas: 2008-09-05.

¹⁷ Žiobiene E. Nacionalinės žmogaus teisių institucijos perspektyvos Lietuvoje // Jurisprudencija. 2008. Nr. 9(111). P. 89-93.

¹⁸ Principles relating to the Status of National Institutions (The Paris Principles). Adpted by General Assembly resolution 48/134 of 20 December 1993 // <http://www2.ohchr.org/english/law/parisprinciples.htm>; prisijungimo laikas: 2008-09-05.

¹⁹ Žiobiene E. ir kt. Žmogaus teisių apsauga: institucinis aspektas // Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda. Kolektyvinė monografija. - Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007. P. 365.

teisių institucijos formavimo procedūras, suteikiant jiems teisę siūlyti skirti kandidatus į šią instituciją. Be to, nacionalinės žmogaus teisių institucijos nariams, kaip ir teisėjams, turi būti garantuotas imunitetas nuo baudžiamojo persekiojimo, kol jie eina savo pareigas.²⁰ Pagal Paryžiaus principus nacionalinė žmogaus teisių institucija turi glaudžiai bendradarbiauti su nevyriausybinėmis organizacijomis, filosofinės arba religinės minties srovių, universitetų ir kvalifikuotų ekspertų, parlamento bei vyriausybės atstovais.²¹

Veiklos būdai.

Vykdydama savo veiklą, nacionalinė žmogaus teisių institucija laisvai svarsto jos kompetencijai priklausančius klausimus nepaisant to, ar juos pateikė vyriausybė, išklauso visus asmenis ir surenka visą informaciją bei visus dokumentus, kokių tik reikia, kad galėtų įvertinti jos kompetencijai priklausančias situacijas, tiesiogiai ar naudodamasi kuria nors žiniasklaidos priemone, informuoja visuomenę, siekdama paskelbti savo nuomones ir rekomendacijas, o prireikus iš savo narių sudaro darbo grupes ir įsteigia vietas ar regionų skyrius, padedančius vykdyti funkcijas, konsultuojasi su kitomis įstaigomis, kurios pagal savo jurisdikciją arba kitaip yra atsakingos už žmogaus teisių saugojimą. Paryžiaus principuose yra pabrėžiama ypatinga pažeidžiamųjų grupių apsauga (pirmiausia vaikai, darbuotojai imigrantai, pabėgėliai, fiziškai ir protiškaici neįgalūs asmenys). Nacionalinės žmogaus teisių institucijos turi plėtoti santykius su nevyriausybinėmis organizacijomis, kurių tikslas - pažeidžiamųjų grupių apsauga.

Papildomi principai susiję, su komisijų, turinčių kvazi jurisdikcinę kompetenciją, statusu.

Papildomuose Paryžiaus principuose nustatyta kvazi teisminė nacionalinės žmogaus teisių institucijos kompetencija. Papildomuose principuose siūloma, kad „Nacionalinė žmogaus teisių institucija prižiūrėtų, kaip laikomasi universalių žmogaus teisių standartų, tirtų skundus dėl žmogaus teisių pažeidimų, rinktų duomenis apie pažeidimus, taikytų administracines nuobaudas pažeidėjams, o prireikus kreiptųsi į teismą“²². Į Nacionalinę žmogaus teisių instituciją su skundu gali kreiptis fiziniai asmenys, jų atstovai, trečiosios šalys, nevyriausybinių organizacijų, profesinių sąjungų ar kitos atstovaujamosios organizacijos. Nacionalinės žmogaus teisių institucijos priimtų sprendimų galia labai įvairi: tai gali būti teisiškai įpareigojantys sprendimai su taikoma administracine nuobauda, pažeidimą konstatuojantys sprendimai, tiesiog

²⁰ Amnesty International's recommendations for effective protection and promotion of human rights // <http://www.amnesty.org/en/library/info/IO40/007/2001/e>; prisijungimo laikas: 2008-09-05.

²¹ Principles relating to the Status of National Institutions (The Paris Principles). Adopted by General Assembly resolution 48/134 of 20 December 1993 // <http://www2.ohchr.org/english/law/parisprinciples.htm>; prisijungimo laikas: 2008-09-05.

²² Žiobiene E. ir kt. Žmogaus teisių apsauga: institucinis aspektas // Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda. Kolektyvinė monografija. - Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007. P. 367.

rekomendacinio pobūdžio sprendimai.²³ Paryžiaus principai nacionalinei žmogaus teisių institucijai numato galimybę teikti rekomendacijas kompetentingoms valdžios institucijoms: siūlyti įstatymų, taisyklių ir administracinės praktikos pakeitimų ar reformų, ypač jeigu šie sukuria sunkumų, pareiškimus pateikiantiems asmenims, siekiantiems nustatyti savo teises.

Vis tik, kaip teigia doc. Dr. E. Žiobienė, „Individualių skundų tyrimas yra tik papildoma funkcija, todėl valstybė gali pati rinktis, ar steigti parlamentinių, ar specializuotų ombudsmenų institucijas, nagrinėjančias individualius skundus, ar tai pavesti nacionalinei žmogaus teisių institucijai“²⁴.

Apibendrinami tai, kas buvo išdėstyta, galime daryti išvadas, kad nacionalinė žmogaus teisių institucija užima ypatingą vietą žmogaus teisių apsaugos institucijų sistemoje. Šios institucijos statusas, kompetencija, formavimo procedūros ir institucijos narių įgaliojimų terminas turėtų būti įtvirtinti aukščiausiam teisės akte, taip nepažeidžiant šios institucijos nepriklausomumo principo. Žmogaus teisių stebėjimo, kaip pagrindinės nacionalinės žmogaus teisių institucijų funkcijos įtvirtinimas Paryžiaus principuose užtikrina šių institucijų efektyvią įtaką žmogaus teisių apsaugai.

1.2. Nacionalinių žmogaus teisių institucijų akreditacija

Pradėdami analizuoti nacionalinių žmogaus teisių institucijų akreditacijos procedūras, pirmiausia turėtume aptarti Tarptautinio nacionalinių žmogaus teisių institucijų koordinavimo komiteto (angl. The International Co-ordinating Committee of National Human Rights Institutions for the Promotion and Protection of Human Rights (The ICC)²⁵ statusą ir veiklą. Vadovaujantis 2000 m. balandžio 15 d. Tarptautinės nacionalinių žmogaus teisių institucijų konferencijos priimtomis Tarptautinio nacionalinių žmogaus teisių institucijų koordinavimo komiteto (toliau ICC) taisyklėmis ir procedūromis²⁶, ICC yra atstovaujamoji nacionalinių žmogaus teisių institucijų grandis, įkurta siekiant stiprinti nacionalines žmogaus teisių institucijas, skatinti jų tarpusavio bendradarbiavimą, organizuoti Tarptautinės nacionalinių žmogaus teisių institucijų konferencijas, stebėti, kad šios institucijos atitiktų Paryžiaus principus bei prižiūrėti, kaip įgyvendinamos Tarptautinių konferencijų metu priimtos rekomendacijos. ICC

²³ Žiobienė E. Nacionalinės žmogaus teisių institucijos perspektyvos Lietuvoje // Jurisprudencija. 2008. Nr. 9(111). P. 89-93.

²⁴ Žiobienė E. Nacionalinės žmogaus teisių institucijos perspektyvos Lietuvoje // Jurisprudencija. 2008. Nr. 9(111). P. 92.

²⁵ The international Co-ordinating committee of National institutions for the promotion and protection of human rights rules of procedure <http://www.demotemp360.nic.in/2007/ICCProcedureEng2006.pdf>; prisijungimo laikas: 2008-09-06.

²⁶ The international Co-ordinating committee of National institutions for the promotion and protection of human rights rules of procedure. Adopted 15 April 2000 // <http://www.demotemp360.nic.in/2007/ICCProcedureEng2006.pdf>; prisijungimo laikas: 2008-09-06.

tarptautiniu lygiu koordinuoja nacionalinių žmogaus teisių institucijų, įsteigtų pagal Paryžiaus principus, veiklą, remia nacionalinių žmogaus teisių institucijų steigimą ir stiprinimą bei palaiko glaudžius ryšius su JT Žmogaus teisių komisija ir kitomis tarptautinėmis organizacijomis, kurios veikia žmogaus teisių apsaugos srityje. Tik nacionalinės institucijos, kurių veikla atitinka Paryžiaus principus, gali būti išrinktos į ICC. Nacionalinė institucija, siekianti narystės ICC, turi teikti atitinkamus dokumentus ICC pirmininkui. Nors ir būtų atmesta konkrečios Nacionalinės institucijos paraiška dėl narystės ICC, ji gali pakartotinai, pašalinusi kliūtis, kreiptis į ICC ir dalyvauti susitikimuose bei darbo grupėse.

ICC įkurtas akreditacijos pakomitetis turi įgaliojimus peržiūrėti ir analizuoti akreditacijos prašymus, kuriuos pateikia ICC pirmininkas, ir teikti rekomendacijas ICC nariams dėl pareiškėjų atitikimo Paryžiaus principams. Pagal ICC akreditacijos pakomitečio taisykles ir procedūras²⁷ (priimtos ICC narių 15-oje sesijoje, vykusioje 2004 m. rugsėjo 14 d. Seule, Korėjos Respublikoje), pakomitetis sudaromas deleguojant po vieną ICC akredituotą nacionalinę instituciją iš keturių regionų grupių (Afrika, Šiaurės ir Pietų Amerika, Azija – Okeanija ir Europa), taip užtikrinama sąžininga akreditacijos pakomitečio regioninio atstovavimo pusiausvyra. Nariai skiriami dvejų metų laikotarpiui. Akreditacijos pakomitetis bendru sutarimu paskiria atnaujinamam dvejų metų terminui, vieną iš savo narių atlikti pakomitečio pirmininko funkcijas. Pabrėžtina, kad JT Vyriausiojo Žmogaus teisių komisaro biuras skiriamas kaip nuolatinis komiteto stebėtojas ir, veikdamas pagal savo, kaip ICC sekretoriato, įgaliojimus, teikia pagalbą komitetui atliekant savo darbą, veikia kaip koordinavimo institucija susirašinėjant ir bendraujant. Kiekvienas Akreditacijos pakomitečio regiono grupės atstovas regiono nacionalinėms institucijoms palengvina pareiškimo pateikimo procesą: pateikia joms visą informaciją, susijusią su akreditacijos procesu, įskaitant proceso aprašymą, reikalavimus ir terminus.

Vadovaujantis ICC taisyklėmis ir procedūromis²⁸ visos nacionalinės institucijos, norinčios tapti narėmis, kreipiasi į ICC pirmininką ir per ICC sekretoriatą pateikia papildomų dokumentų. Šie pareiškimai ir papildomi dokumentai pateikiami ICC pirmininkui ne vėliau kaip likus dviem mėnesiams iki ICC susitikimo. Jeigu praleidžiamas pareiškimo pateikimo terminas, dokumentai bus nagrinėjami tik kitais metais vyksiančiame ICC susitikime, išskyrus atvejus, kai ICC pirmininkas nusprendžia kitaip. Be to, ICC pirmininkas turi užtikrinti, kad pareiškimų ir

²⁷ Rules of Procedure for the ICC Sub-Committee on Accreditation. Adpted by the members of the International Coordinating Committee at its 15 th session, held on 14 September 2004. Seoul, Republic of Korea // http://www.demotemp360.nic.in/pdf/RP_ICC%20_Sub-Com_%20Acc_140904_en.pdf; prisijungimo laikas: 2008-09-06.

²⁸ The international Co-ordinating committee of National institutions for the promotion and protection of human rights rules of procedure. Adopted 15 April 2000 // <http://www.demotemp360.nic.in/2007/ICCProcedureEng2006.pdf>; prisijungimo laikas: 2008-09-06.

papildomų dokumentų kopijos būtų perduotos kiekvienam Akreditacijos pakomitečio nariui. ICC Akreditacijos pakomitečio taisyklės ir procedūros²⁹ nustato, kad Akreditacijos pakomitetis turi susitikti prieš ICC metinį susitikimą ir jo metu, kad peržiūrėtų naujus pareiškimus, papildomą informaciją, pateiktą dėl ankstesnių pareiškimų, ir parengtų rekomendacijas. Susitikimuose dalyvauja Akreditacijos pakomitečio nariai ir JT Vyriausiojo Žmogaus teisių komisaro biuras. Numatoma, kad Akreditacijos pakomitečio pirmininkas, pritarus ICC pirmininkui ir Akreditacijos komiteto nariams, gali sušaukti papildomus susitikimus. Akreditacijos pakomitečio pirmininkas teikia ICC nariams ataskaitą su rekomendacijomis ir pagrindžia atitinkamo sprendimo priėmimą. Pirmininkas savo ataskaitoje nurodo ICC narių susitikime priimtus sprendimus, susijusius su akreditacijos pareiškimais. Vėliau pirmininkas informuoja pareiškimus pateikusias institucijas apie ICC narių priimtus sprendimus ir juos pagrindžia.

Taigi sprendime nurodoma, koks statusas pagal Paryžiaus principus suteikiamas (arba ne) nacionalinei žmogaus teisių institucijai, kuri kreipėsi į ICC dėl akreditacijos. Šiuo atžvilgiu yra naudojamos skirtingos akreditacijos. Pagal Paryžiaus principus ir Tarptautinio nacionalinių žmogaus teisių institucijų koordinavimo komiteto taisykles bei procedūras³⁰ yra skiriamos šios nacionalinių žmogaus teisių institucijų akreditacijos klasifikacijos:

A – Paryžiaus principų laikomasi;

A (R) – akreditacija su rezervu – suteikiama, kai išankstinė analizė leidžia teigti, kad principų laikomasi, tačiau nepakanka pateiktų dokumentų, kad būtų galima suteikti A statusą;

B – stebėtojo padėtis – nevisiškai atitinka Paryžiaus principus arba pateikta nepakankamai informacijos, kad būtų galima priimti sprendimą;

C – Paryžiaus principų nesilaikoma.

Remiantis ICC pateikta informacija³¹, 2008 metais vykusiai nacionalinių žmogaus teisių institucijų akreditacijai B statusas (stebėtojo padėtis) buvo suteiktas Maldyvų Respublikos Žmogaus teisių komisijai ir Ukrainos Respublikos Parlamento Žmogaus teisių komisaro institucijai.

²⁹ Rules of Procedure for the ICC Sub-Committee on Accreditation. Adpted by the members of the International Coordinating Committee at its 15 th session, held on 14 September 2004. Seoul, Republic of Korea //

http://www.demotemp360.nic.in/pdf/RP_ICC%20_Sub-Com_%20Acc_140904_en.pdf; prisijungimo laikas: 2008-09-06.

³⁰ Ten pat.

³¹ National human rights institutions forum // Chart of the status of national institutions. Accreditation status as of 16 June 2008 <http://planetecomolutions.com/nhri/Chart%20of%20the%20Status%20of%20NIs%20June%202008.doc>; prisijungimo laikas: 2008-09-06.

1.3. Užsienio šalių nacionalinių žmogaus teisių institucijų praktikos analizė

Nacionalinių žmogaus teisių institucijų paskirties, jų ypatingo statuso bei poreikio Lietuvoje steigti instituciją, veikiančią pagal Paryžiaus principus, suvokimas neįmanomas neanalizuojant šiuo metu jau veikiančių užsienio šalių nacionalinių žmogaus teisių institucijų.

Nacionalinių žmogaus teisių institucijų yra įvairių rūšių. Skirtingos pasaulio teisinės tradicijos bei istorinės prielaidos lėmė šių institucijų struktūros ir mandatų skirtumus. Šiuo metu egzistuojančios nacionalinės žmogaus teisių institucijos galėtų būti skirstomos į skirtingas grupes. Prancūzijos žmogaus teisių konsultacinė komisija, kuri yra seniausia ir didžiausia tokia institucija, pradėjusi savo veiklą 1948 metais, yra puikus Žmogaus teisių konsultacinės komisijos pavyzdys. Komisija formuojama iš nevyriausybinų organizacijų, religinių bendruomenių atstovų, mokslininkų, teisininkų ir kitų sričių atstovų. Nariai aktyviai dalyvauja Komisijai priimant sprendimus. Žmogaus teisių konsultacinei komisijai nėra suteikta kvazi teisminė kompetencija, t.y. individualių skundų nagrinėjimas. Pagrindinis šių institucijų tikslas yra žmogaus teisių stebėjimas ir patarimai valstybės valdžios institucijoms žmogaus teisių klausimais. Žmogaus teisių konsultacinės komisijos veikia Graikijoje ir daugumoje Afrikos valstybių.³²

Komisijos su kvazi teismine kompetencija yra steigiamos daugiausia bendrosios teisės tradicijų šalyse, pavyzdžiui, Indijoje, Meksikoje, Mongolijoje, Airijoje, Šiaurės Afrikos valstybėse. Įdomus faktas yra tas, jog daugumoje tokių institucijų yra darbuotojų dirbančių visą darbo dieną, ir darbuotojų, dirbančių pusę darbo laiko. Pagrindinė funkcija – individualių skundų tyrimas. Kai kuriose valstybėse nacionalinių žmogaus teisių institucijų mandatas darosi panašus į tradicinio ombudsmeno, todėl šiuo atveju veikia komisijos su jurisdikcine ir ombudsmeno kompetencija. Taip yra Ganoje, Meksikoje, Mongolijoje ir Tanzanijoje.

Airijos žmogaus teisių komisija buvo įsteigta 1999 metais. Ji turi plačią jurisdikciją remti bei ginti žmogaus teises, apibrėžtas tiek tarptautinėse Airijos ratifikuotose sutartyse, tiek Airijos Konstitucijoje. Airijos žmogaus teisių komisija apibūdinama kaip maža, bet efektyviai veikianti komisija.³³ Komisarai (jų yra 15) skiria Vyriausybė 5 metų kadencijai. Kaip ir būdinga tokio tipo nacionalinėms žmogaus teisių institucijoms, komisarai dirba pusę darbo laiko, o Komisijos darbuotojai – visą darbo laiką. Doc. dr. E. Žiobienė teigia, jog toks darbų paskirstymas finansiškai yra naudingas valstybei, o komisarai, dirbdami kituose darbuose, susipažįsta su

³² Kjørsum M. National human rights institutions implementing human rights // <http://www.nhri.net/pdf/NHRI-Implementing%20human%20rights.pdf>; prisijungimo laikas: 2008-09-10.

³³ Žiobienė E. Nacionalinės žmogaus teisių institucijos perspektyvos Lietuvoje // Jurisprudencija. 2008. Nr. 9(111). P-89-93

žmogaus teisių problemomis, įvairių socialinių grupių interesais ir poreikiais.³⁴ Tokiu būdu Airijos žmogaus teisių komisija gali efektyviau atlikti jai pavestas funkcijas ir gerinti žmogaus teisių padėtį šalyje. Pagrindinės Airijos žmogaus teisių komisijos funkcijos yra: rengti rekomendacijas, stebėti kaip žmogaus teisių klausimai yra reguliuojami įstatymų leidyboje, ir ar jie atitinka tarptautinius bei konstitucinius žmogaus teisių standartus, plėsti visuomenės žinių lygį žmogaus teisių (rengti įvairius mokymus, seminarus, konferencijas), bendradarbiauti su tarptautinėmis organizacijomis bei nacionalinėmis žmogaus teisių institucijomis, dalytis praktine patirtimi.³⁵ Būtina pabrėžti, jog Airijos žmogaus teisių komisija atlieka ypač svarbų vaidmenį įstatymų leidybos srityje, kadangi komisarai, Vyriausybės ministrų prašymu, teikia jiems išvadas bei rekomendacijas dėl konkretaus teisės akto projekto, kuriuo sprendžiami klausimai, susiję su žmogaus teisėmis. Airijos žmogaus teisių komisija yra viena iš nacionalinių žmogaus teisių institucijų, vykdančių kvazi teisminę funkciją. Tai reiškia, jog komisarai sprendžia individualius asmenų skundus. Komisarai vykdo ir kitas specifines funkcijas: svarsto pareiškėjų prašymus iširti atitinkamą žmogaus teisių bylą arba pradeda tyrimą savo iniciatyva, apsversto prašymus dėl pagalbos, susijusios su teisminiais procesais teikimo. Airijos žmogaus teisių komisija teikia teisinę pagalbą dėl bylos, susijusios su žmogaus teisės reglamentuojančio įstatymo pažeidimu ar kitomis aplinkybėmis. Teisinė pagalba gali būti suteikta tik fiziniam asmeniui, patyrusiam žmogaus teisių pažeidimą, jei komisarai nusprendė, kad būtina suteikti asmeniui pagalbą dėl bylos sudėtingumo ar kitų išskirtinių aplinkybių. Tai kelia Airijos visuomenės nusivylimą, kadangi kur kas paprasčiau fiziniams asmenims, kurie tiesiogiai nėra patyrę žmogaus teisių pažeidimų, ar nevyriausybinėms organizacijoms, kurios palaiko nukentėjusįjį, viešai paskelbti apie žmogaus teisių pažeidimą. Šiaurės Airijoje egzistuoja daug nevyriausybinių organizacijų, ginančių žmogaus teises, tačiau jos negali tikėtis Žmogaus teisių komisijos atstovavimo tam tikrose bylose.³⁶ Taip pat išskirtinis Airijos žmogaus teisių komisijos bruožas yra tai, jog komisarams suteikta teisė dalyvauti teisiniuose nagrinėjimuose žmogaus teisių klausimais turint *amicus curiae* statusą (pateikiant teismui ekspertų nuomonę). Airijos žmogaus teisių komisijos 2007 metų ataskaitoje³⁷ pabrėžta, jog komisija dalyvavo 7 bylose, turėdama *amicus curiae* statusą. Šios bylos atkreipė visuomenės dėmesį į plačią žmogaus teisių problemų įvairovę. Galime teigti, jog Airijos žmogaus teisių komisija ne tik daro didelę įtaką žmogaus teisių apsaugai šalyje, bet ir prisideda prie teisminės praktikos formavimo žmogaus teisių klausimais.

³⁴ Žiobiene E. Nacionalinės žmogaus teisių institucijos perspektyvos Lietuvoje // Jurisprudencija. 2008. Nr. 9(111). P-89-93

³⁵ Irish Human Rights Commission. Annual report 2007 http://www.ihrc.ie/_fileupload/publications/IHRCar2007-en.pdf; prisijungimo laikas: 2008-09-15.

³⁶ Ramcharan B.G. The protection role of National human rights institutions. - Boston: Martinus Nijhoff publishers. Leiden/ Boston, 2005. P.140-141.

³⁷ Irish Human Rights Commission. Annual report 2007 http://www.ihrc.ie/_fileupload/publications/IHRCar2007-en.pdf; prisijungimo laikas: 2008-09-15.

Viena iš nacionalinių žmogaus teisių institucijų tipų yra žmogaus teisių centrai, susiformavę Šiaurės Europos valstybėse: Danijoje, Vokietijoje, Norvegijoje. Paprastai šios institucijos netiria individualių skundų. Nacionaliniai žmogaus teisių centrai yra panašūs į konsultacines komisijas. Tačiau tokių institucijų darbas pagrįstas tyrinėjimais ir nariai yra mažiau aktyvūs specifinėje institucijos veikloje, kadangi jų pagrindinė funkcija yra teikti vadovybei instrukcijas žmogaus teisių klausimais. Seniausia iš tokių institucijų – Danijos žmogaus teisių centras. Danijos žmogaus teisių centras buvo įsteigtas 1987 metais. Vėliau, 2002 m. įkurtas Danijos žmogaus teisių institutas tęsia Danijos Žmogaus teisių centro funkcijas.³⁸ Pagrindinis Instituto tikslas yra kelti visuomenės žinių lygį žmogaus teisių srityje tiek nacionaliniu, tiek regioniniu ir tarptautiniu mastu. Institutą sudaro 4 departamentai: Tyrimų, Tarptautinis ir Nacionalinis departamentai bei 2003 metais įsteigtas Skundų komitetas. Skundų komiteto nariai privalo turėti teisinį išsilavinimą, komitetui turi atstovauti abiejų lyčių atstovai ir nors vienas komiteto narys turi būti ne danų kilmės. Skundų komitete tiriami skundai dėl rasinės ar tautinės diskriminacijos. Skundų komiteto priimti sprendimai nėra teisiškai įpareigojantys, todėl komitetas negali imtis jokių teisinių priemonių prieš pažeidėjus. Tokiu atveju, kai nustatomas pažeidimas, komitetas siūlo pareiškėjui pasinaudoti nemokama teisine pagalba ir kreiptis į kompetentingas institucijas.³⁹ Žmogaus teisių stebėseną yra viena pagrindinių Danijos žmogaus teisių instituto veiklos sričių. Kiekvienų metų gruodžio mėnesį Institutas teikia Parlamentui ataskaitą apie žmogaus teisių padėtį šalyje ir taip sukelia diskusijas bei susirūpinimą esamomis problemomis. Šio Instituto veikla nėra apibrėžta vien tik nacionaliniu lygiu. Tai liudija nemažai metų vykstantis glaudus bendradarbiavimas su Jungtinių Tautų institucijomis bei Europos Taryba.

Vokietijos žmogaus teisių institutas buvo įsteigtas 2001 metais ir jam suteiktas A statusas (Paryžiaus principų laikomasi). Šio Instituto pagrindinis tikslas yra žmogaus teisių pažeidimų prevencija ir žmogaus teisių skatinimas bei apsauga. Institutas teikia informaciją apie žmogaus teisių padėtį Vokietijoje ir užsienyje. Pagrindinės Žmogaus teisių instituto funkcijos yra tyrimų žmogaus teisių srityje atlikimas, patarimai (žmogaus teisių klausimais) valstybės valdžios institucijoms, įstaigoms, nevyriausybinėms organizacijoms, visuomenės švietimas, seminarų rengimas valstybės valdžios institucijų atstovams, ekspertams, moksleiviams bei kitų visuomenės grupių atstovams, bendradarbiavimas su kitų šalių nacionalinėmis žmogaus teisių apsaugos institucijomis bei tarptautinėmis organizacijomis.⁴⁰ Šiuo metu Vokietijos Žmogaus teisių komitetas vykdo vieną iš pagrindinių uždavinių, t.y. Europos anti diskriminacinių

³⁸ The Danish institute for Human rights // <http://www.humanrights.dk/>; prisijungimo laikas: 2008-09-20.

³⁹ Ramcharan B.G. The protection role of National human rights institutions. - Boston: Martinus Nijhoff publishers. Leiden/ Boston, 2005. P. 35.

⁴⁰ Deutsches Institut für Menschenrechte http://www.institut-fuer-menschenrechte.de/webcom/show_article.php/_c-635/_lkm-916/i.html; prisijungimo laikas: 2008-09-15.

direktyvų inkorporavimo į Vokietijos teisinę sistemą proceso stebėjimas. Taip pat didelį dėmesį skiria pagyvenusių žmonių socialinių teisių apsaugai. Nuo 2001 metų Institutas aktyviai dalyvavo debatuose dėl žmogaus teisių apsaugos nuo teroristinių išpuolių skrydžių metu. Taigi Vokietijos žmogaus teisių institutas vykdo aktyvią veiklą dėl žmogaus teisių padėties gerinimo.

Daugelis žmogaus teisių ombudsmenų įgijo nacionalinės žmogaus teisių institucijos statusą. Pasak E. Žiobienės, pirmųjų žmogaus teisių ombudsmenų institucijų steigimas siejamas su vadinamąja trečiąja demokratinio judėjimo banga Pietų Europoje. Taip buvo įsteigtos žmogaus teisių ombudsmenų institucijos 1975 m. Portugalijoje ir 1978 m. Ispanijoje. Tokį modelį pasirinko ir Lotynų Amerikos šalys – Kolumbija, Argentina, Peru, Panama, Ekvadoras. Dauguma Vidurio ir Rytų Europos šalių, iš komunistinio režimo perėjusios prie demokratinio, pasirinko žmogaus teisių ombudsmeno institucijos modelį – Lenkija, Kroatija, Slovėnija, Rumunija, Vengrija, Rusija, Gruzija.⁴¹ Kadangi žmogaus teisių ombudsmeno institucijos šiose šalyse pasižymėjo ypač plačia kompetencija žmogaus teisių apsaugos srityje, jos buvo pripažintos kaip nacionalinės žmogaus teisių apsaugos institucijos.

Lenkijos Respublika, perėjusi prie demokratinio režimo, taip pat pasirinko žmogaus teisių ombudsmeno institucijos modelį. 1999 metais Lenkijos Respublikos piliečių teisių gynėjo institucijai suteiktas A statusas (Paryžiaus principų laikomasi). Piliečių teisių gynėjo statusas, kompetencija, sudarymo tvarka ir kiti pagrindiniai klausimai yra reglamentuojami Lenkijos Respublikos Konstitucijos IX skyriuje⁴², Ombudsmeno akte⁴³ bei Žmogaus teisių gynėjo tarnybos statute⁴⁴. Pabrėžtina, kad Žmogaus teisių gynėją skiria Seimas Senato pritarimu 5 metams. Jis negali eiti kitų pareigų, išskyrus aukštosios mokyklos profesoriaus pareigas, ar užsiimti kita profesine veikla. Taip pat nustatytas draudimas priklausyti politinei partijai, profesinei sąjungai ar užsiimti viešąja veikla, nesuderinama su aukštu statusu. Konstitucijoje įtvirtintas ir Žmogaus teisių gynėjo imunitetas. Be išankstinio Seimo sutikimo jis negali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn ir jam negali būti atimta laisvė. Piliečių teisių gynėjas negali būti sulaikytas ar suimtas, išskyrus atvejus, kai yra užtinkamas darant nusikaltimą ir jeigu jį sulaikyti būtina, kad būtų užtikrinta teisinga proceso eiga. Apie sulaikymą nedelsiant pranešama Seimo pirmininkui ir jis gali nurodyti nedelsiant paleisti sulaikytąjį.⁴⁵ Lenkijos Respublikos Konstitucijoje yra įtvirtintos pagrindinės normos, nustatančios šios institucijos

⁴¹ Žiobiene E. Nacionalinės žmogaus teisių institucijos perspektyvos Lietuvoje // *Jurisprudencija*. 2008. Nr. 9(111). P. 89-93.

⁴² Užsienio šalių Konstitucijos. Mokomasis leidinys. - Vilnius, Lietuvos teisės universitetas, 2004. P. 25.

⁴³ The ombudsman act of 15 July 1987. Office of the Commissionier for Civil rights protection in Poland // <http://www.rpo.gov.pl/index.php?md=1372&s=3>; prisijungimo laikas: 2008-10-03.

⁴⁴ Statutes of the Office of the Commissionier for Civil rights protection in Poland // <http://www.rpo.gov.pl/index.php?md=1375&s=3> prisijungimo laikas: 2008-10-03.

⁴⁵ Vidrinskaitė S. ir kt. Ombudsmeno institucijų veikla Vakarų Europos valstybėse // *Konstitucingumas ir pilietinė visuomenė. Kolektyvinė monografija*. - Vilnius: Lietuvos Teisės universitetas, 2003. P. 319.

teisinių statusą, o visi kiti, veiklos sritį ir tvarką nusakantys klausimai, reglamentuoti įstatymais. Nėra nustatyta sudėtinga kreipimosi į Žmogaus teisių gynėją procedūra. Ši procedūra nėra apmokestinama, o asmuo turi tik pateikti nesudėtingos formos prašymą. Ombudsmeno akto 9 straipsnis įtvirtina galimybę Žmogaus teisių gynėjui tyrimą dėl pažeistų žmogaus teisių pradėti savo iniciatyva.⁴⁶ Žmogaus teisių gynėjas, atlikdamas tyrimą, turi plačius įgaliojimus.

Pasak Lenkijos žmogaus teisių gynėjo dr. Janusz Kochanowski⁴⁷, gyventojų laisvė ir lygybė, pagarba mažumų teisėms, nesikišimas į privatų gyvenimą, religijos laisvė, tolerancija, nepriklausomybė – visa tai yra demokratinės Lenkijos Respublikos pagrindas. Nėra jokių teisių ir laisvių be efektyvių įstaigų, stiprios valstybės, besivadovaujančios įstatymu ir sukurtos laisvų gyventojų. Nėra jokių laisvų gyventojų ir stiprios valstybės be pilietinės visuomenės, kuri skatina pilietinę dorybę ir atsakomybę už bendrus interesus. Kaip teigia dr. Janusz Kochanowski, Žmogaus teisių gynėjo misija yra ne tik pašalinti žmogaus teisių pažeidimus, bet ir siūlyti sprendimus, kurie ateityje užkirstų kelią žmogaus teisių pažeidimams ir būtų visų gyventojų, nepaisant jų kilmės, religijos ar politinių įsitikinimų, teisių saugotoju, o ypač pažeidžiamiausių gyventojų sluoksnių.

Apibendrinami tai, kas buvo išdėstyta, galime teigti, jog daugelyje pasaulio valstybių yra įsteigtos specifinės nacionalinės žmogaus teisių institucijos. Visas jas vienija tai, kad jos atitinka Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos patvirtintus nacionalinių žmogaus teisių institucijų principus (žinomus kaip Paryžiaus principai). Paprastai jos turi plačius įgaliojimus žmogaus teisių apsaugos srityje, yra patariamojo pobūdžio institucijos, kurių veikla susijusi su žmogaus teisėmis nacionaliniu ir tarptautiniu lygiu. Jos siekia šių tikslų arba bendrais pagrindais, pateikdamos nuomones ir rekomendacijas, arba nagrinėdamos ir sprendamos atskirų asmenų ar asmenų grupių skundus. Kaip žinome, Lietuvoje nėra nacionalinės žmogaus teisių institucijos, kuri vykdytų žmogaus teisių padėties stebėjimą, didintų visuomenės žinomumą, konsultuotų valstybės valdžios institucijas žmogaus teisių klausimais, bendradarbiautų su tarptautinėmis organizacijomis bei užsienio šalių nacionalinėmis žmogaus teisių apsaugos institucijomis, užtikrintų Lietuvoje tarptautinių žmogaus teisių standartų laikymąsi, nagrinėtų individualius asmenų skundus dėl visų žmogaus teisių pažeidimų tiek viešojoje, tiek privačioje srityje. Šiuo metu visuomenėje aktyviai diskutuojama dėl tokios institucijos įsteigimo Lietuvoje poreikio, modelio parinkimo ir valstybės finansinių galimybių. 2008 metų kovo 17 d. Žmogaus teisių

⁴⁶ Statutes of the Office of the Commissioner for Civil rights protection in Poland // <http://www.rpo.gov.pl/index.php?md=1375&s=3>; prisijungimo laikas: 2008-10-03.

⁴⁸ Kochanowski J. Speech given by the Commissioner for Civil Rights Protection in Poland after he took an oath on a session of the Sejm on 15 February 2006 // <http://www.rpo.gov.pl/index.php?md=2536&s=3>; prisijungimo laikas: 2008-10-05.

stebėjimo instituto surengtoje tarptautinėje konferencijoje⁴⁸ „Nacionalinės žmogaus teisių institucijos įsteigimas Lietuvoje: poreikis ir galimybės“ priimta rezoliucija⁴⁹ liudija, kad Lietuvai reikia nepriklausomos žmogaus teisių institucijos, kuri padėtų valdžios institucijoms formuoti nacionalinę žmogaus teisių politiką. Todėl Lietuvos valstybė turėtų pasiremti istorine patirtimi artimų Vidurio ir Rytų Europos šalių praktika įsteigiant nacionalinę žmogaus teisių instituciją. Reikia tik vieno – konsensuso principu parinkti tinkamiausią Lietuvai tokios institucijos modelį ir konstituciniu ar įstatyminiu lygiu įsteigti Lietuvos nacionalinę žmogaus teisių instituciją.

2. OMBUDSMENAS–ŽMOGAUS TEISIŲ GYNĖJAS

2.1. Ombudsmeno instituto samprata ir pagrindiniai požymiai

Demokratinėse valstybėse svarbu vienokiomis ar kitokiomis priemonėmis užtikrinti, kad valdžia tinkamai elgtųsi su piliečiais. Prižiūrėti vyriausybės ir jai pavaldžių institucijų veiklą yra viena iš parlamento užduočių. Esama skirtingų būdų ir skirtingų institucijų tai priežiūrai vykdyti. Pasaulyje tokia institucija žinoma kaip parlamento ombudsmenas.

Pirmiausiai ombudsmeno institucijos buvo įkurtos Skandinavijos šalyse. Beveik prieš du šimtus metų, t.y. 1809 metais Švedijoje buvo įsteigta Ombudsmeno institucija. Šios institucijos idėja paplito po visą pasaulį. Skirtingu laiku jas steigė skirtingos valstybės ir pavadino bendru žodžiu – ombudsmenas. Ombudsmeno samprata kiekvienoje šalyje yra šiek tiek kitokia, nes atitinka kultūrinės, politinės ir ekonominės sistemos skirtumus.

Terminas „ombudsman“ tapo populiarus ne iš karto. Tai labai ekspresyvus žodis, be to, skamba panašiai kaip ir anglų kalbos žodis „man“. Keista, tačiau Jungtinėje Karalystėje ombudsmeno institucijos savo pavadinime nevartoja šio termino, jos paprastai vadinasi „Vietinės administracijos komisijomis“ arba „Parlamento komisarai“. Terminas tapo visiškai nauju pavadinimu ir žmonės pamažu įsitikino, kad įstaiga, turinti ombudsmeno institucijos pavadinimą,

⁴⁸ Žmogaus teisių stebėjimo instituto surengtoje konferencijoje „Nacionalinės žmogaus teisių institucijos įsteigimas Lietuvoje: poreikis ir galimybės“ dalyvavo teisininkai, Jungtinių Tautų Vyriausiojo žmogaus teisių komisaro biuro atstovai, Danijos žmogaus teisių instituto atstovai, Lietuvos Respublikos Prezidentas V.Adamkus bei jo patarėjai. Šalies vadovas pabrėžė, kad turime keisti požiūrį į susiformavusį žmogaus teisių bei laisvių institutą, aktyviau šviesti visuomenę. Turi būti sukurta tokia institucijų sistema, leidžianti žmogui pasitikėti savo valstybe, kur valstybės ir individo santykiai būtų pagrįsti pagarba žmogaus teisėms ir laisvėms, o jų gynimas būtų efektyvus ir užtikrintas.

⁴⁹ Konferencijos „Nacionalinės žmogaus teisių institucijos įsteigimas Lietuvoje: poreikis ir galimybės“ 2008 m. kovo 17 d Rezoliucija. Žmogaus teisių stebėjimo centras // http://konferencijos.hrimi.lt/assets//KonferencijosRezoliucija%20final_pataisyta.pdf; prisijungimo laikas: 2008-10-10.

neskirdama bausmės, gali pasipriešinti, tiems, kurie turi valdžią savo rankose. Todėl terminas „ombudsman“ tapo silpnųjų pasipriešinimo galingųjų valdžiai simboliu”⁵⁰.

Teisinėje literatūroje galime aptikti ir nemažai „ombudsmeno“ sąvokos apibrėžimų. Pasak doc. dr. A. Urmono, „Ombudsmenas“ yra tarptautinis teisinis terminas, kuriuo vadinamas pareigūnas, tiriantis piliečių skundus dėl netinkamo administravimo, kai pareigūnas veikia pažeisdamas taisykles ar principus, kurių privalo laikytis”⁵¹. Ombudsmenas (šved. *Ombudman* – įgaliotinis) – valstybės pareigūnas, įgaliotas kontroliuoti vyriausybinių įstaigų, ministerijų ir kitų žinybų veiklą.⁵² Tai pareigūnas, paskirtas nagrinėti ir tirti piliečių skundus dėl viešojo administravimo institucijų tarnautojų veiksmų ir pateikti išvadas bei rekomendacijas.⁵³ Ombudsmeno institucija yra unikali, egzistuojanti daugelyje šalių įvairiomis formomis. Jos pagrindinis tikslas – apsaugoti individus nuo neteisėto ir nesąžiningo valdžios pareigūnų elgesio.⁵⁴

Taigi nėra vieno bendro visoms valstybėms priimtino „ombudsmeno“ apibrėžimo. Būtina pabrėžti, jog Tarptautinis ombudsmenų institutas pasiūlė tokį ombudsmeno instituto apibrėžimą: „Ombudsmenas yra Konstitucijoje arba įstatyme numatyta institucija, vadovaujama nepriklausomo, aukštos kvalifikacijos, parlamentui atskaitingo pareigūno, kuris tiria piliečių skundus dėl valstybės institucijų pareigūnų netinkamų veiksmų arba pradeda tyrimą savo iniciatyva, ir turi įgaliojimus atlikti tyrimą, pateikti rekomendacijas, nurodančias, kaip reikėtų atkurti pažeistas piliečių teises ar užkirsti kelią jų pažeidimui, bei parengti ataskaitas”⁵⁵.

Pastebima, kad šiuolaikinėse pasaulio valstybėse egzistuoja ne tik klasikinio modelio ombudsmeno institucijos, veikiančios viešosios teisės srityje, bet ir įvairiausios specializuotos ombudsmeno institucijos, tiriančios tik vienos rūšies piliečių skundus, pavyzdžiui, dėl mokesčių mokėtojų teisių pažeidimo ar vaiko teisių, lygių moterų ir vyrų teisių pažeidimo ir kt.

Klasikinė ombudsmeno institucija yra viena iš institucijų, atliekančių parlamentinę kontrolę. Klasikinėmis vadinamos Švedijos ir Suomijos šalių ombudsmeno institucijos, kurioms būdinga tai, jog ombudsmenas yra parlamento atstovas, parlamento vardu atliekantis valstybės institucijų veiklos kontrolę. Pavyzdžiui, pagrindinė Švedijos parlamentinio ombudsmeno veiklos kryptis yra užtikrinti įstatymų viršenybę ir Konstitucijoje bei Švedijos įstatymuose nustatytą asmenų teises bei laisves. Pagal Parlamento ombudsmeno aktą ombudsmenai įpareigoti

⁵⁰ Schwarlsler N. Europos ombudsmenų instituto prezidentas. Tarptautinės konferencijos medžiaga: Ombudsmeno institucijos raida ir žmogaus teisių gynimas. - Vilnius., 1999. psl.11

⁵¹ Urmonas A. ir Pranevičienė B. Ombudsmeno instituto genezė ir raidos perspektyvos // Jurisprudencija. 2002. T. 24(16). P. 87-98.

⁵² Tarptautinių žodžių žodynas. (ats. red. V. Kvietkauskas). - Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985.

⁵³ Garner B.A. Black's Law Dictionary. 7th edition. 1999.

⁵⁴ Lawson E. (ed.) Encyclopedia of Human Rights. - New York: Taylor and Francis'Inc., 1991. P. 1158.

⁵⁵ Nielsen L.N. The Danish ombudsman. Parliament and administration: The role of the Ombudmen. Conference, 1982 June 4-6. -London, 1982. P. 1.

prižiūrėti, kad teismai ir vykdomoji valdžia laikytųsi konstitucinių nuostatų objektyviai ir nepriekaištingai ir kad valdymo procese nebūtų pasikėsinta į fundamentalias piliečių teises bei laisves.⁵⁶ Įdomus faktas yra tas, jog Švedijos Parlamento ombudsmenai vykdo teismų priežiūros funkciją (nepažeisdami teismų nepriklausomumo principo). Tokia veikla kitose šalyse nėra vykdoma. Ombudsmenai netiria kaip byloje renkami įrodymai ar kaip teismas interpretuoja teisę, bet imasi priemonių, jeigu teismo sprendimas arba nuosprendis iš esmės prieštarauja įstatymui, pavyzdžiui, už nusikaltimą skiriama didesnė negu maksimali bausmė. Jie taip pat tiria bylos stadijų klaidas ir teisėjų šiurkštų elgesį.⁵⁷ Pareiškėjų skundų tyrimas sudaro didžiausią Švedijos Parlamento ombudsmenų veiklos dalį.⁵⁸ Parlamento ombudsmeno akte⁵⁹ yra nurodyta, kad į ombudsmeną gali kreiptis ne tik piliečiai bet ir kiti asmenys. Skundą būtina paduoti raštu ir nereikalaujama, kad prieš kreipiantis į ombudsmenus būtų pasinaudota kitomis teisinėmis priemonėmis. Atlikęs tyrimą, ombudsmenas priima sprendimą ir paskelbia jį viešai. Jei ombudsmenas yra įsitikinęs, jog galėjo būti padarytas nusikaltimas, kreipiasi pagalbos į prokurorą ir užveda baudžiamąją bylą.

Danijos Karalystėje, kaip ir kitose Skandinavijos valstybėse, ombudsmeno institucija veikia jau daugelį metų. Ombudsmeno institutas Danijoje buvo įsteigtas 1953 metais. Po kiekvienų Danijos Parlamento (Folketingo) rinkimų, jei yra laisva vieta, Folketingas renka ombudsmeną, kurio kadencija gali būti pratęsta. Ombudsmenas negali būti Folketingo narys ir negali eiti jokių kitų pareigų valstybinės valdžios institucijose ar privačioje sferoje be Parlamento Teisės komiteto sutikimo. Ombudsmenui nustatytas reikalavimas turėti teisinį išsilavinimą. Netekęs Folketingo pasitikėjimo, ombudsmenas gali būti atleistas iš pareigų.⁶⁰ Ombudsmeno Aktas,⁶¹ priimtas 1996 metais, yra pagrindinis teisės aktas, kuriame reglamentuojami svarbiausi ombudsmeno veiklos klausimai. Danijoje ombudsmenas prižiūri valstybės, savivaldybių tarnautojų ir karinės administracijos veiklą. Ombudsmenas nagrinėja skundus dėl viešojo administravimo, be to, yra įgaliotas spręsti valstybės tarnautojų skundus dėl jų įdarbinimo.⁶² Ombudsmenui priskirta ir skundų nagrinėjimo funkcija. Ombudsmeno Akto 4

⁵⁶ Vidrinskaitė S. Parlamento ombudsmeno institucija Švedijoje // *Jurisprudencija*. 2002. Nr. 24 (16). P. 105-116.

⁵⁷ Ten pat.

⁵⁸ Žiūrėti priedą Nr. 1.

⁵⁹ The Act with Instructions for the Parliamentary Ombudsmen of 13 November 1986. The Parliamentary Ombudsmen in Sweden //

http://www.jo.se/Page.aspx?MenuId=37&MainMenuId=12&Language=en&ObjectClass=DynamX_Document&Id=575; prisijungimo laikas: 2008-09-01

⁶⁰ Nielsen L.N. The Danish ombudsman. Parliament and administration: The role of the Ombudmen. Conference, 1982 June 4-6. - London, 1982. P. 1-2.

⁶¹ The Ombudsman Act No. 473 of 12 June 1996. Parliamentary Commissioner for Civil and Military Administration in Denmark // http://www.ombudsmanden.dk/ombudsmanden_en/; prisijungimo laikas: 2008-08-30

⁶² Mesonis G. Danijos Karalystės konstitucinė sąranga // Konstitucinio reguliavimo įvairovė. Kolektyvinė monografija. - Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006. P. 135.

skyriuje⁶³ nustatyta, jog skūstis gali kiekvienas asmuo, nepriklausomai nuo to, ar jis tiesiogiai susijęs su skundžiamuoju objektu, jei praėjo ne mažiau kaip vieneri metai nuo skundžiamų aplinkybių atsiradimo, bet negali būti skundžiami sprendimai, kuriuos gali svarstyti aukštesnė instancija. Ombudsmenas gali pradėti skundo tyrimą ir savo iniciatyva. Prof. G. Mesonis⁶⁴ Danijos ombudsmeno veiklą apibūdina kaip panašią į administracinių teismų veiklą, nes jie pateikia nuomonę dėl sprendimo teisėtumo, suteikia piliečiams dažniausiai nemokamą teisinę pagalbą, siūlo teismine tvarka apskūsti abejotiną sprendimą. Danijoje ombudsmenas veikia kaip tarpininkas tarp piliečių ir viešojo administravimo institucijų, o besikreipiančiųjų asmenų skaičius rodo, pasitikėjimą ombudsmenu ir jo autoritetą visuomenėje.⁶⁵

Skandinavijos šalių pavyzdžiu ombudsmeno institucijos buvo pradėtos kurti ir kitose šalyse. Be pagrindinės savo funkcijos – įstatymų leidybos, Parlamentas turi vykdyti valdymo institucijų sistemos (administracijos) kontrolę. Poreikis įkurti kontroliuojančią instituciją, kuri imtųsi priemonių pareigūnams priėmus netinkamus viešojo administravimo sprendimus, atsirado tada, kai Europos valstybių parlamentams vis daugiau įgaliojimų deleguojant administravimo institucijoms, pradėjo daugėti piktnaudžiavimų valdžia atvejų. Teisinė garantija kreiptis į teismą praktikoje nėra pakankamai efektyvi, nes tais atvejais, kai viešojo administravimo tarnautojas nepažeidžia įstatymo nustatytų apribojimų, asmuo, nesutinkantis su administravimo institucijos sprendimu, praktiškai neturi galimybių kreiptis į teismą, kad šis peržiūrėtų administracijos tarnautojo veiksmų pobūdį ir įvertintų, ar jis tinkamai pasinaudojo diskrecine galia.⁶⁶ Tam tikslui efektyviai gali pasitarnauti ombudsmenas, kurio paskirtis būti tarpininku tarp žmogaus ir valdininko ieškant abiem pusėms priimtino sprendimo administravimo sferoje. Ombudsmenui gali skūstis kiekvienas pilietis dėl administravimo institucijų pareigūnų veiksmų, pažeidžiančių asmens teises. Ombudsmenas gali ir savo iniciatyva pradėti tyrimą dėl spaudoje ar kitose visuomenės informavimo priemonėse paskelbtų faktų apie neteisėtą viešojo administravimo subjektų veiklą ir biurokratizmo faktus. Tyrimo iniciatyvos teisės suteikimas ombudsmenui daro jo veiklą išskirtinę, bei sudaro sąlygas sėkmingiau įgyvendinti savo misiją.⁶⁷ Ši teisė labai svarbi ne tik žmogaus teisių gynimo aspektu, bet ir padeda išryškinti netinkamo administravimo atvejus, kurių galbūt piliečiai nepastebėjo ar dėl kokių kitų priežasčių nesinaudojo savo pažeistų interesų gynimo teise.

⁶³ The Ombudsman Act No. 473 of 12 June 1996. Parliamentary Commissioner for Civil and Military Administration in Denmark // http://www.ombudsmanden.dk/ombudsmanden_en/; prisijungimo laikas: 2008-08-30.

⁶⁴ Mesonis G. Danijos Karalystės konstitucinė sąranga // Konstitucinio reguliavimo įvairovė. Kolektyvinė monografija. - Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006. P. 136.

⁶⁵ Žiūrėti priedą Nr. 2.

⁶⁶ Pranevičienė B. Ombudsmenas ir viešasis administravimas // Jurisprudencija. 2002. T. 32(24). P. 95-103.

⁶⁷ Wieslander B. The Parliamentary Ombudsman in Sweden. The Bank of Sweden Tercentenary Foundation, 1994. P. 22.

Paprastai ombudsmenas padeda piliečiams ne tik apginti jų pažeistas teises, bet ir informuoja aukščiausias valstybės institucijas apie daromus pareigūnų pažeidimus bei siūlo keisti ar papildyti paaiškėjusias įstatymų ar kitų teisės aktų spragas, trūkumus ar prieštaravimus, jei tai trukdo piliečiams realizuoti jų teises. Paprastai teisinėje literatūroje išskiriami šie pagrindiniai ombudsmeno bruožai, apibūdinantys ombudsmeno institucijos esmę ir paskirtį.:

1. Ombudsmenas yra nepriklausomas ir nešališkas įstatymų leidžiamosios valdžios pareigūnas, prižiūrintis administraciją.

2. Ombudsmenas yra pareigūnas, tiriantis specifinius skundus, kuriuose piliečiai skundžiasi viešojo administravimo institucijų pareigūnų nesąžiningumu ir netinkamu administravimu.

3. Ombudsmenas yra pareigūnas, kuris turi įgaliojimus tirti, kritikuoti, pateikti išvadas ir paskelbti, bet ne pakeisti ar panaikinti administracinį aktą.⁶⁸

Lygindamas administracinius teismus su ombudsmeno institucija autorius L. N. Nielsen išskiria šiuos ombudsmeno institucijos išskirtinius bruožus:

1. Nesudėtinga, teisininko pagalbos nereikalaujanti skundų pateikimo ombudsmenui tvarka.

2. Nėra nustatyta skundų padavimo mokesčių, todėl užtikrinamos lygios galimybės kiekvienam asmeniui, kurio teisės viešojo administravimo srityje buvo pažeistos, kreiptis į ombudsmeno instituciją.

3. Ombudsmenas turi teisę teikti nuomones bei rekomendacijas, susijusias su viešojo administravimo gerinimu, teisinės bazės tobulinimu.⁶⁹

Taigi ombudsmenas yra žmogaus teisių gynėjas nuo viešojo administravimo subjektų piktnaudžiavimo ar biurokratizmo. Jie visose šalyse, vykdydami savo pareigas, atlieka panašius veiksmus. Paprastai ombudsmenas gauna skundą iš nukentėjusiosios šalies ir pradeda tyrimą, jeigu skundas yra pagrįstas ir priklauso jo kompetencijai. Šie pareigūnai turi teisę gauti dokumentus iš visų valdžios atstovų, kurių veiklą tiria ir pateikia išvadas bei rekomendacijas, su kuriomis supažindinamas ir pasiskundęs pilietis, ir pareigūnas, kurio veiksmai buvo apskūsti. Jeigu ombudsmeno rekomendacijos yra ignoruojamos, jis gali pateikti savo rekomendacijas Parlamentui. Šio instituto svarbus bruožas yra tas, kad ombudsmenas savo veikloje netaiko valstybės prievartos priemonių, o veikia remdamasis savo autoritetu. Pasak teisininkės B. Pranevičienės „rekomendacinis ombudsmeno sprendimų pobūdis rodo, kad svarbiausia šios institucijos užduotis – ne bausti nusizengusius valstybės tarnautojus, o užkirsti kelią jų

⁶⁸ Garner B.A. Black's Law Dictionary. 7th edition. 1999. P. 432.

⁶⁹ Nielsen L.N. The Danish ombudsman. Parliament and administration: The role of the Ombudmen. Conference, 1982 June 4-6. - London, 1982. P. 4.

piktnaudžiavimui ar biurokratizmui, sugebėti nustatyti valstybės tarnautojų ir piliečių tarpusavio santykių disharmonijos priežastis ir nurodyti būdus, kaip tai įveikti, siekti, kad valdžios institucijos tarnautų žmogui”⁷⁰.

Ombudsmeno institucijai būdingas bruožas yra ir tai, jog šios institucijos steigimas dažniausiai numatomas Konstitucijose. Pavyzdžiui, Suomijos Respublikos Konstitucijoje⁷¹ nustatyta, kad Parlamentas ketverių metų laikotarpiui skiria Parlamento ombudsmeną ir du ombudsmeno pavaduotojus, turinčius teisinį išsilavinimą. Tačiau yra ir išimčių: Prancūzijos, Airijos ir Nyderlandų konstitucijos nenumato ombudsmeno instituto. Šiose valstybėse įkurti ombudsmeno institutą buvo numatyta Parlamento priimtuose teisės aktuose. Daugumoje valstybių ombudsmenus nustatytam laikotarpiui skiria parlamentas. Šių pareigūnų įgaliojimų terminas gali būti pratęsiamas arba paskiriama dirbti, kol sukaks tam tikras amžius. Taip pat konstitucijose ar kituose teisės aktuose yra nustatyti specialūs reikalavimai asmenims, norintiems eiti ombudsmeno pareigas. Dažniausiai tai siejama su teisinio išsilavinimo turėjimu. Kai kuriose valstybėse numatytas teisinio darbo stažo reikalavimas ombudsmenui, o Europos Sąjungos ombudsmenas turi turėti ombudsmeno darbo patirties. Galime teigti, jog ombudsmeno institucija glaudžiai yra susijusi su Parlamentu. Paprastai Parlamentas skiria ir atleidžia ombudsmenus, o pastarieji pateikia savo metinę veiklos ataskaitą Parlamentui.

Apibendrinami galime teigti, kad ombudsmenas atlieka išskirtinį vaidmenį valstybės teisinėje sistemoje. Jis veikia kaip nepriklausomas tarpininkas tarp piliečių ir valstybės institucijų. Jo pagrindinė užduotis – ginti piliečių teises nuo viešojo administravimo subjektų neteisėtų veiksmų ir tobulinti viešąjį administravimą, kad būtų užkirstas kelias tarnautojų piktnaudžiavimui bei biurokratizmui.

2.2. Seimo kontrolierių institucija – klasikinė ombudsmeno institucija Lietuvoje

Konstitucijoje įtvirtintas principas, kad valdžios įstaigos tarnauja žmonėms. Šio principo konstitucinis įtvirtinimas nustato žmogaus ir valstybės santykių prioritetus, įpareigodamas valstybės įstaigas užtikrinti žmogaus teisių įgyvendinimą, ginti šias teises ir neleisti jų pažeisti. Visuotinai pripažinta, kad valstybės tarnautojai, eidami savo pareigas, privalo nešališkai tarnauti žmonėms, gerbti jų teises, nesinaudoti tarnybine padėtimi asmeniniams tikslams, laikytis įstatymų. Konstitucijoje yra nustatyta ir asmens teisė ginti pažeistas teises. Vienas iš svarbiausių pažeistų teisių viešojo administravimo srityje neteisminės gynybos būdų yra galimybė kreiptis į Seimo kontrolierius dėl valstybės ar

⁷⁰ Pranevičienė B. Ombudsmenas ir viešasis administravimas // Jurisprudencija. 2002. T. 32(24). P. 95-103.

⁷¹ Užsienio šalių Konstitucijos. Mokomasis leidinys. - Vilnius, Lietuvos teisės universitetas, 2004. P. 138.

savivaldos pareigūnų piktnaudžiavimo ir biurokratizmo. Taigi įgyvendinant Konstitucijos 73 straipsnio⁷² 1 dalyje įtvirtintą nuostatą, jog piliečių skundus dėl valstybės ir savivaldybių pareigūnų (išskyrus teisėjus) piktnaudžiavimo ir biurokratizmo tiria Seimo kontrolieriai, 1994 m. gruodžio 8 d. Lietuvoje buvo įsteigta Seimo kontrolierių įstaiga, arba ombudsmeno, t.y. žmogaus teisių gynėjo, institucija. Seimo kontrolierių įstaiga buvo kuriama pagal Skandinavijos šalių ombudsmeno institucijų pavyzdį, kurioms būdinga ir svarbu tai, kad ombudsmenas yra Parlamento atstovas, ir valstybės institucijų veiklos kontrolę jis atlieka Parlamento vardu. Pasak doc. dr. S.Vidrinskaitės, „Seimo kontrolierių vykdoma kontrolė gali užtikrinti Konstitucijos normų viršenybę. <...> Tiriant piktnaudžiavimo ir biurokratizmo atvejus, atliekama Konstitucijos neatitinkančio elgesio ir Konstitucijos požiūriu abejotino teisinio reguliavimo prevencija“⁷³. Seimo kontrolierių veiklos teisinius pagrindus ir įgaliojimus, taip pat Seimo kontrolierių įstaigos organizacinę struktūrą nustato Lietuvos Respublikos Seimo 2004 m. lapkričio 4 d. priimtas Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstatymo pakeitimo įstatymas, pakeitęs iki tol galiojusį 1998 m. gruodžio 3 d. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstatymą.

Kaip jau žinome, klasikinė ombudsmeno institucija yra viena iš institucijų, atliekančių viešojo administravimo parlamentinę kontrolę, o ombudsmenas glaudžiai yra susijęs su įstatymų leidžiamąja valdžia. Pabrėžtina, kad Lietuvos Respublikos Seimo kontrolieriaus įstaiga (kaip ombudsmeno institucija) labai susijusi su Lietuvos Respublikos Seimu. Tai patvirtinta ir Seimo kontrolieriaus įstatymo 5 ir 7 straipsniai⁷⁴, kurie nustato, jog Seimas skiria 5 Seimo kontrolierius 5 metų kadencijai. Pažymėtina, kad „Seimas skiria 2 Seimo kontrolierius valstybės institucijų ir įstaigų pareigūnų veiklai tirti ir 3 Seimo kontrolierius apskričių viršininkų administracijų bei savivaldybių institucijų ir įstaigų pareigūnų veiklai tirti“.⁷⁵ Taip pat Seimo kontrolieriams yra nustatyta ir pareiga kasmet iki kovo 15 dienos raštu pateikti Seimui praėjusių kalendorinių metų veiklos ataskaitą.⁷⁶

Kaip nustato minėtas įstatymas, „Seimo kontrolierių veiklos tikslas – ginti žmogaus teisę į gerą viešąjį administravimą, užtikrinanti žmogaus teises ir laisves, prižiūrėti, ar valdžios įstaigos vykdo pareigą tinkamai tarnauti žmonėms“⁷⁷. Vadinasi, Seimo kontrolieriaus institucija yra viena iš Konstitucijoje įtvirtintų žmogaus teisių gynimo institucijų. Tačiau būtina atkreipti dėmesį į tai, jog Seimo kontrolieriai apsaugo pilietį ne visais jo teisių suvaržymo ar pažeidimo

⁷² Lietuvos Respublikos Konstitucija// Valstybės žinios. 1992, Nr. 33 – 1014.

⁷³ Vidrinskaitė S. Seimo kontrolieriai valdžios institucijų sistemoje // Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda. Kolektyvinė monografija. - Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007. P. 383.

⁷⁴ Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstatymas // Valstybės žinios. 2004, Nr. 170-6238.

⁷⁵ Ten pat.

⁷⁶ Ten pat.

⁷⁷ Ten pat.

atvejais. Kaip nustatyta Seimo kontrolierių įstatymo 12 straipsnyje⁷⁸, Seimo kontrolieriai tiria pareiškėjų skundus dėl pareigūnų piktnaudžiavimo, biurokratizmo ar kitaip pažeidžiamų žmogaus teisių ir laisvių viešojo administravimo srityje. Seimo kontrolieriai netiria Respublikos Prezidento, Seimo narių, Ministro Pirmininko, Vyriausybės (kaip kolegialios institucijos), valstybės kontrolieriaus ir Konstitucinio Teismo bei kitų teismų teisėjų veiklos ir savivaldybių tarybų (kaip kolegialių institucijų) veiklos. Seimo kontrolieriai netiria skundų dėl darbo teisinių santykių, taip pat netikrina teismų priimtų sprendimų, nuosprendžių ir nutarčių pagrįstumo ir teisėtumo. 2004 metų Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstatymo pakeitimo įstatyme, kitaip nei ankstesniuose, atsirado nuostata, kad Seimo kontrolieriai netiria prokurorų, ikiteisminio tyrimo pareigūnų procesinių sprendimų teisėtumo ir pagrįstumo, tačiau tiria skundus dėl prokurorų, ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmų, pažeidžiančių žmogaus teises ir laisves. Taip siekta išvengti praktikoje daugiausiai kildavusių neaiškumų ir problemų dėl to, ar visi teisėsaugos institucijų sprendimai yra laikomi procesiniais ir ar jie gali būti Seimo kontrolierių tyrimo dalykas. Šia pataisa suteikta galimybė nagrinėti Seimo kontrolieriams problemą nevertinant konkrečios bylos faktinių aplinkybių, joje priimamų procesinių sprendimų teisėtumo ir pagrįstumo, kas anksčiau buvo traktuojama kaip baudžiamojo proceso nepriklausomumo pažeidimas.

Taigi Seimo kontrolieriai gina piliečius nuo pareigūnų biurokratizmo bei piktnaudžiavimo ir siekia tobulinti valdymą reglamentuojančius teisinius santykius. Kaip teigia dr. B. Pranevičienė, „Seimo kontrolieriai nėra baudžiamoji ar represinė institucija. <...> Jų veiklos esmė – ne tik ginti pažeistas žmogaus teises, iškelti į viešumą negeroves ir viešojo administravimo pareigūnų klaidas, bet ir suartinti valstybės ir piliečio pozicijas“⁷⁹.

Galime teigti, jog Lietuvos Respublikos Seimo kontrolieriai yra tarpininkai tarp valstybės ir piliečių, kadangi efektyviai žmogaus teisių apsaugai reikia valdžios institucijų ir pilietinės visuomenės bendradarbiavimo, o ombudsmenas gali būti ta efektyvia priemone, su kurios pagalba tai galima pasiekti. Viena iš Seimo funkcijų – prižiūrėti Vyriausybę bei kitas valdymo institucijas, kad jos tinkamai laikytųsi įstatymų. Per Seimo kontrolierius yra realiausia galimybė Seimui gauti informaciją apie valstybės tarnautojų netinkamą veiklą. Netinkamas administravimas apima ir tuo pačiu tarsi „paslepia“ daugybę reiškinių, atsirandančių administravimo sferoje, tokių kaip korupcija, šališkumas, šturkštumas, piliečių klaidinimas tinkamai neinformuojant jų apie jų teises arba nepaaiškinant priimto sprendimo motyvų,

⁷⁸ Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstatymas // Valstybės žinios. 2004, Nr. 170-6238.

⁷⁹ Pranevičienė B. Ombudsmenas ir viešasis administravimas // Jurisprudencija. 2002. T. 32(24). P. 102.

savivaliavimas, naudojimasis administravimo subjektams suteiktomis galiomis blogam tikslui ir t.t.⁸⁰

Tokiu būdu Seimo kontrolieriai, naudodamiesi Konstitucijos ir įstatymų jiems suteiktomis galiomis nagrinėja piliečių skundus dėl pareigūnų piktnaudžiavimo bei biurokratizmo ir atlieką valstybės institucijų veiklos kontrolę Seimo vardu. Ši kontrolė nuolatinė, t.y. Seimas kasmet gauna informaciją iš Seimo kontrolierių per jų metines ataskaitas, per pažymas apie atliktų skundų tyrimus dėl žmogaus teisių pažeidimų ar įstatymų pažeidimų, taip pat informaciją apie institucijų ir įstaigų veiklos problemas, apie įstatymų ar kitų teisės aktų trūkumus, prieštaravimus ir spragas. Be to, ši kontrolė yra labai plataus spektro – tirdami piliečių skundus, Seimo kontrolieriai išnagrinėja visą kelią nuo įstatymo leidėjo priimtų įstatyminių nuostatų įvairiose visuomenės gyvenimo srityse, Vyriausybės programų sudarymo toms nuostatoms praktiškai įgyvendinti, įstaigų ir pareigūnų metodinio vadovavimo parengtoms programoms iki konkretaus nuostatų vykdymo, bendravimo su žmonėmis valstybinėse institucijose ir valstybės pareigūnų tarnybinės etikos.

Svarbu ir tai, kad Seimo kontrolieriai informaciją dėl prieštarų ar neįgyvendinamų nuostatų teisės aktuose bei netinkamo pareigūnų elgesio gauna tiesiai iš piliečių, ir šitaip Parlamentui užtikrinamas grįžtamasis ryšys su visuomene. Remdamasis Seimo kontrolierių išvadomis, Parlamentas turi galimybę nuolat sekti valdymo tendencijas, žinoti opiausias visuomenės problemas ir gerinti viešąjį administravimą.

Savo veikloje Seimo kontrolieriai vadovaujasi pagarbos žmogui ir valstybei, veiklos laisvės ir savarankiškumo, atskaitingumo, nešališkumo ir teisingumo, proporcingumo ir teisėtumo bei viešumo principais. Bendras ombudsmenų institucijos bruožas yra tai, kad ombudsmeno sprendimai nėra tiesiogiai įgyvendinami ir ombudsmenas neturi teisės išleisti įsakymų, kurie įpareigotų administraciją. Mokslininkai ir ombudsmenai praktikai nuolat akcentuoja tai kaip vieną iš svarbiausių ombudsmeno nepriklausomumą užtikrinančių veiksmų.⁸¹ Seimo kontrolierių įstatyme nurodytas veiklos laisvės principas nurodo, jog Seimo kontrolieriai yra nepriklausomi nuo kitų institucijų. Savo veikloje jie vadovaujasi Lietuvos Respublikos Konstitucija, Seimo kontrolierių ir kitais įstatymais bei teisės aktais, tarptautinėmis sutartimis ir teisės principais. Seimo kontrolierių bešališkumui ir nepriklausomumui įtakos turi ir jų atlyginimo nemažėjimas, ir socialinės garantijos, pakankamai ilga ombudsmenų kadencija. Atliekant tyrimą Seimo kontrolieriams negali daryti įtakos jokios organizacijos, be to, turi būti užtikrintas Seimo kontrolierių įstaigos finansinis nepriklausomumas.

⁸⁰ Smith S., Brazier R. Constitutional and administrative law. 6th edition. - London: Penguin Book, 1989. P. 649.

⁸¹ Gotthrer D.M., Hostina M. Essential Characteristics of a Classical Ombudsman //

<http://www.usombudsman.org/documents/PDF/References/Essential.PDF>; prisijungimo laikas: 2008-08-15.

Pateikti skundą Seimo kontrolieriui gali kiekvienas pilietis. Šią teisę jis nesunkiai įgyvendina Seimo kontrolieriui parašęs prašymą, kuris nereikalauja ypatingų teisinių žinių ar konsultacijų su teisininkais. Kreipimasis į Seimo kontrolierius ypatinga žmogaus teisių garantija yra ir tuo aspektu, jog nėra nustatyta jokių kreipimosi į šią įstaigą mokesčių. Taigi kiekvienas pilietis be jokių kliūčių ir lygiais pagrindais gali pasinaudoti šia teise. Seimo kontrolierius, nustatęs pareigūnų piktnaudžiavimo ar biurokratizmo požymių iš spaudos ar kitų visuomenės informavimo priemonių, gali tyrimą pradėti savo iniciatyva. Taigi Seimo kontrolierius, kad užkirstų kelią pareigūnų piktnaudžiavimui ar biurokratizmui bei tobulintų viešąjį administravimą, užima aktyvią poziciją.

Seimo kontrolierių įstatymo 15 straipsnis⁸² nustato vienerių metų terminą skundams paduoti (nuo skundžiamų veiksmų padarymo ar skundžiamo sprendimo priėmimo). Tačiau skundai, paduoti praleidus terminą, gali būti priimami tirti tik Seimo kontrolieriaus sprendimu. Įstatyme tai pat numatyta, jog skundas turi būti ištirtas ir pareiškėjui atsakyta per 3 mėnesius nuo skundo gavimo dienos, išskyrus atvejus, kai dėl skunde nurodytų aplinkybių sudėtingumo, informacijos gausos ar skundžiamų veiksmų tęstinumo būtina skundo tyrimą tęsti. Apie Seimo kontrolieriaus sprendimą pratęsti skundo tyrimo terminą informuojamas pareiškėjas. Būtina pabrėžti, jog įstatyme įtvirtinta svarbi nuostata, jog skundai turi būti ištirti per įmanomai trumpiausią laiką. Taip nėra vilkinami skundų išnagrinėjimo terminai ir pareiškėjų skundai greitai bei efektyviai ištiriami.

Seimo kontrolierių įstatymo 17 straipsnio⁸³ 1 dalies 6 punktas numato galimybę siekti, kad pirminėje skundo tyrimo stadijoje skundžiamoji institucija imtųsi pastangų konfliktui spręsti, t.y. vyktų pareigūno darbo kontrolė pavaldumo tvarka, remiantis subordinacijos principu. Seimo kontrolierių įstaigoje dažnai gaunama skundų dėl žemiausios pareigūnų grandies, bet net nebandoma iškilusio konflikto spręsti su aukštesniojo pareigūno pagalba.⁸⁴ Ši filtravimo galimybė paspartina darbą ir Seimo kontrolieriams, ir padeda pareiškėjui greičiau sulaukti problemos sprendimo, kadangi persiųsdamas pareiškėjo skundą kompetentingai institucijai, Seimo kontrolierius nurodo reikalavimą informuoti jį apie skundo tyrimo rezultatus.

Vykdydami savo pareigas, Seimo kontrolieriai turi teisę reikalauti dokumentų, būtinų jų funkcijoms atlikti, susipažinti su valstybės, tarnybos, komercine ar banko paslaptį sudarančiais dokumentais, taip pat dokumentais, kuriuose yra informacijos apie įstatymų saugomus asmens duomenis, įeiti bet kuriuo paros metu į patalpas, kuriose ištisą parą laikomi asmenys, apklausti pareigūnus ir kitus asmenis. Jei nevykdomi Seimo kontrolierių reikalavimai

⁸² Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstatymas // Valstybės žinios. 2004, Nr. 170-6238.

⁸³ Ten pat.

⁸⁴ Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių darbo ataskaita 2007 m. // <http://www.lrski.lt/files/276.pdf>; prisijungimo laikas: 2008-08-05.

ar kitaip trukdoma įgyvendinti jiems suteiktas teises, Seimo kontrolieriai gali surašyti administracinio teisės pažeidimo protokolą. Jiems suteikta teisė siūlyti, kad pareiškėjui dėl pareigūnų padarytų pažeidimų būtų atlyginta turtinė ar neturtinė žala ir gali perduoti medžiagą ikiteisminio tyrimo įstaigai, aptikę nusikalstamos veikos požymių. Netgi netirdami Seimo kontrolieriaus kompetencijai nepriskirto skundo iš esmės, jie gali teikti siūlymus atitinkamoms institucijoms dėl viešojo administravimo gerinimo, kad nebūtų pažeidžiamos žmogaus teisės ir laisvės. Taip pat iš Seimo kontrolierių įstatyme 19 straipsnio⁸⁵ 1 dalies 7, 14, 15, 17, 19 punktuose įtvirtintų teisių akivaizdu, kad Seimo kontrolierių veiklos tikslas yra tai, kad kaltieji pareigūnai būtų teisingai nubausti neteismine tvarka, taip pat tikslas imtis kitų nei kaltų pareigūnų atleidimas prevencinių priemonių, kad tam tikri pažeidimai nesikartotų ateityje.

Būtina plačiau aptarti ir Seimo kontrolierių priimamų sprendimų teisinę galią. Kaip teigia Seimo kontrolierių įstaigos vadovas R. Valentukevičius pranešime „Vystymosi tendencijos ombudsmeno darbe“⁸⁶, vienas esminių skiriamųjų ombudsmenų veiklos bruožų yra tai, kad ombudsmenas neturi jokių valstybinės prievartos priemonių ir veikia išimtinai autoriteto galia. Ombudsmenai veikia labai specifiniu ir tik jiems vieniems būdingu būdu: jie pateikia teisiškai argumentuotą ir pagrįstą išvadą dėl pareigūnų veiksmų teisėtumo administravimo srityje, tačiau patys nesikiša į valdymą ir nenurodo konkrečių sprendimų. Ombudsmenai, atlikę tyrimą, pateikia rekomendacinio pobūdžio sprendimą, konstatuodami įstatymo ar kito teisės akto pažeidimus.

Taigi, pagal Seimo kontrolierių įstatymo 22 straipsnio⁸⁷ 1 dalį, Seimo kontrolierius, atlikęs tyrimą, priima sprendimą: pripažinti skundą pagrįstu; atmesti skundą; nutraukti skundo tyrimą. Seimo kontrolierių sprendimai yra išskirtinio pobūdžio, t.y. priimami sprendimai yra rekomendacinio pobūdžio, neturintys privalomosios galios. Seimo kontrolierių įstatymo 20 straipsnio⁸⁸ 3 dalis nustato, jog Seimo kontrolieriaus siūlymą (rekomendaciją) privalo nagrinėti institucija ir įstaiga ar pareigūnas, kuriems toks siūlymas (rekomendacija) skiriamas, ir apie nagrinėjimo rezultatus informuoti Seimo kontrolierius. Tai reiškia, kad Seimo kontrolierius atsako už savo teisinės išvados teisingumą ir pagrįstumą, tačiau negali prisiimti atsakomybės už rekomendacijos įgyvendinimą. Seimo kontrolieriai teikia didesnę dėmesį tam, kokią reakciją sukėlė jo rekomendacijos ir kaip jos vykdomos. Priimta ir įvykdyta rekomendacija reiškia, kad jos reikalingumu įsitikinta ir pritarta valdžios institucijų.

⁸⁵ Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstatymas // Valstybės žinios. 2004, Nr. 170-6238.

⁸⁶ Valentukevičius R. Vystymosi tendencijos ombudsmeno darbe // Informacinis biuletenis 2008 m. sausio–birželio mėn. // <http://www.lrski.lt/files/283.pdf>; prisijungimo laikas: 2008-08-05.

⁸⁷ Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstatymas // Valstybės žinios. 2004, Nr. 170-6238.

⁸⁸ Ten pat.

Pagal pasaulinę praktiką ombudsmenas naudojami tokiais metodais, kaip įtikinėjimas, sutaikymas ir tarpininkavimas, autoritetinga nuomonė.⁸⁹ Tokia yra ombudsmeno veiklos specifika visame pasaulyje. Ne išimtis ir Seimo kontrolieriai. Nei įstatymuose, nei kituose teisės aktuose nėra numatyta priemonių, kuriomis galėtų būti užtikrinamas Seimo kontrolierių pateiktų rekomendacijų vykdymas tais atvejais, kai institucijos ar pareigūnai atsisako jas vykdyti. Tai esminis Seimo kontrolierių sprendimų skirtumas nuo teismų priimamų sprendimų. Rekomendacinis sprendimų pobūdis yra ombudsmeno instituto privalumas, nes esant privalomam sprendimų vykdymui, Seimo kontrolieriai taptų valstybės institucija, vykdančia administracinės kontrolės funkcijas, o ne tarpininku tarp žmogaus ir valstybės. Būtent rekomendacinio pobūdžio sprendimai piliečiams išplečia galimybes siekti teisingumo ir stiprina demokratijos bei piliečių teikiamų paslaugų kokybę, nes jie yra grįsti kompetencijos ir bendradarbiavimo principu. Kai pagal Seimo kontrolierių rekomendaciją valstybė išsprendžia problemą be teismo įsikišimo, ilgo bylinėjimosi ir didelių finansinių išlaidų tai yra nauda piliečiui ir pasididžiavimas valstybei.

Apibendrinant darytina išvada, kad Seimo kontrolierių veikla yra dvejopo pobūdžio. Viena vertus, Seimo kontrolieriai atlieka kontrolę tirdami skundus dėl netinkamo administravimo, ir nustatę pažeidimus, rekomenduoja, kaip ištaisyti. Antra vertus, Seimo kontrolierius yra tarsi informacijos šaltinis, padedantis institucijoms ir įstaigoms gerinti savo administravimą atkreipiant dėmesį į taisytinas vietas. Bet kuriuo atveju Seimo kontrolierių veiklos tikslas yra pagerinti žmonėms teikiamų viešo administravimo paslaugų kokybę.

2.3. Specializuotos ombudsmeno institucijos

Pasaulyje egzistuoja įvairių modelių ombudsmeno institucijų. Šiame darbe buvo aptarta klasikinio modelio ombudsmeno institucijos raida, samprata, pagrindiniai bruožai ir kt. Tačiau daugelyje pasaulio valstybių šios institucijos yra specializuotos. Teisinėje literatūroje išskiriamos visuomeninio sektoriaus ir privačia iniciatyva įkurtos ombudsmeno institucijos. Visuomeninio sektoriaus ombudsmenų institucijos kuriamos vadovaujantis valstybės teisės aktu (Konstitucija, įstatymu), o privačiame sektoriuje specializuotos ombudsmenų institucijos kuriamos vadovaujantis, pavyzdžiui, kontraktu, fondo įstatymu ir kt.⁹⁰ Specializuotos ombudsmeno institucijos visuomeniniame sektoriuje tiria piliečių skundus dėl, pavyzdžiui, vaiko teisių

⁸⁹ Wieslander B. The Parliamentary Ombudsman in Sweden. The Bank of Sweden Tercentenary Foundation, 1994. P. 46.

⁹⁰ Urmonas A. ir Pranevičienė B. Ombudsmeno instituto genezė ir raidos perspektyvos // Jurisprudencija. 2002. T. 24(16).

pažeidimų, lygių moterų ir vyrų teisių pažeidimų, piliečių teisių pažeidimų kalėjimuose, tautinių mažumų teisių pažeidimų ir kt.

Visos ombudsmeno įstaigos (tiek bendrosios, tiek specializuotos) turi tarnauti vienam individui, kuris į ją kreipiasi, o kartu ir visuomenei, todėl specializuotoms ombudsmeno įstaigoms yra taikomi tie patys reikalavimai kaip ir bendrojo pobūdžio ombudsmeno įstaigai.

Svarbiausi specializuotų ombudsmenų institucijų privalumai kyla iš jų specializacijos. Ombudsmenas, dirbantis vienoje pilietinių teisių ir laisvių pažeidimų srityje, turi galimybę sukcentruoti visą dėmesį būtent į tą sritį. Tokiu būdu jam/jai kur kas lengviau parinkti konsultantų komandą, taikyti specialius veiklos būdus, geriau pažinti sritį, kurioje dirbama. Bet kuri specializuota įstaiga yra linkusi įrodyti dirbanti geriau nei kitos, o tai leidžia gerinti darbo kokybę. Be to, tokios įstaigos yra geriau pasirengusios apginti teises konkrečioms kategorijoms priklausančių piliečių, kuriems reikia specializuotos pagalbos.⁹¹ Doc. dr. A. Urmonas išskiria dar vieną specializuotos ombudsmeno įstaigos privalumą palyginti su klasikine ombudsmeno institucija. Besiplečiant klasikinei ombudsmeno institucijai vis daugiau laiko ir jėgų skiriama pačios institucijos administravimo reikalams, o ne piliečių pateiktiems skundams nagrinėti. Tokiose įstaigose pilietis labai retai turi galimybę susitikti asmeniškai su pačiu ombudsmenu, o dažniausiai jam tenka bendrauti su ombudsmeno padėjėju. Kuo daugiau užduočių turi ombudsmenas, tuo sunkiau su juo piliečiui susitikti asmeniškai. Tuo tarpu specializuotose ombudsmeno įstaigose tiesioginis bendravimas su besikreipiančiais į įstaigą piliečiais yra įprastas reiškinys.⁹²

Specializuotos ombudsmeno institucijos veikia daugelyje pasaulio šalių. Norvegija buvo pirmoji pasaulio valstybė, kurioje 1981 m. rugsėjo 1 d. oficialiai savo veiklą pradėjo Vaikų reikalų ombudsmenas.⁹³ Įstatymo dėl Vaikų reikalų ombudsmeno 2 ir 3 straipsniai⁹⁴ nustato, kad Vaikų reikalų ombudsmeną skiria Norvegijos Karalius ketveriems metams ir jis yra įgaliotas: ginti vaikų interesus visose srityse savo iniciatyva arba nagrinėdamas skundą, užtikrinti, kad būtų laikomasi vaikų teises ginančių įstatymų, siūlyti priemones, kuriomis galima padidinti įstatymu numatytą vaikų apsaugą, teikti siūlymus, kokiomis priemonėmis galima išspręsti tarp vaikų ir visuomenės kylančius konfliktus arba jų išvengti, užtikrinti, kad visuomenė ir privatus sektorius gautų pakankamai informacijos apie vaikų teises bei vaikams būtinas priemones.

⁹¹ Zielinski A. Specializuotos ombudsmeno įstaigos // Ombudsmeno institucijos raida ir žmogaus teisių gynimas. Tarptautinė konferencija 1998 m. gegužės 13-14 d. - Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaiga, 1998. P. 20.

⁹² Urmonas A. ir Pranevičienė B. Ombudsmeno instituto genezė ir raidos perspektyvos // Jurisprudencija. 2002. T. 24(16). P. 87-98.

⁹³ The ombudsman for children in Norway // <http://www.barneombudet.no/english/>; prisijungimo laikas: 2008-08-10.

⁹⁴ Law and Instruction Act No.5 of march 6. 1981. Relating to the ombudsman for children (With changes from 17 July 1998). Barneombudet // http://www.barneombudet.no/english/about_the_/law_and_in/; prisijungimo laikas: 2008-08-10.

Ombudsmenui nėra suteikti įgaliojimai spręsti šeimoje kylančius konfliktus, kištis į bylos nagrinėjimą teisme ar nagrinėti skundus, priklausančius kitų ombudsmenų kompetencijai. Ombudsmenas gina vaikų iki 18 metų interesus. Jis inicijuoja skundų tyrimą savo paties iniciatyva ar kitų asmenų prašymu ir priima rekomendacinio pobūdžio sprendimus, pagrįstus autoritetinga nuomone. Norvegijos visuomenė yra gerai susipažinusi su Vaikų reikalų ombudsmeno veikla. Tai liudija didelis besikreipiančiųjų į šią instituciją skaičius.⁹⁵ Pabrėžtina, jog žiniasklaida yra viena iš pagrindinių Vaikų reikalų ombudsmeno veiklos įrankių. Žiniasklaida turi nemažai galių, todėl labai svarbu, kad ombudsmenas sugebėtų tinkamai paveikti žiniasklaidą ir naudotis ja, siekdamas savo tikslų.⁹⁶

Siekiant apsaugoti vaiko teises bei teisėtus interesus, užtikrinti moterų bei vyrų lygias teises, remiantis Europos šalių patirtimi, Lietuvoje buvo įsteigtos dvi specializuotos ombudsmeno institucijos: Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga ir Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba.

2.3.1. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba Lietuvoje

Žinome, kad Lietuva šiuo metu yra pasirašiusi daug tarptautinių dokumentų, susijusių su žmogaus teisių apsauga, o tai savaime rodo, jog mūsų įstatymuose reglamentuojamos visos pagrindinės žmogaus teisės ir jų apsauga. Tačiau nepaisant to, vis dar esama daugybės mūsų teisių pažeidimo formų ir didelių sunkumų stengiantis jų išvengti. Pavyzdys galėtų būti lyčių lygybė, kuri Lietuvoje jau įteisinta įstatymiškai, tačiau realiame gyvenime vis dar gana dažnai pasitaiko su įvairių formų diskriminacijos dėl lyties. Turime pripažinti, kad ilgai visuomenėje buvo vengiama diskutuoti šia tema. Tiesa, visuomenės požiūrio ir nuo seno susiformavusių stereotipų keitimas yra sunkus ir ilgas procesas. Todėl Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymo⁹⁷ priėmimas bei jo vykdymą kontroliuojančios tarnybos įkūrimas – svarbus žingsnis ne tik Europos link, bet ir stengiantis realiai užtikrinti vienos iš pagrindinių žmogaus teisių – nediskriminacijos dėl lyties laikymąsi.

Galima teigti, kad reali galimybė priimti Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymą atsirado po 1996 metų susibūrus parlamentinei moterų grupei, be to, Lygių galimybių įstatymo priėmimas ir ombudsmeno institucijos įsteigimas buvo minimas daugelio į Seimą patekusių

⁹⁵ Žiūrėti priedą Nr. 3.

⁹⁶ Norman A.B. Norvegijos ombudsmenų patirtis // Ombudsmeno institucijos raida ir žmogaus teisių gynimas. Tarptautinė konferencija 1998 m. gegužės 13-14 d. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaiga, 1998. P. 28.

⁹⁷ Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas // Valstybės žinios. 1998, Nr. 112-3100.

partijų rinkiminėse programose.⁹⁸ 1997 m. birželio 17 d. sudaryta grupė Lygių galimybių įstatymo projektui parengti iš esmės kokybiškai pakeitė ir išplėtė pirmuosius įstatymo projektus, į jį įtraukdama straipsnį apie seksualinį priekabiavimą, beje, vėliau sukėlusį daugiausia diskusijų. Negalime pamiršti ir Konstitucijos 29 straipsnio⁹⁹, kuris reglamentuoja, jog draudžiama varžyti teises ar teikti privilegijų žmogui dėl jo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų. Kad Konstitucijoje deklaruota lyčių lygybės nuostata būtų realiai užtikrinama, buvo būtina priimti Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymą. Šis įstatymas buvo reikalingas ne tam, kad būtų galima neigti lyčių skirtumus. Šis įstatymas - tai valstybės nuostata, kad moterys ir vyrai turi gerbti vieni kitų vaidmenį visuomenės gyvenime. Kiekvienas žmogus, kiekvienas visuomenės narys turi turėti vienodas galimybes siekti mokslo, profesinio tobulėjimo, karjeros, turi turėti vienodas galimybes saviraiškai kultūros ir meno srityje. Kiekvienas žmogus, nesvarbu, kokios lyties, turi teisę pretenduoti dirbti mėgstamą darbą ir už jį gauti atlyginimą, kuris priklausytų tik nuo atlikto darbo kokybės, profesinių ir dalykinių sugebėjimų, bet ne nuo žmogaus lyties.

Lyčių lygybė Lietuvoje suprantama kaip viena iš pagrindinių demokratijos principų. Jis deklaratyviai grindžiamas lyčių lygiomis teisėmis, atsakomybe, galimybėmis visose gyvenimo srityse ir vienodos elgsenos su abiem lytimis principu. Pabrėžiama, kad lygios galimybės vyrams ir moterims – tai kliūčių nebuvimas nė vienai iš lyčių visavertiškai dalyvauti ekonominiame, politiniame ir socialiniame gyvenime. Viešai deklaruojama, kad vyro ir moters fiziologiniai skirtumai neturi turėti neigiamos įtakos moterų ir vyrų gyvenimo sąlygoms bei juos diskriminuoti.¹⁰⁰

Kaip reglamentuota Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatyme, 1999 m. gegužės 25 d. Lietuvos Respublikos Seimas įsteigė jam ataskaitingą Moterų ir vyrų lygių galimybių kontrolieriaus tarnybą, turėjusią nagrinėti skundus dėl diskriminacijos dėl lyties. 2002 metais šis įstatymas buvo papildytas, kad Moterų ir vyrų lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba galėtų tirti skundus ir vartotojų teisių apsaugos bei reklamos srityje. Būtina pabrėžti, kad 2003–aisiais metais buvo priimtas Lygių galimybių įstatymas¹⁰¹ (įsigaliojo 2005 m.), kuriuo pakeistas tarnybos pavadinimas (ji tapo Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba) ir išplėstos jos veiklos sritys. Šiuo metu lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba sprendžia skundus dėl tiesioginės ir netiesioginės diskriminacijos dėl lyties ir lytinės orientacijos, seksualinio priekabiavimo, amžiaus, negalios, rasės arba etninės priklausomybės, religijos arba įsitikinimų. Žymi teisininkė

⁹⁸ Burneikienė A. ir kt. Moterų ir vyrų lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos veikla Lietuvoje // Vaiko teisių apsaugos kontrolierius Lietuvoje. Konferencijos medžiaga. - Vilnius, 2000. P. 27.

⁹⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33–1014.

¹⁰⁰ Reingardienė J. Lyčių lygybės strategija ir užimtumo politika Europos Sąjungoje. - Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2004. P. 33.

¹⁰¹ Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas // Valstybės žinios. 2008, Nr. 76-2998.

T. Birmontienė savo straipsnyje „Moterų teisių raida Lietuvoje: Konstitucinis pripažinimas, politinio lygiateisiškumo siekis“¹⁰² nurodo, kad dėl įvairiausio pobūdžio diskriminacijos dažniausiai skundžiasi moterys. Jos dažniausiai skundžiasi dėl diskriminacijos darbo santykių srityje, inter alia, ir dėl nevienodo užmokesčio moterims ir vyrams už lygiavertį darbą. Vyrų dažniausiai skundžiasi, kad yra diskriminuojami šeimos santykių srityje, kad išsituokus jiems nepagrįstai ribojama teisė globoti vaikus. Tame pačiame straipsnyje T. Birmontienė pateikia išvadas, kad „nepakankamas moterų aktyvumas politikoje, jų skundai dėl diskriminavimo įvairiose gyvenimo srityse, kuriuos nagrinėja Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, liudija, kad užtikrinti lygias moterų ir vyrų teises Lietuvoje tebėra aktualu“¹⁰³.

Pasak D. Jočienės, „svarbiausiu pasiekimu moterų ir vyrų teisių srityje galima laikyti Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymą, kurio paskirtis – užtikrinti, kad būtų įgyvendintos Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintos žmonių lygios teisės bei uždrausta bet kokia tiesioginė ir netiesioginė diskriminacija dėl amžiaus, lytinės orientacijos, negalios, rasės ar etninės priklausomybės, religijos ar įsitikinimų“¹⁰⁴. Lygių galimybių įstatymo vykdymo priežiūrą atlieka lygių galimybių kontrolierius Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymo nustatyta tvarka.

Taigi Lygių galimybių kontrolierių, kaip ir Seimo kontrolierių, skiria Lietuvos Respublikos Seimas 5 metų kadencijai. Pagal Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymo 14 straipsnio 2 dalį¹⁰⁵, Lygių galimybių kontrolieriaus kadencijų skaičius neribojamas. Lygių galimybių kontrolierius yra Seimui atskaitinga institucija, turinti pareigą kiekvienais metais Seimui teikti savo veiklos ataskaitą, padėties apžvalgą, išvadas ir rekomendacijas. Vadovaujantis Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymo 12 straipsniu¹⁰⁶, lygių galimybių kontrolierius tiria skundus dėl tiesioginės ar netiesioginės diskriminacijos, priekabiavimo bei seksualinio priekabiavimo ir teikia su tuo susijusias objektyvias ir nešališkas konsultacijas. Lygių galimybių kontrolierius teikia išvadas dėl šio įstatymo įgyvendinimo, taip pat pasiūlymus Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių institucijoms ir įstaigoms dėl teisės aktų tobulinimo ir lygių teisių įgyvendinimo politikos prioritetų. Lygių galimybių kontrolierius keičiasi turima informacija su analogiškas funkcijas atliekančiomis Europos Sąjungos įstaigomis. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybai būdingas bruožas yra tai, kad ne tik fiziniai, bet ir juridiniai

¹⁰² Birmontienė T. Moterų teisių raida Lietuvoje: Konstitucinis pripažinimas, politinio lygiateisiškumo siekis // Jurisprudencija. Nr. 2006. 12 (90). P. 40.

¹⁰³ Ten pat.

¹⁰⁴ Jočienė D., Čilinskas K. Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos teisėje. Vilnius, Teisės projektų ir tyrimo centras, 2005. P. 224.

¹⁰⁵ Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas // Valstybės žinios. 1998, Nr. 112-3100; 2005, Nr. 88-3281; 2006, Nr. 57-2026.

¹⁰⁶ Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas // Valstybės žinios. 1998, Nr. 112-3100; 2002, Nr. 68-276; 2005, Nr. 88-328; 2007, Nr. 140-5755; 2008, Nr. 75-2923.

asmenys turi teisę su skundu kreiptis į lygių galimybių kontrolierių dėl lygių teisių pažeidimų. Minėtame įstatyme (kaip ir Seimo bei Vaiko teisių apsaugos kontrolierių įstatymuose) yra numatyta lygių galimybių kontrolieriaus iniciatyvos teisė pradėti tyrimą dėl lygių teisių pažeidimų. Priešingai nei Seimo kontrolierių bei Vaiko teisių apsaugos kontrolierių įstatymuose, Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymo 20 ir 22 straipsniuose¹⁰⁷ numatyta 3 mėnesių (nuo skundžiamų veiksmų padarymo) terminas skundai paduoti ir 1 mėnesio terminas skundai išnagrinėti bei pateikti pareiškėjui atsakymą. Esant būtinybei, numatyta ir terminų pratęsimo galimybė. Gana trumpų terminų įtvirtinimu įstatyme siekiama kuo efektyviau apsaugoti lygias žmogaus teises, kurios yra itin pažeidžiamos ir specifinės bei grąžinti jas į pradinę padėtį, nes numaćius ilgesnį skundo padavimo terminą, gali tapti nebeįmanoma tinkamai iširti skundą ir surinkti reikiamų įrodymų.

Lygių galimybių kontrolieriui suteikiami gana platūs įgaliojimai. Tai liudija Moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymo 24 straipsnio¹⁰⁸ nuostatos, suteikiančios teisę lygių galimybių kontrolieriui:

1. perduoti tyrimo medžiagą ikiteisminio tyrimo įstaigai ar prokurorui, jeigu nustatoma nusikalstamos veikos požymių;
2. kreiptis į atitinkamą asmenį ar instituciją ir siūlyti nutraukti lygias teises pažeidžiančius veiksmus, pakeisti ar panaikinti su tuo susijusį aktą;
3. nagrinėti administracinių teisės pažeidimų bylas ir skirti administracines nuobaudas;
4. atmesti skundą, jeigu nepasitvirtino jame nurodyti pažeidimai;
5. nutraukti tyrimą, jeigu pareiškėjas skundą atsiima arba kai trūksta objektyvių duomenų apie padarytą pažeidimą, arba kai pareiškėjas ir pažeidėjas susitaiko, arba kai lygias teises pažeidžiančios veikos nutraukiamos, arba kai lygias teises pažeidžiantis teisės aktas pakeičiamas ar panaikinamas;
6. įspėti dėl padaryto pažeidimo;
7. laikinai sustabdyti tyrimą, jei asmuo, kurio skundas ar apskundžiami veiksmai tiriami, serga arba yra išvykęs;
8. laikinai, kol bus priimtas galutinis sprendimas, uždrausti skleisti reklamą, jeigu yra pakankamai duomenų, kad paskleista ar numatoma paskleisti reklama gali būti pripažinta kurstančia tautinę, rasinę, religinę, lyčių, lytinės orientacijos, negalios, įsitikinimų, amžiaus neapykantą ir padarytų visuomenės interesams esminės žalos, žemintų žmogaus garbę bei orumą ir pažeistų visuomenės moralės principus;

¹⁰⁷ Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas // Valstybės žinios. 1998, Nr. 112-3100; 2005, Nr. 88-328; 2005, Nr. 88-328.

¹⁰⁸ Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas // Valstybės žinios. 1998, Nr. 112-3100; 2002, Nr. 68-276; 2003, Nr. 38-1678; 2005, Nr. 88-328; 2006, Nr. 57-2026; 2007, Nr. 140-5755.

9. įpareigoti reklamos veiklos subjektus nutraukti neleidžiamą reklamą ir nustatyti šio įpareigojimo įvykdymo terminus bei sąlygas.¹⁰⁹

Kaip teigia lygių galimybių kontrolierė A. Burneikienė, „iš visų priimamų sprendimų siūlymas panaikinti ar atitinkamai pakeisti lygias teises pažeidžiantį aktą pasižymi plačiausiu poveikiu“¹¹⁰. Tačiau reikia pastebėti, jog toks sprendimas yra rekomendacinio pobūdžio, taigi šiuo atveju būtinas ir teisės aktą priėmusios institucijos geranoriškas bendradarbiavimas su lygių galimybių kontrolieriumi bei pareiškėju. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba pabrėžia, „jog administracinės baudos skyrimas tikrai ne pati geriausia poveikio priemonė siekiant panaikinti visuomenėje diskriminacijos fenomeną, dažniausiai sprendimas skirti administracinę baudą neužtikrina konflikto išsprendimo“¹¹¹. Reikia sutikti su tarnybos išreikšta nuomone, nes vis tik šviečiamoji ombudsmeno institucijos veikla bei autoritetinga nuomone pagrįstų rekomendacijų priėmimas skatina pozityvų ombudsmeno institucijos ir visuomenės bendradarbiavimą. Lygių galimybių kontrolierius turi siekti, kad kuo mažiau būtų pažeidinėjamos žmonių lygios teisės, o priimami įstatymai ar kiti teisės aktai nebūtų diskriminacinio pobūdžio.

2.3.2. Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus institucija Lietuvoje

Vaikai pasaulyje užima vis pastebimesnę vietą ir įgyja vis didesnę ekonominę, politinę bei socialinę svarbą. Atsiranda visuotinis supratimas, kad vaikai yra atskiras visuomenės segmentas, kuriam reikia savito požiūrio bei dėmesio ir kuriam svarbu, kad kiekvieno vaiko nuomonė, mintys, jausmai turėtų reikšmės valstybės gyvenime.

Apie išskirtinę vaikų padėtį buvo garsiai prabilta dvidešimtojo šimtmečio pradžioje, 1924 m. paskelbiant Ženevos Vaiko teisių deklaraciją ir vėliau – 1989 m. - priimant Jungtinių Tautų (JT) Vaiko teisių konvenciją. JT Vaiko teisių konvencija yra ypatingos reikšmės tarptautinis teises aktas, reglamentuojantis vaiko teisių garantijas. Konvencija pirmą kartą išsamiai apibrėžė vaiko teises ir įpareigojo valstybę jas gerbti bei garantuoti. Vaiko teisių konvencija nurodo tik principus, kuriais vadovaujantis, turi būti numatytos priemonės, pripažįstamoms vaiko teisėms ginti. JT Vaiko teisių konvencijos 2 straipsnyje¹¹² įtvirtinta, jog „Valstybės dalyvės gerbia ir garantuoja visas šioje Konvencijoje numatytas teises kiekvienam vaikui, priklausančiam jos jurisdikcijai, be jokios diskriminacijos, nepriklausomai nuo vaiko, jo

¹⁰⁹ Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas // Valstybės žinios. 1998, Nr. 112-3100; 2002, Nr. 68-276; 2003, Nr. 38-1678; 2005, Nr. 88-328; 2006, Nr. 57-2026; 2007, Nr. 140-5755.

¹¹⁰ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos veiklos 2007 m. ataskaita. P. 24 // <http://lygybe.lt/assets/ataskaita2007.doc>; prisijungimo laikas: 2008-08-20.

¹¹¹ Ten pat.

¹¹² Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija. 1989 11 20 // Valstybės žinios. 1995, Nr. 60-1501.

tėvų arba teisėtų globėjų rasės, odos spalvos, lyties, kalbos, religijos, politinių ar kitokių pažiūrų, tautybės, etninės ar socialinės kilmės, turto, sveikatos, luomo ar kokių nors kitų aplinkybių. Valstybės dalyvės imasi visų reikiamų priemonių, kad vaikas būtų apsaugotas nuo bet kokios diskriminacijos ar bausmių dėl vaiko tėvų, teisėtų globėjų ar kitų šeimos narių statuso, veiklos, pažiūrų ar įsitikinimų”.

Pagal G. Sakalauską¹¹³, valstybės įsipareigojo teikti vaikui tokią apsaugą ir paramą, kokios reikia jo gerovei, atsižvelgdamos į jo tėvų, globėjų ar kitų asmenų, atsakančių už jį pagal įstatymą teises ir pareigas, turi išsaugoti pagarbą tėvų, šeimos ar bendruomenės narių, globėjų ar kitų, už vaiką atsakingų, asmenų teisėms ir pareigoms deramai elgtis su vaiku, jam vadovauti ir įgyvendinti vaiko teises pagal jo sugebėjimus.

JT Vaiko teisių apsaugos konvencijoje išvardytos nuostatos, įpareigojančias valstybes dalyves užtikrinti vaikų teisės ir teisėtus interesus, numato tik galutinį rezultatą, t.y. vaikams visavertiškai vystytis pritaikytos visuomenės modelį. Kaip pasiekti šių tikslų, kokiomis priemonėmis jų siekti, kiekviena valstybė dalyvė numato savarankiškai savo veiksmų programose.

Tačiau prieš imantis bet kokių su vaiku susijusių veiksmų, turi būti atsižvelgta į svarbiausią kriterijų – vaiko interesus. „Vaiko interesai – tai pirmiausia įstatymuose numatytos vaiko teisės ir galimybė šias teises įgyvendinti konkrečioje situacijoje”.¹¹⁴ Šiuo principu turi vadovautis valstybės institucijos, nevyriausybinės organizacijos, vaiko tėvai ir globėjai, kurių pagrindinis rūpestis turi būti vaiko interesai.

Taigi 1992 metais Lietuvai prisijungus prie JT Vaiko teisių apsaugos konvencijos, pradėta formuoti teisės aktų ir institucijų sistema, susijusi su vaiko teisių apsauga. Jau 1993-aisiais metais Lietuvos Respublikos Vyriausybė savo nutarimu prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos įsteigė Vaikų teisių apsaugos tarnybą bei rajonų (miestų) savivaldybių Vaiko teisių apsaugos tarnybas. Tačiau jose vyravo dualizmas: ta pati struktūra turi atlikti dvejopas funkcijas: įgyvendinti pagrindines JT Vaiko teisių konvencijos nuostatas, ir kontroliuoti, kaip šis procesas vyksta.¹¹⁵ Taigi vienu iš sprendimo būdų, kaip atskirti šias dvi viena kitai prieštaraujančias funkcijas, turėjo tapti nepriklausomos, savarankiškos Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus institucijos įkūrimas. Todėl Seimo buvo parengtas ir 2000 m. gegužės 25 d. priimtas Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstatymas¹¹⁶, kurio pagrindinis tikslas –

¹¹³ Sakalauskas G. Vaiko teisių apsauga Lietuvoje. Vilnius: Adomo Jakšto spaustuvė, 2000. P. 9.

¹¹⁴ Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo Teismo Senato 1999 m. gruodžio 31 d. nutarimas Nr. 24 „Dėl įstatymų taikymo teismų praktikoje nagrinėjant įvaikinimo bylas” // Teismų praktika. 2002. Nr. 17. P. 335.

¹¹⁵ Mikalaukaitė A. ir kt. Vaiko teisių apsaugos kontrolierius (ombudsmenas) Lietuvoje. Vaiko teisių apsaugos kontrolierius Lietuvoje // Vaiko teisių apsaugos kontrolierius Lietuvoje. Konferencijos medžiaga. - Vilnius, 2000. P. 9.

¹¹⁶ Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstatymo pakeitimo įstatymas // Valstybės žinios. 2007, Nr. 140-5756.

sudaryti teisinis prielaidas, leidžiančias užtikrinti JT Vaiko teisių konvencijos ir kitų su vaiko teisių apsauga susijusių teisės aktų nuostatų įgyvendinimą Lietuvoje, taip pat kontroliuoti valstybės, savivaldos, nevalstybinių institucijų bei organizacijų ir privačių asmenų veiklą, dėl kurios gali būti pažeidžiamos vaiko teisės ir jo teisėti interesai.

Atsižvelgiant į konstitucinius pagrindus ir remiantis minėtu įstatymu 2000 m. liepos 18 d. buvo priimtas Seimo nutarimas¹¹⁷ „Dėl Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos“. Šis nutarimas konkretizavo vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus funkcijas ir Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos veiklos teisinius pagrindus. Nuo 2000 m. rugsėjo 1 d. buvo įsteigta Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga.

Taigi Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus institucijos (specializuotos ombudsmeno institucijos) įkūrimas yra labai reikšmingas Lietuvos valstybės valdžios žingsnis, skatinantis bei optimizuojantis vaiko teisių ir jo teisėtų interesų apsaugą. Pasak teisininko K. Čilinsko, „Vaiko teisių apsaugos kontrolierius atsako už vaiko teisių apsaugą reglamentuojančių įstatymų ir kitų teisės aktų vykdymo kontrolę ir priežiūrą“.¹¹⁸ Vadovaujantis Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstatymo 2 straipsniu¹¹⁹, vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus veiklos tikslas yra gerinti vaiko teisinę apsaugą, ginti vaiko teises ir jo teisėtus interesus, užtikrinti tarptautinės ir nacionalinės teisės aktuose nustatytų vaiko teisių ir jo teisėtų interesų įgyvendinimą, atlikti vaiko teisių užtikrinimo ir apsaugos priežiūrą bei kontrolę Lietuvoje. Savo veikloje vaiko teisių apsaugos kontrolierius vadovaujasi vaiko teisių ir jo teisėtų interesų prioritetiškumo, vaiko dalyvavimo ir išklausymo, veiklos laisvės, savarankiškumo ir nepriklausomumo, atskaitingumo, teisėtumo, teisingumo ir nešališkumo bei viešumo principais. Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus atskaitingumo principas nustato, kad vaiko teisių apsaugos kontrolierius yra skiriamas Seimo 5 metų kadencijai ir jam numatyta pareiga kiekvienais metais pateikti Seimui metines veiklos ataskaitas.

Anot buvusios vaiko teisių apsaugos kontrolierės G. Imbrasienės¹²⁰, viena pagrindinių vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus teisių ir pareigų bei funkcijų – kontroliuoti vaiko teisių įgyvendinimą pagal JT Vaiko teisių apsaugos konvenciją, taip pat teikti siūlymus Prezidentui, Vyriausybei, Seimui dėl galiojančių teisės aktų, susijusių su vaiko teisių apsauga, pakeitimo ir rengimo ar naujų teisės aktų priėmimo. Kitos taip pat reikšmingos vaiko teisių apsaugos

¹¹⁷ Lietuvos Respublikos Seimo 2000 m. liepos 18 d. nutarimas Nr. VIII-1865 „Dėl Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos“ // Valstybės žinios. 2000, Nr. 60-1769. Negalioja nuo 2008-01-04.

¹¹⁸ Jočienė D., Čilinskas K. Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos teisėje. Vilnius, Teisės projektų ir tyrimo centras, 2005. P. 315.

¹¹⁹ Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstatymo pakeitimo įstatymas // Valstybės žinios. 2007, Nr. 140-5756.

¹²⁰ Imbrasienė G. ir kt. Vaiko teisių apsaugos kontrolės institucijos. - Vilnius: Vaiko teisių informacijos centras, 2001. P. 13-20.

kontrolieriaus teisės yra įtvirtintos Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstatymo 12 straipsnyje¹²¹:

kreiptis į administracinę teisumą su prašymu ištirti, ar norminis administracinis aktas (ar jo dalis) atitinka įstatymą ar Vyriausybės nutarimą, taip pat ištirti, ar konkrečios visuomeninės organizacijos, bendrijos, politinės partijos, politinės organizacijos ar asociacijos priimtas bendro pobūdžio aktas yra teisėtas;

siūlyti Seimui kreiptis į Konstitucinę Teismą, kad šis išnagrinėtų, ar teisės aktai, susiję su vaiko teisių apsauga, atitinka Lietuvos Respublikos Konstituciją ir įstatymus;

koordinuoti valstybės ir savivaldybių institucijų bei įstaigų, nevyriausybinį organizacijų, kitų juridinių ir fizinių asmenų veiksmus sprendžiant su vaiko teisių ir jo teisėtų interesų apsauga ir užtikrinimu susijusius klausimus bei skatinti bendradarbiavimą tarp žinybų;

surašyti administracinio teisės pažeidimo protokolą dėl vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus reikalavimų nevykdymo ar kitokio trukdymo vaiko teisių apsaugos kontrolieriui įgyvendinti šio įstatymo jam suteiktas teises;

netirdamas vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus kompetencijai nepriskirto skundo iš esmės, teikti siūlymus atitinkamoms įstaigoms, įmonėms ar organizacijoms dėl vaiko teisių ir jo teisėtų interesų apsaugos gerinimo, kad nebūtų pažeidžiamos vaiko teisės ir jo teisėti interesai.

Kaip teigia G. Imbrasienė, „administracinių teisės pažeidimų protokolą dėl vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus reikalavimų nevykdymo galima surašyti už reikalaujamos informacijos nepateikimą. Bet, pavyzdžiui, už sprendimo, kuris yra daugiau rekomendacinio pobūdžio, nevykdymą, mes neturime teisės bausti ir manome, kad tai nėra geras dalykas“¹²².

Viena esminių vaiko teisių apsaugos kontrolierių funkcijų – skundų tyrimas. Vadovaudamasis Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstatymo 16 straipsniu¹²³, vaiko teisių apsaugos kontrolierius tiria pareiškėjų skundus dėl fizinių ir juridinių asmenų veiksmų ar neveikimo, dėl kurių pažeidžiamos (manoma, kad pažeidžiamos) ar gali būti pažeistos vaiko teisės ar jo teisėti interesai, taip pat skundus dėl pareigūnų piktnaudžiavimo ar biurokratizmo vaiko teisių apsaugos srityje. Vaiko teisių apsaugos kontrolierius tiria įstaigų, įmonių ar organizacijų jam perduotus pareiškėjų skundus, jeigu skundo turinys atitinka vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus veiklos tikslą, nurodytą šio įstatymo 2 straipsnyje. Vaiko teisių apsaugos kontrolierius netiria Respublikos Prezidento, Seimo narių, Ministro Pirmininko, Vyriausybės (kaip kolegialios institucijos), valstybės kontrolieriaus ir Konstitucinio Teismo bei

¹²¹ Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstatymo pakeitimo įstatymas // Valstybės žinios. 2007, Nr. 140-5756.

¹²² Imbrasienė G. ir kt. Vaiko teisių apsaugos kontrolės institucijos. - Vilnius: Vaiko teisių informacijos centras, 2001. P. 13-20.

¹²³ Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstatymo pakeitimo įstatymas // Valstybės žinios. 2007, Nr. 140-5756.

kitų teismų teisėjų veiklos, savivaldybių tarybų (kaip kolegialių institucijų) veiklos. Vaiko teisių apsaugos kontrolierius įstatymų nustatyta tvarka tiria skundus tik dėl vaiko teises ar jo teisėtus interesus pažeidžiančių prokurorų, ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmų (neveikimo), tačiau netiria skundų dėl šių pareigūnų procesinių sprendimų teisėtumo ir pagrįstumo. Vaiko teisių apsaugos kontrolierius netikrina teismų priimtų sprendimų, nuosprendžių ir nutarčių pagrįstumo ir teisėtumo.

Vaiko teisių apsaugos kontrolieriui numatyta galimybė inicijuoti skundo tyrimą, jei pastebėjo vaiko teisių pažeidimų. Taip pat šiame įstatyme įtvirtinta reikšminga nuostata, suteikianti teisę ir pačiam vaikui savarankiškai kreiptis į vaiko teisių apsaugos kontrolierių, netaikant įstatyme nustatytų skundo padavimo reikalavimų. Taigi pats vaikas gali įgyvendinti teisę ginti savo pažeistas teises.

Skundams pateikti numatomas 1 metų nuo skundžiamų veiksmų padarymo terminas. Skundai praleidus nustatytą terminą gali būti nagrinėjami tik vaiko teisių apsaugos kontrolieriui nusprendus skundą priimti nagrinėti. Skundas turi būti ištirtas ir pareiškėjui atsakyta per 3 mėnesius nuo jo skundo gavimo dienos. Skundo išnagrinėjimo terminas gali būti pratęstas dėl įstatyme numatytų aplinkybių. Nėra konkrečiai reglamentuojama, kuriam laikotarpiui skundo ištyrimo terminas gali būti pratęstas, tačiau, kaip nustato Vaiko teisių apsaugos įstatymo 22 straipsnio 2 dalis¹²⁴, skundai turi būti ištirti ir vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus iniciatyva pradėti tyrimai turi būti atlikti per kuo trumpesnę laiką.

Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstatymo 25 straipsnyje¹²⁵ nurodyti sprendimai, kuriuos vaiko teisių apsaugos kontrolierius gali priimti išnagrinėjęs skundą. Tai yra asmenų, pažeidusių vaiko teises, įspėjimas, siūlymai pašalinti veiklos trūkumus ar teisės aktų pažeidimus bei siūlymas prokurorui kreiptis į teismą dėl viešo intereso gynimo, atkreipti asmenų dėmesį į aplaidumą darbe, teisės aktų nesilaikymą, tarnybinės etikos pažeidimą, piktnaudžiavimą, biurokratizmą arba kitus vaiko teisių ir jo teisėtų interesų pažeidimus ir siūlyti imtis priemonių, kad būtų pašalinti teisės aktų pažeidimai, jų priežastys, sąlygos ir kt. Tačiau priešingai nei lygių galimybių kontrolierius, vaiko teisių apsaugos kontrolieriui nėra suteikta teisė nagrinėti administracinių teisės pažeidimų bylų ir skirti administracinių nuobaudų. Vaiko teisių apsaugos kontrolieriui yra suteikta teisė siūlyti taikyti drausminę, administracinę, civilinę ar baudžiamąją atsakomybę asmenims, pažeidusiems vaiko teises ir jo teisėtus interesus. Analizuojant kontrolieriaus priimamų sprendimų teisinę galią, reikėtų apibendrinti, jog vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus priimami sprendimai pasižymi rekomendaciniu pobūdžiu ir yra

¹²⁴ Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstatymo pakeitimo įstatymas // Valstybės žinios. 2007, Nr. 140-5756.

¹²⁵ Ten pat.

sutelkti vienam tikslui, t.y. apsaugoti vaiko teises nuo pažeidimų bei vykdyti vaiko teisių pažeidimų prevenciją.

Viską apibendrinę galime išskirti šiuos pagrindinius vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus bruožus:

1. Tai neteisminė ir nemokama žmogaus teisių apsaugos priemonė.
2. Nėra nei įstatymų leidžiamosios, nei vykdomosios, nei teisminės valdžios institucija ir jų funkcijų nepakeičia.
3. Vaiko teisių apsaugos kontrolierius skiriamas Seimo ir jam yra atskaitingas.
5. Yra politiškai neutralus.
6. Turi įgaliojimus absoliučiai nepriklausomai nuo niekieno nuomonės ar norų atlikti skundų ar kitų konkrečių situacijų tyrimus.
7. Turi įgaliojimus nagrinėti individualius skundus.
8. Turi gana plačius ir specifinius skundų tyrimo ir kitos veiklos įrankius:
 - 8.1. galimybę gauti iš bet kurių asmenų informaciją, reikalingą skundams tirti;
 - 8.2. nekliudomi įeiti į valstybės ir kt. institucijas ir susipažinti su jų veikla;
 - 8.3. pradėti tyrimus savo iniciatyva;
 - 8.4. teikti siūlymus įstatymų leidžiamajai ir vykdomajai valdžiai dėl teisės aktų, susijusių su vaiko teisių apsauga;
 - 8.5. dalyvauti svarstant su vaiko teisių ir jo teisėtų interesų apsauga susijusius klausimus ir pareikšti savo nuomonę, ir kt.

Atsižvelgdami į pateiktą funkcijų ir sprendimų, kuriuos gali priimti vaiko teisių apsaugos kontrolierius, visumą galime daryti išvadą, kad Lietuvos Respublikos Seimas, priimdamas Vaiko teisių apsaugos įstatymą, sudarė teises prielaidas, leidžiančias užtikrinti JT Vaiko teisių konvencijos ir kitų su vaiko teisių apsauga susijusių teisės aktų nuostatų įgyvendinimą ir jų laikymosi priežiūrą Lietuvoje, taip pat kontroliuoti valstybės, savivaldos, nevalstybinių institucijų bei organizacijų ir privačių asmenų veiklą, dėl kurios gali būti pažeidžiamos vaiko teisės ir jo teisėti interesai.

3. TEISMAS – INSTITUCINĖ ŽMOGAUS TEISIŲ GARANTIJA

3.1. Teismas – valstybinės valdžios dalis

Lietuvos Respublikoje valstybinė valdžia yra įgyvendinama vadovaujantis valdžių padalijimo principu. Lietuvos Respublikos Konstitucijos¹²⁶ 5 straipsnyje yra įtvirtinta, jog valstybės valdžią Lietuvoje vykdo Seimas, Respublikos Prezidentas ir Vyriausybė, teismai. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 109 straipsnio¹²⁷ 1 dalyje nustatyta, kad teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdo teismai. Kaip pabrėžta Konstitucinio Teismo 1995 m. spalio 26 d. nutarime, valdžių padalijimo principas reiškia, kad „įstatymų leidžiamoji, vykdomoji ir teisminė valdžios turi būti atskirtos, pakankamai savarankiškos, bet kartu turi būti jų pusiausvyra. Kiekvienai valdžios institucijai suteikiama jos paskirtį atitinkanti kompetencija, kurios konkretus turinys priklauso nuo tos institucijos vietos tarp kitų valdžios institucijų, jos įgaliojimų santykio su kitų institucijų įgaliojimais“¹²⁸.

Remiantis Konstitucinio Teismo išaiškinimais, kiekviena valstybės valdžia užima tam tikrą vietą valstybės valdžios institucijų sistemoje ir turi tik jai skirtą kompetenciją, apibrėžta Konstitucijoje ir įstatymuose. Taigi teisminė valdžia yra viena iš valdžių, įtvirtintų Konstitucijoje, kuriai pavesta vykdyti teisingumą. Žymus Konstitucinės teisės specialistas A. Abramavičius teigia, jog „teisingumo vykdymas – išimtinė teismo funkcija, lemianti šios valdžios vietą valstybės valdžios institucijų sistemoje, jos ir kitų valdžių santykį“¹²⁹. Prof. dr. E. Jarašiūnas teisminę valdžią lygina su kitomis Konstitucijoje numatytomis valdžiomis ir išskiria jos ypatumus teikdamas, kad „teisminė valdžia vienintelė formuojama ne politiniu, bet profesiniu pagrindu, jai pavestą funkciją įgyvendina nagrinėdama bylas, visus klausimus sprendžia taikydama specialias procesines formas. Ši valdžia priklauso ne vienai institucijai, bet visiems teismams – tikrajai teisminei valdžiai. Teisminė valdžia nėra aktyvi valdžia. Dėl jos arbitražinio pobūdžio jai netinka kelti bylos, pradėti proceso. Tačiau tokie jos ypatumai

¹²⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33–1014.

¹²⁷ Ten pat.

¹²⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. spalio 26 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo "Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų" 10 straipsnio septintosios dalies nuostatos, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. sausio 26 d. nutarimo Nr. 55 "Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. lapkričio 15 d. nutarimu Nr. 470 patvirtintos Lietuvos Respublikos įstatymo "Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų" įgyvendinimo tvarkos dalinio pakeitimo" 1.2 punkto nuostatos, 2.1 punkto ir jo 1, 2 bei 3 papunkčių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios. 1995, Nr. 89-2007.

¹²⁹ Abramavičius A. Teisminė valdžia Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje // Justitia. 2005. Nr. 4(58). P. 2.

neriškia, kad ji antraeilė, mažiau svarbi nei kitos valdžios”¹³⁰. Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, jog „įgyvendinti savo konstitucinę priedermę ir funkciją vykdyti teisingumą teisminė valdžia gali tik būdama savarankiška, nepriklausoma nuo kitų valstybės valdžių - įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios, kurios yra formuojamos politiniu pagrindu. Jei teisminė valdžia nebūtų savarankiška, nepriklausoma nuo įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžių, ji nebūtų visavertė”¹³¹.

Taigi teisminės valdžios išskyrimas kaip vienos iš valstybinės valdžios grandžių bei Konstitucijos¹³² 30 straipsnyje tiesiogiai įtvirtinta asmens, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeistos, teisė kreiptis į teismą, suponuoja ypatingą teismų vietą žmogaus teisių apsaugos institucijų sistemoje.

Asmens teisė kreiptis į teismą yra įtvirtinta ne tik Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, bet ir kituose įstatymuose. Lietuvos Respublikos teismų įstatymo¹³³ 4 straipsnyje reglamentuojama, jog Lietuvos Respublikos piliečiai turi teisę į teisminę gynybą nuo kėsinosi į Lietuvos Respublikos Konstitucijoje ir įstatymuose, Lietuvos Respublikos tarptautinėse sutartyse įtvirtintas jų teises ir laisves. Įstatymų numatytais atvejais jie turi teisę gauti valstybės garantuojamą teisinę pagalbą. Užsieniečiai bei asmenys be pilietybės turi tokias pat teises į teisminę gynybą kaip ir Lietuvos Respublikos piliečiai, jeigu kitaip nenustato įstatymai ir Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys. Teisę į teisminę gynybą taip pat turi įmonės, įstaigos, organizacijos ir kitos institucijos. Asmens teisė kreiptis į teismą įtvirtinta ir Lietuvos Respublikos Administracinių bylų teisenos įstatymo¹³⁴ 4 straipsnyje, ir kituose teisės aktuose. Teismų vaidmuo siekiant garantuoti žmogaus teises yra pabrėžiamas ne tik Lietuvos teisės aktuose, bet ir tarptautiniuose dokumentuose. Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 8str. reglamentuoja, jog „kiekvienas žmogus turi teisę pasinaudoti kompetentingais nacionaliniais teismais savo teisėms atgauti, kai jo pagrindinės teisės, pripažįstamos jam Konstitucijos ar įstatymo, buvo pažeistos”¹³⁵.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 1999 m. rugsėjo 6 d. nutartyje konstatavo, kad „tiek teisė kreiptis į teismą, tiek ir nuosavybės teisė yra vienos pagrindinių žmogaus teisių, kurias

¹³⁰ Jarašiūnas E. Valstybės valdžios institucijų santykiai ir Konstitucinis Teismas. - Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003. P. 224-225.

¹³¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. spalio 26 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo "Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų" 10 straipsnio septintosios dalies nuostatos, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. sausio 26 d. nutarimo Nr. 55 "Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. lapkričio 15 d. nutarimu Nr. 470 patvirtintos Lietuvos Respublikos įstatymo "Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų" įgyvendinimo tvarkos dalinio pakeitimo" 1.2 punkto nuostatos, 2.1 punkto ir jo 1, 2 bei 3 papunkčių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios. 1995, Nr. 89-2007.

¹³² Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.

¹³³ Lietuvos Respublikos teismų įstatymas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 17-649.

¹³⁴ Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 85-2566; 2003, Nr. 39-1765.

¹³⁵ Visuotinė žmogaus teisių deklaracija // Valstybės žinios. 2006, Nr. 68-2497.

gina Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija”¹³⁶. Taigi teisė kreiptis į teismą yra vienas iš teisinės valstybės kriterijų, todėl galimybės kreiptis į teismą nebuvimas keltų abejonių, ar valstybė, kurioje ši teisė ribojama ar nepripažįstama, yra teisinė. Pabrėžtina, jog Konstitucijos 6 straipsnis¹³⁷ įtvirtina Konstitucijos, kaip vientiso ir tiesiogiai taikomo teisės akto, principą. Taigi asmuo dėl savo pažeistų ar ginčijamų teisių remdamasis Konstitucija, gali tiesiogiai kreiptis į teismą. Būtina pabrėžti, jog teisė kreiptis į teismą yra absoliuti. „Šios teisės negalima apriboti ar paneigti. Pagal Konstituciją įstatymų leidėjas turi pareigą nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kad visus ginčus dėl asmenų teisių ir laisvių pažeidimo būtų galima spręsti teisme. Tačiau negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kuriuo būtų paneigta asmens, manančio, kad jo teisės ar laisvės pažeistos, teisė ginti savo teises ar laisves teisme”¹³⁸. Asmeniui, kurio teisės ar laisvės yra pažeistos, negali būti sudaryta kliūčių kreiptis į teismą, siekiant apginti savo pažeistas teises.

Būtina pabrėžti, kad teisminę valdžią sudaro valstybėje veikianti teismų sistema. Konstitucinės teisės moksle teismų sistema apibūdinama kaip „valstybės teisminės valdžios institucijų, kurias sieja bendri organizavimo ir veiklos principai, visuma”¹³⁹. Vadovaujantis Konstitucijos 111 straipsnio nuostatomis bei Konstitucinio Teismo išaiškinimais, Lietuvoje veikia tokia teismų sistema¹⁴⁰:

1. Konstitucinis Teismas vykdo konstitucinę teisminę kontrolę.

¹³⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1999 m. rugsėjo 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-384/1999 m. (kategorija 35). P. Roževičienė v. Panevėžio miesto valdyba ir kt. // <http://www.lat.lt>; prisijungimo laikas: 2008-10-10.

¹³⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33–1014.

¹³⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. spalio 26 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo "Dėl piliečių nuosavybės teisių išlikusių nekilnojamojo turto atstatymo tvarkos ir sąlygų" 10 straipsnio septintosios dalies nuostatos, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. sausio 26 d. nutarimo Nr. 55 "Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. lapkričio 15 d. nutarimu Nr. 470 patvirtintos Lietuvos Respublikos įstatymo "Dėl piliečių nuosavybės teisių išlikusių nekilnojamojo turto atstatymo tvarkos ir sąlygų" įgyvendinimo tvarkos dalinio pakeitimo" 1.2 punkto nuostatos, 2.1 punkto ir jo 1, 2 bei 3 papunkčių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios. 1995, Nr. 89-2007.

¹³⁹ Birmontienė T., Jarašiūnas E., Kūris E. ir kt. Lietuvos Konstitucinė teisė. Vilnius, 2002. P. 70-71.

¹⁴⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 56 straipsnio 2 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 3 dalies (2003 m. sausio 21 d. redakcija), 4, 5, 6 dalių (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 57 straipsnio 3 dalies (2003 m. sausio 28 d. redakcija), 63 straipsnio 4 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 70 straipsnio 2, 3 dalių (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 71 straipsnio 2, 3 dalių (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 72 straipsnio 2, 3 dalių (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 73 straipsnio 2 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 74 straipsnio 1 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 75 straipsnio 1 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 76 straipsnio 2 dalies (2003 m. sausio 21 d. redakcija), 77 straipsnio 3 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 78 straipsnio 2 dalies (2003 m. sausio 21 d. redakcija), 79 straipsnio 2 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 81 straipsnio 3, 7 dalių (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 90 straipsnio 3, 7 dalių (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 119 straipsnio 2, 5 dalių (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 120 straipsnio 3, 4 punktų (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 128 straipsnio 2 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija), Lietuvos Respublikos įstatymo "Lietuvos aukščiausiojo teismo statutas" 11 straipsnio 3 dalies 13 punkto (1996 m. liepos 4 d. redakcija), 17 straipsnio 1, 3 dalių (1995 m. balandžio 18 d. redakcija), 4 dalies (1996 m. liepos 4 d. redakcija), 18 straipsnio 3 dalies (1995 m. balandžio 18 d. redakcija) ir Lietuvos Respublikos Prezidento 2003 m. vasario 10 d. dekreto nr. 2048 "Dėl apygardos teismo teisėjo atleidimo" 1 straipsnio atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // Valstybės žinios. 2006, Nr. 51-1894.

2. Konstitucijos 111 straipsnio 1 dalyje nurodyti Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, Lietuvos apeliacinis teismas, apygardų ir apylinkių teismai sudaro bendrosios kompetencijos teismų sistemą.

3. Pagal Konstitucijos 111 straipsnio 2 dalį administracinių, darbo, šeimos ir kitų kategorijų byloms nagrinėti gali būti įsteigti specializuoti teismai - šiuo metu įstatymais yra įsteigta ir veikia viena specializuotų teismų, būtent administracinių, sistema, kurią sudaro Vyriausiasis administracinis teismas ir apygardų administraciniai teismai.

Konstitucinis Teismas 2006 m. kovo 28 d. nutarime yra konstatavęs, kad „iš Konstitucijos kylančios bendrosios kompetencijos teismų instancinės sistemos negalima interpretuoti kaip hierarchinės, nes nė vienas žemesnės instancijos bendrosios kompetencijos teismas nėra administraciniu arba organizaciniu atžvilgiu ar kaip nors kitaip pavaldus jokiam aukštesnės instancijos teismui: pirmosios instancijos bendrosios kompetencijos teismai nėra pavaldūs nei apeliacinės, nei kasacinės instancijos bendrosios kompetencijos teismams, o Lietuvos apeliacinis teismas nėra pavaldus Lietuvos Aukščiausiajam Teismui“¹⁴¹.

Analizuojant teisinę literatūrą vistiek išlieka principinė nuostata, kad teismams tenka vienas atsakingiausių uždavinių – vykdyti teisingumą, t.y. apginti pažeistas ar ginčijamas žmogaus teises. Ir, be jokių abejonių, nei įstatymo leidžiamoji, nei vykdomoji valdžia negali perimti teismo funkcijų. Teismo funkcijų svarba, bei jo vieta žmogaus teisių institucijų sistemoje suponuoja poreikį visapusiškai įvertinti veiksnius, sąlygojančius veiksmingą teisingumo sistemos funkcionavimą. Taigi neabejotinai iškyla teismo ir teisėjo nepriklausomumo svarba ir reikšmė siekiant tinkamai atlikti teismui pavestas funkcijas.

3.2. Teismų ir teisėjų nepriklausomumas

Nagrinėjant teismų, kaip pagrindinių žmogaus teisių apsaugos institucijų, veiklą būtina plačiau aptarti teismų ir teisėjų nepriklausomumo principą, kuris tiesiogiai yra įtvirtintas Lietuvos Respublikos Konstitucijos¹⁴² 109 straipsnio 2 dalyje: „Teisėjas ir teismai, vykdydami teisingumą, yra nepriklausomi. Konstitucijos 114¹⁴³ straipsnio 1 dalyje nustatyta: „Valstybės valdžios ir valdymo institucijų, Seimo narių ir kitų pareigūnų, politinių partijų ir visuomeninių

¹⁴¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 62 straipsnio 1 dalies 2 punkto, 69 straipsnio 4 dalies (1996 m. liepos 11 d. redakcija), Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 11 straipsnio 3 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 96 straipsnio 2 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“// Valstybės žinios. 2006, Nr. 36-1292.

¹⁴² Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33–1014.

¹⁴³ Ten pat.

organizacijų ar piliečių kišimasis į teismo ar teisėjo veiklą draudžiamas ir užtraukia įstatymo numatytą atsakomybę”.

Šis klausimas yra plačiai analizuojamas ir aiškinamas ne tik Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo, bet ir teisininkų. Pabrėžtina, kad „ teisėjo ir teismų nepriklausomumas nėra savitiksliis dalykas - tai yra būtina žmogaus teisių ir laisvių apsaugos sąlyga: teisėjo ir teismų nepriklausomumas yra ne privilegija, o viena svarbiausių teisėjo ir teismų pareigų, kylanti iš Konstitucijoje garantuotos kiekvieno asmens, manančio, kad jo teisės ar laisvės yra pažeidžiamos, teisės turėti nešališką ginčo arbitražą, kuris pagal Konstituciją ir įstatymus iš esmės išspręstų kilusį teisinį ginčą”¹⁴⁴. Pasak doc. dr. A. Abramavičiaus, „Teisėjo ir teismų nepriklausomumas – esminė teisingumo vykdymo garantija. Teisingumą gali vykdyti tik nepriklausomas teismas ir nepriklausomi teisėjai. Priešingu atveju tai būtų ne teisingumo vykdymas, o fikcija, teisingumo vykdymo imitavimas”¹⁴⁵. Profesorius V. Mikelėnas pritaria nuomonei, jog „teismų nepriklausomumas nėra savitiksliis dalykas, o tik viena iš garantijų, kad kiekviena byla bus sprendžiama pagal teisę, o jos baigtį lems nešališki teisiniai argumentai, pritaikyti nešališkai nustatytiems bylos faktams”¹⁴⁶. Vadinasi, kad būtų užtikrinta efektyvi žmogaus teisių ir laisvių apsauga, teisėjams ir teismams turi būti garantuojamas nepriklausomumas.

Lietuvos Respublikos teismų įstatymas išplečia konstitucinį teismų ir teisėjų nepriklausomumo principą, atskiruose straipsniuose išskirdamas teismų ir teisėjų nepriklausomumą. Minėto įstatymo 2 straipsnis¹⁴⁷ nustato, kad teismai, vykdydami teisingumą, yra nepriklausomi nuo kitų valstybės valdžios institucijų, pareigūnų, politinių partijų, politinių bei visuomeninių organizacijų ir kitų asmenų. Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 3 straipsnyje¹⁴⁸ yra nuostatos, įtvirtinančios teisėjų nepriklausomumo principą: teisėjų nepriklausomumo garantijas bei teisėjų statusą nustato Lietuvos Respublikos Konstitucija, šis ir kiti įstatymai bei kiti teisės aktai. Teisėjai, vykdydami teisingumą, veikia nešališkai ir klauso tik įstatymų, yra nepriklausomi nuo proceso dalyvių, teismų administracijos, kitų teisėjų, valstybės valdžios institucijų, pareigūnų ir kitų asmenų. Teisėjams negali būti daromas joks politinis, ekonominis, psichologinis, socialinis spaudimas ar kitoks neteisėtas poveikis, kuris galėtų turėti įtakos jų sprendimams. Niekas neturi teisės reikalauti, kad teisėjas atsiskaitytų dėl konkrečioje

¹⁴⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 62 straipsnio 1 dalies 2 punkto, 69 straipsnio 4 dalies (1996 m. liepos 11 d. redakcija), Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 11 straipsnio 3 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 96 straipsnio 2 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai”// Valstybės žinios. 2006, Nr. 36-1292.

¹⁴⁵ Abramavičius A. Teisminė valdžia Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje // Justitia. 2005. Nr. 4(58). P. 2.

¹⁴⁶ Mikelėnas V. Kokių teismų reikia Lietuvai // Justitia. 2006. Nr.3(61). P. 8.

¹⁴⁷ Lietuvos Respublikos teismų įstatymas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 17-649.

¹⁴⁸ Ten pat.

byloje priimto sprendimo. Teisėjams suteikiamos socialinės garantijos, atitinkančios jų statusą ir užtikrinančios jų nepriklausomumą.

Galime daryti išvadą, jog teisėjų ir teismų nepriklausomumo principas yra būtina sąlyga teisingumui įgyvendinti nagrinėjant bylas bei užtikrinti tinkamą ir teisėtą teisminį procesą. Tai patvirtina ir Teismų įstatymo¹⁴⁹ 5 straipsnio 1 dalis, nustatydamas, kad asmuo turi teisę, kad jo byla būtų teisingai išnagrinėta pagal įstatymus sudaryto nepriklausomo ir nešališko teismo.

Konstitucinės teisės moksle teisėjų ir teismų nepriklausomumo principas yra nagrinėjamas įvairiais aspektais. Galime teigti, jog Konstitucijoje įtvirtintos dvi pagrindinės teisėjo ir teismo nepriklausomumo garantijos: teisėjų nekeičiamumas ir teisėjų neliečiamumas. Teisėjų nekeičiamumas suprantamas, jog teisėjas negali būti skiriamas į kitas pareigas ar kitą teismą be jo paties sutikimo, o jo įgaliojimo pagrindai gali būti nutraukti tik Konstitucijos ir įstatymų nustatytais pagrindais. Teisėjo neliečiamumo principą nustato Konstitucijos 114 straipsnis, įtvirtindamas, jog „teisėjas negali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn, suimtas, negali būti kitaip suvaržyta jo laisvė be Seimo, o tarp Seimo sesijų – be Respublikos Prezidento sutikimo“¹⁵⁰. Doc. dr. A. Abramavičius¹⁵¹ nagrinėdamas teisėjų ir teismų nepriklausomumo principą, išskiria šiuos aspektus:

1. Teismų ir teisėjo nepriklausomumas nuo byloje dalyvaujančių asmenų, valstybės institucijų, visuomenės ar kitų asmenų vykdant teisingumą.

2. Teismų ir teisėjo, kaip teisminę valdžią įgyvendinančios institucijos, nepriklausomumas.

3. Kaip teismo subjektyvus nešališkumas.

Pasak profesoriaus V. Mikelėno, teismų ir teisėjų nepriklausomumas suvokiamas dvejopai: „pirma, nepriklausomumas reiškia funkcinį arba institucinį teismų sistemos nepriklausomumą nuo įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios, antra, šis principas reiškia asmeninį teisėjo nepriklausomumą sprendžiant ir nagrinėjant konkrečias bylas, t.y. teisėjo nepriklausomumas nuo bylos šalių, jų atstovų, teismo pirmininko ar kitų kolegų, politinių partijų, verslo arba kitokių grupuočių ir išorinių jėgų“¹⁵².

Vadinasi, funkcinis (institucinis) teismų nepriklausomumas reikalauja, kad įstatymais taip būtų nustatyta teismų kompetencija ir jų veiklos ribos, kad kitos valstybės valdžios institucijos nesikištų į sritį, kuri priskirta teismų kompetencijai, o teismai neperžengtų savo kompetencijos ribų. Taigi teismų funkcinis (institucinis) nepriklausomumas glaudžiai susijęs su valstybės valdžios padalijimo principu. Asmeninis teisėjo nepriklausomumas reiškia, kad

¹⁴⁹ Lietuvos Respublikos teismų įstatymas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 17-649.

¹⁵⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33–1014.

¹⁵¹ Abramavičius A. Teisminė valdžia Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje // Justitia. 2005. Nr. 4(58). P. 2

¹⁵² Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. Civilinio proceso teisė. I tomas.- Vilnius: Justitia, 2003. P. 155.

teisėjas, nagrinėdamas bylas ir priimdamas sprendimus, vadovaujasi tik teise ir savo teisine sąmone. Jokios pašalinės jėgos negali daryti įtaką teisėjui priimti atitinkamą sprendimą, kitaip kiltų pagrįstų abejonių dėl sprendimo teisėtumo.

Taigi pagal tai, kaip Teismų įstatyme ir kituose Lietuvos Respublikos įstatymuose detalizuojamas Konstitucijos 109 straipsnio¹⁵³ 2 dalyje įtvirtintas teisėjo ir teismo nepriklausomumas, teisėjų nepriklausomumo garantijas galime sąlygiškai suskirstyti į tris grupes:

1. Teisėjo įgaliojimų trukmės neliečiamumas. Teisėjui, kuris sąžiningai atlieka savo pareigas, Konstitucijos 115 straipsniu yra garantuota, kad jis nebus atleistas iš pareigų kitais negu įstatyme nustatytais pagrindais (kol nesibaigs įgaliojimų laikas arba jis nesulauks įstatyme numatyto pensinio amžiaus, dėl sveikatos būklės ir kt.). Įgaliojimų trukmės neliečiamumo garantija yra svarbi tuo, jog teisėjas, kad ir kokios politinės jėgos būtų valdžioje, išlieka nepriklausomas, neverčiamas taikytis prie galimos politinių jėgų kaitos.

2. Teisėjo asmens neliečiamumas. Konstitucijos 114 straipsnio antrojoje dalyje nustatyta, kad teisėjas negali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn, suimtas, negali būti kitaip suvaržyta jo laisvė be Seimo, o tarp Seimo sesijų – be Respublikos Prezidento sutikimo. Konstitucijos 116 straipsnyje numatyta, kad Aukščiausiojo Teismo pirmininką ir teisėjus, taip pat Apeliacinio teismo pirmininką ir teisėjus už šiurkštų Konstitucijos pažeidimą arba priesaikos sulaužymą, taip pat paaiškėjus, jog yra padarytas nusikaltimas, Seimas gali pašalinti iš pareigų apkaltos proceso tvarka. Kita vertus, teisėjo neliečiamumo garantija reiškia ir jo asmens apsaugą nuo mėginimų daryti jam išorinį poveikį. Konstitucijos 114 straipsnyje¹⁵⁴ įtvirtinta, o Baudžiamojo kodekso 231¹⁵⁵ straipsnyje sukonkretinta baudžiamoji atsakomybė už mėginimą koku nors būdu paveikti teisėją, norint sukliudyti teisingai išnagrinėti bylą teisme.

3. Teisėjo socialinės (materialinės) garantijos. Būdamas teisinių ginčų arbitras, teisėjas privalo ne tik būti pasirengęs profesiniu atžvilgiu, turėti didelį autoritetą, bet ir būti materialiai nepriklausomas.

Apibendrinami teisėjų ir teismų nepriklausomumo aspektus, galime prieiti prie išvados, jog teisėjų ir teismų nepriklausomumas yra vienas iš esminių teisinės valstybės principų ir būtina teisingumo įgyvendinimo sąlyga. Tik nepriklausomas ir nešališkas teismas gali objektyviai įvertinti nagrinėjamos bylos aplinkybes ir priimti teisingą sprendimą. Taigi šis principas kartu yra ir svarbiausia žmogaus teisių apsaugos garantija, kurios užtikrinimas kelia žmonių pasitikėjimą teismu, kaip pagrindine žmogaus teisių apsaugos institucija.

¹⁵³ Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33–1014.

¹⁵⁴ Ten pat.

¹⁵⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741; 2007, Nr. 81-3309.

3.3. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismo vaidmuo ginant žmogaus teises

Nagrinėjant teismų vietą žmogaus teisių apsaugos institucijų sistemoje būtina išskirti ir plačiau paanalizuoti Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo vaidmenį užtikrinant žmogaus teises ir laisves. Konstitucinio Teismo, kaip teisminės valdžios sistemos dalies, įgaliojimai yra įtvirtinti Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. Konstitucijos 102 straipsnis¹⁵⁶ nustato, kad Konstitucinis Teismas sprendžia, ar įstatymai ir kiti Seimo aktai neprieštarauja Konstitucijai, o Respublikos Prezidento ir Vyriausybės aktai – neprieštarauja Konstitucijai arba įstatymams. Konstitucinio Teismo statusą ir jo įgaliojimų vykdymo tvarką nustato Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymas. Konstitucijos 105 straipsnio¹⁵⁷ 3 dalyje nustatyta, kad Konstitucinis Teismas teikia išvadas:

1. ar nebuvo pažeisti rinkimų įstatymai per Respublikos Prezidento ar Seimo narių rinkimus;
2. ar Respublikos Prezidento sveikatos būklė leidžia jam ir toliau eiti pareigas;
3. ar Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys neprieštarauja Konstitucijai;
4. ar Seimo narių ir valstybės pareigūnų, kuriems pradėta apkaltos byla, konkretūs veiksmai prieštarauja Konstitucijai.

Pabrėžtina, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2006 m. birželio 6 d. nutarime išaiškino, kad „Konstitucinis Teismas yra konstitucinės justicijos institucija, vykdanči konstitucinę teisminę kontrolę. Konstitucinis Teismas pagal savo kompetenciją sprenddamas dėl žemesnės galios teisės aktų (jų dalių) atitikties aukštesnės galios teisės aktams, inter alia (ir pirmiausia) Konstitucijai, ir vykdydamas kitus savo konstitucinius įgaliojimus, vykdo konstitucinį teisingumą, garantuoja Konstitucijos viršenybę teisės sistemoje ir konstitucinį teisėtumą”¹⁵⁸. Pasak doc. dr. A. Abramavičiaus, „Konstitucinis Teismas, nagrinėdamas bylas, ne tik užtikrina Konstitucijoje įtvirtintų pagrindinių teisių apsaugą, ne tik žiūri, kad nebūtų peržengtos Konstitucijoje nustatytos valstybės institucijų galių ribos, bet ir daro tiesioginę įtaką tiek teisės normų kūrimui, tiek teisei apskritai”¹⁵⁹. Taigi Konstitucinis Teismas atlieka ypatingą funkciją – užtikrina konstitucinį teisėtumą bei pagarbą Konstitucijai.

¹⁵⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33–1014.

¹⁵⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33–1014.

¹⁵⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. birželio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 1 straipsnio pavadinimo „Konstitucinis Teismas – teisminė institucija” ir šio straipsnio 3 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios. 2006, Nr. 65-2400.

¹⁵⁹ Abramavičius A. Konstitucinio skundo samprata ir reikšmė konstitucinėje teisminėje kontrolėje // Jurisprudencija. 2007. Nr. 11(101). P. 16.

Pabrėžtina, kad Konstitucijos 7 straipsnyje¹⁶⁰ suformuluota bene svarbiausia nuostata, kurią visiškai pagrįstai galime apibūdinti kaip konstitucinį principą: „Negalioja joks įstatymas ar kitas teisės aktas, priešingas Konstitucijai“¹⁶¹. Būtų galima aiškintis, kiek šioje nuostatoje yra statiškumo ar dinamiškumo, tačiau niekada negalėsime paneigti, kad ją aiškinti, interpretuoti įmanoma tik atsižvelgiant į bendrąjį Konstitucijos vientisumo principą. Šią nuostatą suprantame kaip glaudžiai susijusią tiek su Konstitucinio Teismo, tiek ir su bendrosios kompetencijos teismų paskirtimi Lietuvoje užtikrinant konstitucinį žmogaus teisių gynimą. Konstitucija Konstituciniam Teismui yra suteikusi galią spręsti įstatymų ir kitų teisės aktų konstitucingumo klausimą ir vykdyti konstitucinę kontrolę. Pabrėžiame, kad vadovaujantis Konstitucijos 107 straipsnio¹⁶² nuostatomis, Lietuvos Respublikos įstatymas (ar jo dalis) arba kitas Seimo aktas (ar jo dalis), Respublikos Prezidento aktas, Vyriausybės aktas (ar jo dalis) negali būti taikomi nuo tos dienos, kai oficialiai paskelbiamas Konstitucinio Teismo sprendimas, kad atitinkamas aktas (ar jo dalis) prieštarauja Konstitucijai“¹⁶³. Remiantis Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 72 straipsnio¹⁶⁴ 2 dalimi, Konstitucinio Teismo priimti nutarimai turi įstatymo galią ir yra privalomi visoms valdžios institucijoms, teismams, visoms įmonėms, įstaigoms bei organizacijoms, pareigūnams ir piliečiams. Konstitucinis Teismas savo 2006 m. birželio 6 d. nutarime¹⁶⁵ yra išaiškinęs, kad Konstitucijos 107 straipsnio 1 dalis aiškintina kaip reiškianti, jog kiekvienas Seimo, Respublikos Prezidento ar Vyriausybės išleistas arba referendumu priimtas teisės aktas (jo dalis), pripažintas prieštaraujančiu kuriam nors aukštesnės galios teisės aktui, inter alia (ir pirmiausia) Konstitucijai, yra visam laikui pašalinamas iš Lietuvos teisės sistemos ir niekada nebegalės būti taikomas. Konstitucinio Teismo nutarimo pripažinti teisės aktą ar jo dalį nekonstituciniu galia negali būti įveikta pakartotinai priėmus tokį pat teisės aktą ar jo dalį.

Prof. dr. J. Žilys teigia, kad Konstitucinio Teismo nutarimai turi tam tikrą prioritetą įstatymų atžvilgiu. Šį teiginį profesorius grindžia tuo, jog, „Konstitucinio Teismo nutarimu diskvalifikuojama įstatymo ar kito teisės akto norma. Teismo galių sandūra su įstatymų leidėjo išreikšta valia įstatyme susikerta ir tuo atveju, kai, remdamasis savo prerogatyvomis, Teismas sustabdo teisės akto veikimą“¹⁶⁶.

¹⁶⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33–1014.

¹⁶¹ Ten pat.

¹⁶² Ten pat.

¹⁶³ Ten pat.

¹⁶⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymas // Valstybės žinios. 1993, Nr. 6-120.

¹⁶⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. birželio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 1 straipsnio pavadinimo „Konstitucinis Teismas – teisminė institucija“ ir šio straipsnio 3 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios. 2006, Nr. 65-2400.

¹⁶⁶ Žilys J. Konstitucinis Teismas – teisinės ir istorinės prielaidos. - Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2001. P. 144.

Apibendrinę šioje dalyje išsakytas mintis galime daryti išvadą, kad Lietuvos konstitucinė kontrolė ir ją vykdanči institucija – Konstitucinis Teismas yra įtvirtinta tautos referendumu priimtoje Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. Konstitucinis teismas konstitucinius ginčus visada nagrinėja tik vienu – atitikties Konstitucijai – aspektu. Jis užtikrina Konstitucijos, kaip pirminio akto, aukščiausios teisės, viršenybę ir garantuoja valstybės konstitucinės santvarkos stabilumą.

3.3.1. Kreipimosi į Lietuvos Respublikos Konstitucinį Teismą iniciatyvos teisė

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje yra nustatytas sąrašas subjektų, turinčių teisę kreiptis į Konstitucinį Teismą. Pagal Konstitucijos 106¹⁶⁷ straipsnį 1/5 Seimo narių grupė, Respublikos Prezidentas, Vyriausybė ir Teismai gali kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl teisės aktų konstitucingumo.

Pastebėtina, kad subjektų ratas, turintis teisę kreiptis į Konstitucinį Teismą, yra ribotas ir ne visi subjektai gali kreiptis į Teismą visais klausimais, todėl būtina išsamiau paanalizuoti kiekvieno subjekto galias įgyvendinti kreipimosi į Konstitucinį Teismą iniciatyvos teisę.

Seimas į Konstitucinį Teismą gali kreiptis prašydamas pateikti išvadą visais Konstitucijos 105 straipsnio¹⁶⁸ 3 dalyje nurodytais atvejais. Seimas į Konstitucinį Teismą kreipiasi nutarimu, kuriame (arba jo priede, arba jį lydinčiuose dokumentuose) turi būti išdėstomi motyvai, pagrindžiantys prašymą. Seimo nutarimas iširti, ar aktas sutinka su Konstitucija sustabdo šio akto galiojimą.

Galime teigti, jog pakankamai plačios galimybės numatytos ir Seimo narių grupei. Konstitucijos 106 straipsnis¹⁶⁹, Konstitucinio Teismo įstatymo 65 straipsnis¹⁷⁰ ir Konstitucinio Teismo reglamento¹⁷¹ VI skyriaus 1 skirsnio 6 punktas nurodo, kad tokią grupę turi sudaryti ne mažiau kaip 1/5 Seimo narių, t.y. ne mažiau kaip 29 tautos atstovai. Akcentuotina, kad 1/5 Seimo narių grupė turi būti skaičiuojama ne nuo realiai išrinktų Seimo narių skaičiaus, o nuo Konstitucijoje įtvirtinto skaičiaus – 141. Seimo narių grupė į Konstitucinį Teismą gali kreiptis dėl visų aukščiausiųjų valdžios institucijų aktų, t.y. įstatymo ar kito Seimo priimto akto, Respublikos Prezidento akto, Vyriausybės akto konstitucingumo.

Respublikos Prezidentas į Konstitucinį Teismą gali kreiptis tik dėl Vyriausybės aktų atitikimo Konstitucijai ir įstatymus. Būtent tokia Prezidento teisė patvirtina jo konstitucinį ryšį su Vyriausybe, priedermę prižiūrėti, ar Vyriausybė laikosi Konstitucijos ir įstatymų nustatytos

¹⁶⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33–1014.

¹⁶⁸ Ten pat.

¹⁶⁹ Ten pat.

¹⁷⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymas // Valstybės žinios. 1993, Nr. 6-120.

¹⁷¹ Konstitucinio Teismo reglamentas // Valstybės žinios. 2004, Nr. 38-1237.

kompetencijos bei teisės aktų hierarchijos principų. Konstitucija Prezidentui taip pat suteikia teisę prašyti Konstitucinio Teismo pateikti išvadas, ar nebuvo pažeisti rinkimų įstatymai per Seimo rinkimus ir ar Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys neprieštarauja Konstitucijai.

Mažiausios galios inicijuoti konstitucinio skundo tyrimą yra numatyta Vyriausybei. Vadovaujantis Konstitucijos 106 straipsnio¹⁷² 1 d. Vyriausybė į Konstitucinį Teismą gali kreiptis tik dėl įstatymų ar kitų Seimo priimtų teisės aktų konstitucingumo. Konstitucinio Teismo reglamento¹⁷³ VI skyriaus 1 skirsnis detaliau išvardija teisės aktus, dėl kurių konstitucingumo Vyriausybė turi teisę kreiptis į Konstitucinį Teismą, t.y. dėl konstitucinių įstatymų atitikties Konstitucija, įstatymų atitikties konstitucinius įstatymus ir Konstitucija bei Seimo priimtų poįstatyminių teisės aktų atitikties įstatymus, konstitucinius įstatymus ir Konstitucija.

Konstitucinės teisės specialistai pastebi, kad toks Vyriausybės kreipimasis dėl įstatymų konstitucingumo gali išprovokuoti Seimo ir Vyriausybės politinį konfliktą, ir Seimas gali išreikšti politinį nepasitikėjimą Vyriausybe.¹⁷⁴ Svarbus kreipimosi į Konstitucinį Teismą aspektas yra tas, kad, vadovaujantis Konstitucijos 106 straipsnio¹⁷⁵ 4 dalimi, Respublikos Prezidento teikimas Konstituciniam Teismui ar Seimo nutarimas ištirti, ar aktas atitinka Konstituciją, sustabdo šio akto galiojimą. Tačiau Vyriausybės kreipimasis į Konstitucinį Teismą dėl Seimo priimtų teisės aktų konstitucingumo šių aktų galiojimo nesustabdo.

Nagrinėjant kreipimosi į Konstitucinį Teismą iniciatyvos teisę tikslingai kyla klausimas, kodėl Konstitucinis Teismas laikomas žmogaus teisių apsaugos institucija, jeigu Konstitucija nesuteikia teisės asmeniui tiesiogiai kreiptis į Konstitucinį Teismą. Kaip žinome, į Konstitucinį Teismą turi teisę kreiptis ir teismai dėl atitinkamo teisės akto konstitucingumo. Teismai (tiek bendrosios kompetencijos, tiek specializuoti) gali kreiptis į Konstitucinį Teismą visais Konstitucijos 105 straipsnio¹⁷⁶ 1 ir 2 dalyje numatytais atvejais. Teismams nėra suteikta galimybė prašyti Konstitucinio Teismo išvados dėl Konstitucijoje įtvirtintų aspektų.

Taigi teismas, iškeldamas teisės normos konstitucingumo problemą, o Konstituciniam Teismui pripažinus, kad teisės norma prieštarauja Konstitucijai, teismas gina ne tik asmens, kurio byla nagrinėjama teisme, teisę, bet paprastai ir didelių žmonių grupių interesus. Todėl reikėtų skatinti, kad teisėjai nevaržytų savo galimybių reikšti tiek byloje dalyvaujančių asmenų, tiek ir savo iniciatyva keliamų abejonių dėl teisės normos konstitucingumo. Byloje dalyvaujančių asmenų argumentai dėl įstatymo neatitikimo Konstitucijai teismui savaime nėra privalomi, o prašymas sustabdyti bylos nagrinėjimą ir kreiptis į Konstitucinį Teismą

¹⁷² Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33–1014.

¹⁷³ Konstitucinio Teismo reglamentas // Valstybės žinios. 2004, Nr. 38-1237.

¹⁷⁴ Birmontienė T., Jarašiūnas E., Kūris E. ir kt. Lietuvos Konstitucinė teisė. Vilnius, 2002. P. 472.

¹⁷⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33–1014.

¹⁷⁶ Ten pat.

nepriklauso kategorijai prašymų, kurie teismui yra imperatyvūs. Šiuo atveju akivaizdu, kad teismas yra svarbiausia figūra, nes tik jis gali konstatuoti, teisine kalba pasakyti, jog yra labai svarbių prielaidų manyti, kad įstatymas prieštarauja Konstitucijai.

Galime prieiti prie išvados, kad teismai, kreipdamiesi į Konstitucinį Teismą su prašymu nustatyti, ar įstatymas ar kitas teisės aktas (ar jų dalys) neprieštarauja Konstitucijai ir įstatymams, turi plačias galimybes ginti konstitucines žmogaus teises ir išreikšti savo požiūrį į teisės normas. Šiuo atžvilgiu teismai gali veiksmingai prisidėti prie Lietuvos teisinės bazės kūrimo ir padėti šalinti ydingas teisės normas.

Iš Konstitucijos bei Konstitucinio Teismo įstatymų nuostatų matyti, kad pats Konstitucinis Teismas neturi teisės inicijuoti teisės aktų konstitucingumo proceso Konstituciniame Teisme, kol į jį nesikreipia minėtos institucijos, t.y. Seimas, Respublikos Prezidentas, Vyriausybė ir Teismai. Savo iniciatyva Konstitucinis Teismas gali tik savo iniciatyva aiškinti (nekeisdamas turinio) priimtą nutarimą. Tačiau Teismo praktikoje yra atvejų, kai jis savo iniciatyva teisės aktų konstitucingumą ėmėsi nagrinėti plačiau nei buvo formaliai surašyta pareiškėjo kreipimesi. Konstitucinio Teismo doktrina įrodė, jog, garantuodamas Konstitucijos viršenybę bei konstitucinį teisėtumą, Konstitucinis Teismas turi įgaliojimus tirti ir tuos teisės aktus, kurių konstitucingumo pareiškėjas savo prašyme neginčijo.

3.3.2. Individualaus konstitucinio skundo institutas

Doc. dr. E. Žiobienės manymu, „Žmonėms ir ombudsmenams suteikus teisę tiesiogiai kreiptis į Konstitucinį Teismą, kai kyla abejonė, kad teisės aktas prieštarauja Konstitucijos dvasiai ir normoms, būtų geriau apsaugotos konstitucinės žmogaus teisės ir žymiai sumažėtų tarptautinių institucijų sprendimų dėl žmogaus teisių pažeidimų Lietuvoje“¹⁷⁷.

Pastaruoju metu visuomenėje yra plačiai diskutuojama dėl asmens konstitucinio skundo įtvirtinimo Lietuvos konstitucinėje sistemoje. Lietuvos Respublikos Seimas 2007 m. liepos 4 d. priėmė nutarimą¹⁷⁸ „Dėl individualaus konstitucinio skundo instituto įtvirtinimo koncepcijos patvirtinimo“. Joje teigiama, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijos 30 straipsnyje yra įtvirtinta asmens, kurio konstitucinės teisės ir laisvės pažeistos, teisė kreiptis į teismą. Teisė kreiptis į teismą yra absoliuti. Šios teisės negalima apriboti ar paneigti. Pagal Konstituciją asmeniui turi būti užtikrinta teisė apginti savo pažeistas konstitucines teises ir laisves ne tik bendrosios ir specializuotos kompetencijos teismuose, bet ir Konstituciniame Teisme. Ši teisė

¹⁷⁷ Žiobiene E. ir kt. Žmogaus teisių apsauga: institucinis aspektas // Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007. P. 377.

¹⁷⁸ Lietuvos Respublikos Seimo 2007 m. liepos 4 d. nutarimas Nr. X-1264 „Dėl individualaus konstitucinio skundo instituto įtvirtinimo koncepcijos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2007, Nr. 77-3061.

yra ypatinga konstitucinių teisių ir laisvių apsaugos nuo viešosios valdžios neteisėtų sprendimų priemonė. Taigi individualaus konstitucinio skundo atsiradimas yra nulemtas Lietuvos konstitucinės sistemos. Laikantis tokios koncepcijos, Lietuvos teisinėje sistemoje būtina konstituciniu lygiu įtvirtinti individualaus konstitucinio skundo institutą ir tuo užtikrinti ypatingą šio instituto apsaugą.

Doc. dr. A. Abramavičius, nagrinėdamas konstitucinio skundo sampratą ir reikšmę konstitucinėje teisinėje kontrolėje, teigia, jog „Konstitucinio skundo institutas suteikia asmeniui galimybę tiesiogiai ginti savo pažeistas teises, kurios, jo manymu, yra pažeistos ir taip yra garantuojama veiksmingesnė konstitucinių asmens teisių apsauga”¹⁷⁹. Taip pat teisininkas iškelia asmens konstitucinio skundo instituto modelio parinkimo Lietuvos teisinėje sistemoje problemą. Autorius įstatymų leidėjui siūlo parinkti tokį asmens konstitucinio skundo instituto modelį, kuris nenukryptų nuo konstitucinės kontrolės esmės, asmens konstitucinio skundo sampratos ir atitiktų Konstitucinio Teismo, kaip institucijos, vykdančios konstitucinį teisingumą, tikrąsias galimybes. Prof. dr. J. Žilys taip pat išreiškia nuomonę, kad Konstitucijoje būtų įtvirtinta asmens teisė kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl teisės normos teisėtumo, kai visos kitos teisinės gynybos priemonės jau yra išnaudotos. Pasak profesoriaus, „Tokia konstitucinė pataisa atitiktų Konstitucijos vientisumo ir tiesioginio taikymo principą. Ji remtųsi konstitucine nuostata, kad asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės yra pažeistos, turi teisę kreiptis į teismą”¹⁸⁰. Buvęs Konstitucinio Teismo pirmininkas E. Kūris¹⁸¹, pritarėdamas individualaus konstitucinio instituto įtvirtinimui Lietuvoje, teigia, jog pirmiausia reikia mąstyti apie tai, kokiais klausimais individualus konstitucinis skundas galėtų būti pateikiamas, kokia turėtų būti kreipimosi ir skundo nagrinėjimo tvarka, koks būtų Konstitucinio Teismo darbo krūvis, kiek šitai kainuotų, ir kokios organizacinės bei infrastruktūros pertvarkos prireiktų.

Teisinėje literatūroje galime rasti ir priešingų nuomonių dėl individualaus konstitucinio skundo reikšmės. Žymus konstitucinės teisės mokslininkas L. Favoreu, analizuodamas Vokietijos Federacinio Konstitucinio Teismo veiklą ir konstitucinio skundo institutą (individo iniciatyva), prieina prie išvados, kad „įstatymų kontrolės privačių asmenų iniciatyva, reikšmė labai santykinė”¹⁸². Tai lemia aplinkybės, kad tik nedidelė dalis asmenų konstitucinių skundų yra patenkinama ir konstituciniai teismai yra apkraunami papildomu darbu, nors tai dažnai neturi reikšmės konstitucinio teisingumo vykdymui. Čekijos Konstitucinio Teismo pirmininkas P.

¹⁷⁹ Abramavičius A. Konstitucinio skundo samprata ir reikšmė konstitucinėje teisinėje kontrolėje // Jurisprudencija. 2007. Nr. 11(101). P. 20.

¹⁸⁰ Žilys J. Konstitucinis Teismas – teisinės ir istorinės prielaidos. - Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2001. P. 181-182.

¹⁸¹ Kūris E.. Konstitucinis Teismas patvirtino kūrėjo lūkesčius // Teisės žinios. Žurnalo Justitia priedas. 2003, Nr.2.// http://www.justicija.lt/magazine2.php?open=zurnalai&sub=straipsnis&straipsnio_id=460&zurnalas=2&tem=AKTU ALLJOS&zur_id=9; prisijungimo laikas: 2008-10-30.

¹⁸² Favoreu L. Konstituciniai teismai. - Vilnius, Garnelis, 2001. P. 61.

Rychetckis, pritardamas individualaus konstitucinio skundo koncepcijai Lietuvoje, iškėlė skundų priėmimo „filtrų“ problemą. P.Rychetckis teigia, jog per metus Čekijos Konstitucinis Teismas gauna maždaug 3500 prašymų. 75 proc. prašymų anksčiau nebūna nagrinėti aukštesnės instancijos teismuose ir atkeliauja tiesiai į Konstitucinį Teismą. Nagrinėti priimama ir teisėjų senatams perduodama tik 5 proc. gautų prašymų. Nors 95 proc. individualių skundų nėra nagrinėjami, tačiau jiems reikia skirti daug laiko ir energijos, kad galima būtų spręsti, ar jie atitinka reikalavimus ir gali būti priimti. Iš 3500 per metus Čekijos Konstituciniame Teisme gaunamų skundų tik 200 pripažįstama prieštaraujančiais Konstitucijai ar įstatymams.¹⁸³

Analizuojant teisinę literatūrą bei atsižvelgiant į užsienio šalių konstitucinės kontrolės institucijų praktiką, kyla klausimas, ar tikrai būtina Lietuvoje įtvirtinti individualaus konstitucinio skundo institutą. Ar kreipimosi į Konstitucinį Teismą teisės suteikimas individui užtikrins veiksmingesnę konstitucinių asmens teisių apsaugą? Galbūt tai tik Teismo darbo trukdymas, užverčiant jį gausybe individualių skundų, ir taip užkertant kelią tinkamai vykdyti konstitucinės priežiūros kontrolę? Koks turėtų būti nustatytas asmens konstitucinio skundo modelis? Kyla gausybė klausimų dėl individualaus konstitucinio skundo instituto įtvirtinimo Lietuvoje.

Tačiau verta paminėti, jog daugumoje Europos valstybių (Austrija, Belgija, Estija, Latvija, Lenkija, Vengrija, Vokietija, Ispanija, Kroatija, Slovėnija) yra įtvirtintas individualaus konstitucinio skundo institutas. Pastebėtina, kad Lenkijos, Čekijos bei Vengrijos konstitucijose yra įtvirtinta iš esmės tapati nuostata, kad su konstituciniu skundu gali kreiptis „*kiekvienas*“. Lenkijos Respublikos Konstitucijos 79 straipsnio¹⁸⁴ 1 dalis nustato, kad kiekvienas asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės buvo pažeistos, turi teisę kreiptis į Konstitucinį Tribunolą su skundu dėl įstatymo ar kito norminio teisės akto, kuriuo remdamasis teismas ar viešojo administravimo institucija priėmė galutinį sprendimą dėl jo laisvių, teisių ar pareigų, įtvirtintų Konstitucijoje, atitikties Konstitucijai. Sąvoka „*kiekvienas*“ apima ne tik Lenkijos Respublikos piliečius, bet ir kitus asmenis, kuriems pripažįstamos atitinkamos konstitucinės teisės bei laisvės, t.y. užsieniečius bei asmenis be pilietybės. Lenkijos Konstitucinis Tribunolas savo konstitucinėje jurisprudencijoje yra patvirtinęs, kad teisė į konstitucinį skundą yra suteikta ne tik fiziniams, bet ir juridiniams asmenims. Juridiniai asmenys gali pateikti konstitucinį skundą, jeigu jie gali būti tam tikros Konstitucijoje įtvirtintos teisės ar laisvės subjektais.¹⁸⁵

¹⁸³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007-06-20 pranešimas žiniasklaidai „Čekijos Konstitucinio Teismo delegacija dalijosi individualių konstitucinių skundų nagrinėjimo patirtimi“// http://www.lrkt.lt/Pranesimai/txt_2007/L20070621a.htm; prisijungimo laikas: 2008-10-30.

¹⁸⁴ Užsienio šalių Konstitucijos. Mokomasis leidinys. - Vilnius, Lietuvos teisės universitetas, 2004. P. 227.

¹⁸⁵ Lenkijos Konstitucinis Tribunolas // <http://trybunal.gov.pl/eng/>; prisijungimo laikas: 2008-10-30.

Čekijos Konstitucinio Teismo įstatymo 72 straipsnio¹⁸⁶ 1 dalies a) punktas įtvirtina, kad konstitucinį skundą gali pateikti kiekvienas fizinis ar juridinis asmuo, remdamasis Konstitucijos 87 straipsnio 1 dalies d) punktu, jei mano, kad jo pagrindinės teisės ir laisvės, kurias garantuoja Konstitucija, buvo pažeistos dėl valstybinės valdžios institucijos galutinio sprendimo, veiksmo ar kitokio kėsinosi.

Vengrijos Konstitucijos 32/A straipsnio¹⁸⁷ 3 dalyje teigiama, kad kiekvienas turi teisę įstatymo nustatytais atvejais inicijuoti bylos nagrinėjimą Konstituciniame Teisme. Be to, Vengrijos Konstitucinio Teismo įstatymo¹⁸⁸ 48 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad kiekvienas gali pateikti konstitucinį skundą Teismui, jeigu jo Konstitucijoje garantuotos teisės yra pažeistos ir jei šis pažeidimas yra pasekmė to, kad buvo taikomas prieštaraujantis Konstitucijai įstatymas, ir jei asmuo išnaudojo visas kitas galimas teises priemones arba neturi galimybės pasinaudoti.

Galime teigti, jog Lenkija ir Vengrija yra pasirinkusios siauresnį konstitucinio skundo modelį. Kaip teigia A. Abramavičius, „esant tokiam asmens konstitucinio skundo modeliui, šių skundų nagrinėjimas paprastai tampa savotiška normų kontrole.<...> Jeigu teisės norma pripažįstama prieštaraujančia Konstitucijai, ji negali būti taikoma, ir atsiranda pagrindas peržiūrėti sprendimą, kuris buvo priimtas remiantis tokia konstitucijos neatitinkančia teisės norma”¹⁸⁹. Lenkijos ir Vengrijos konstitucinės priežiūros institucijos svarsto tik teisės normos atitikimo Konstitucijai klausimą. Šiose valstybėse tam, kad asmuo galėtų kreiptis į Teismą ir prašyti, kad šis patikrintų teisės norminio akto atitiktį Konstitucijai, būtinas to asmens atžvilgiu atitinkamas sprendimas, priimtas remiantis kvestionuojama teisės norma, ir kuriuo tiesiogiai pažeidžiamos konstitucinės teisės bei laisvės. Priešingai nei Lenkijos bei Vengrijos Konstitucijose, Čekijos konstitucijoje yra numatyta, jog konstitucinio skundo objektas gali būti ne tik teisės aktas, kurio pagrindu buvo priimtas atitinkamas sprendimas ar atliktas veiksmas, bet ir valstybinės valdžios institucijų sprendimai bei veiksmai.

Pasak žymaus prancūzų teisininko L.Favoreu, konstituciniu skundu skundžiami pažeidimai, padaryti administraciniais reglamentais ar individualiais aktais, teisminių institucijų aktais ir įstatymais. Konstitucinis skundas leidžia individams užginčyti Aukščiausiojo Teismo sprendimą, taigi Teismas tampa tam tikra prasme aukščiausiaja teismine institucija, kuri įgaliota užtikrinti, kad visi federaciniai aukščiausieji teismai vienodai interpretuotų

¹⁸⁶ Čekijos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymas // <http://test.concourt.cz/ang.verze/description/html>; prisijungimo laikas: 2008-10-30.

¹⁸⁷ Vengrijos Respublikos Konstitucija // <http://www.mkab.hu/en/enpage5.htm>; prisijungimo laikas: 2008-10-30.

¹⁸⁸ Vengrijos Konstitucinio Teismo įstatymas // <http://www.mkab.hu/en/enpage5.htm>; prisijungimo laikas: 2008-10-30.

¹⁸⁹ Abramavičius A. Konstitucinio skundo samprata ir reikšmė konstitucinėje teisminėje kontrolėje // Jurisprudencija. 2007. Nr. 11(101). P. 18.

konstitucines normas.¹⁹⁰ Paprastai valstybėse, kuriose yra įtvirtintas asmens konstitucinio skundo institutas, asmuo gali kreiptis į konstitucinės priežiūros institucijas tada, kai yra išnaudojęs visas teisinės gynybos priemones. Pabrėžtina, kad Vokietijos teisinėje sistemoje ši taisyklė turi keletą išimčių: „kai žinoma iš anksto, kad yra nedaug galimybių, jog prašymas bus patenkintas, ar jei prašymas susijęs su bendru interesu, arba jei pareiškėjui gali būti padaryta didelė ir neišvengiama žala, jeigu jis iš pradžių bus priverstas pasinaudoti įprastinėmis teisinės gynybos priemonėmis“¹⁹¹.

Apibendrinę aukščiau išdėstytus argumentus galime teigti, jog Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra žmogaus teisių apsaugos institucija, vykdanči konstitucinę kontrolę ir užtikrinanti Lietuvos Respublikos konstitucinę viršenybę teisės sistemoje. Konstitucinis skundas yra viena iš svarbiausių priemonių, kuria konstituciniai teismai užtikrina konstitucines teises ir laisves. Įgyvendinant individualaus konstitucinio skundo institutą Lietuvoje reikėtų atsižvelgti į tai, kad konstitucinis skundas – tai visų pirma teisinė vidaus gynybos priemonė, garantuojanti asmeniui jo konstitucinių teisių ir laisvių apsaugą, o pažeidimo atveju – teisėtos padėties atkūrimą. Individualaus konstitucinio skundo dėka būtų užtikrinama ir didesnė Konstitucijos apsauga Lietuvos teisinėje sistemoje.

¹⁹⁰ Favoreu L. Konstituciniai teismai. - Vilnius, Garnelis, 2001. P. 57.

¹⁹¹ Favoreu L. Konstituciniai teismai. - Vilnius, Garnelis, 2001. P. 60.

IŠVADOS

1. Nacionalinė žmogaus teisių institucija užima ypatingą vietą žmogaus teisių apsaugos institucijų sistemoje. Šios institucijos statusas, kompetencija, formavimo procedūros, institucijos narių įgaliojimų terminas turėtų būti įtvirtinti aukščiausiame teisės akte, taip nepažeidžiant šios institucijos nepriklausomumo principo. Žmogaus teisių stebėjimo, patarimo valstybės valdžios institucijoms, bendradarbiavimo su tarptautinėmis institucijomis, visuomenės švietimo bei individualių skundų tyrimo funkcijų įtvirtinimas Paryžiaus principuose, užtikrina šių institucijų efektyvią įtaką žmogaus teisių apsaugai.

2. Lietuvai reikia nepriklausomos žmogaus teisių institucijos, kuri padėtų valdžios institucijoms formuoti nacionalinę žmogaus teisių politiką. Todėl Lietuvos valstybė turėtų pasiremti istorine patirtimi artimų Vidurio ir Rytų Europos šalių praktika įsteigiant nacionalinę žmogaus teisių instituciją.

3. Ombudsmenas atlieka išskirtinį vaidmenį valstybės teisinėje sistemoje. Jis veikia kaip nepriklausomas tarpininkas tarp piliečių ir valstybės institucijų, jo pagrindinė užduotis – ginti piliečių teises nuo viešojo administravimo subjektų neteisėtų veiksmų ir tobulinti viešąjį administravimą, kad būtų užkirstas kelias tarnautojų piktnaudžiavimui bei biurokratizmui.

4. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių veikla yra dvejojopo pobūdžio. Viena vertus, Seimo kontrolieriai atlieka kontrolę tirdami skundus dėl netinkamo administravimo, ir nustatę pažeidimus, rekomenduoja, kaip juos ištaisyti. Antra vertus, Seimo kontrolierius yra tarsi informacijos šaltinis, padedantis institucijoms ir įstaigoms gerinti savo administravimą atkreipiant dėmesį į taisytinias vietas. Bet kuriuo atveju Seimo kontrolierių veiklos tikslas yra pagerinti žmonėms teikiamų viešo administravimo paslaugų kokybę.

5. Svarbiausi specializuotų ombudsmenų institucijų, palyginti su kitomis žmogaus teises ginančiomis institucijomis, privalumai kyla iš jų specializacijos. Ombudsmenas, dirbantis būtent vienoje pilietinių teisių ir laisvių pažeidimų srityje, turi galimybę sukcentruoti visą dėmesį į tą sritį. Specializuotoms ombudsmeno institucijoms ir jų veiklai taikomi tokie pat kriterijai kaip ir klasikinio pobūdžio ombudsmeno institucijai. Siekiant apsaugoti vaiko teises bei teisėtus interesus, užtikrinti moterų bei vyrų lygias teises, remiantis Europos šalių patirtimi, Lietuvoje buvo įsteigtos dvi specializuotos ombudsmeno institucijos: Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga bei Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba, kurios savo veikla prisideda prie žmogaus teisių ginties specifinėse srityse.

6. Teisėjų ir teismų nepriklausomumas yra vienas iš esminių teisinės valstybės principų ir būtina teisingumo įgyvendinimo sąlyga. Šis principas kartu yra ir svarbiausia žmogaus teisių apsaugos garantija, kurios užtikrinimas kelia žmonių pasitikėjimą teismu, kaip pagrindine

žmogaus teisių apsaugos institucija, kuriai tenka vienas atsakingiausių uždavinių – vykdyti teisingumą, t.y. apginti pažeistas ar ginčijamas žmogaus teises.

7. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra nepriklausoma nuo jokios valstybės valdžios specializuota konstitucinės kontrolės institucija, kurios pagrindinė funkcija – teisės aktų konstitucingumo įvertinimas. Esminiai Konstitucinio Teismo statuso bruožai, lemiantys konstitucinės kontrolės modelį, jo efektyvumą yra Konstitucijoje įtvirtinta Konstitucinio Teismo kompetencija, jo priimamų sprendimų privaloma teisinė galia bei ribotas asmenų, turinčių kreipimosi į Konstitucinį Teismą teisę, ratas.

8. Teisės doktrinoje visuotinai pripažįstama, kad individualus konstitucinis skundas yra teisinės gynybos priemonė, suteikianti galimybę asmeniui, manančiam, kad jo konstitucinės teisės ar laisvės yra pažeistos, tiesiogiai kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl pažeistų konstitucinių vertybių atstatymo. Teorijoje ir praktikoje egzistuoja du individualaus konstitucinio skundo modeliai: modifikuotas modelis, kai individualaus konstitucinio skundo pagrindas yra tik teisės norminis aktas (pvz., Lenkija, Vengrija), ir klasikinis modelis, kai skundas paduodamas ne tik dėl teisės normos atitikties Konstitucijai bet ir dėl valstybės valdymo institucijos sprendimo, kuris buvo priimtas remiantis ginčijama teisės norma (pvz., Čekija, Slovėnija). Įgyvendinant individualaus konstitucinio skundo institutą Lietuvoje būtų užtikrinama didesnė Konstitucijos apsauga Lietuvos teisinėje sistemoje.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

Norminė literatūra

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33–1014.
2. Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 85-2566.
3. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741; 2007, Nr. 81-3309.
4. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymas // Valstybės žinios. 1993, Nr. 6-120.
5. Lietuvos Respublikos lygių galimybių įstatymas // Valstybės žinios. 2008, Nr. 76-2998.
6. Lietuvos Respublikos moterų ir vyrų lygių galimybių įstatymas // Valstybės žinios. 1998, Nr. 112-3100.
7. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstatymas // Valstybės žinios. 2004, Nr. 170-6238.
8. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas // Valstybės žinios. 2002, Nr. 17-649.
9. Lietuvos Respublikos Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstatymo pakeitimo įstatymas // Valstybės žinios. 2007, Nr. 140-5756.
10. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija // Valstybės žinios. 1995, Nr. 40-987.
11. Jungtinių Tautų vaikų teisių konvencija. 1989-11-20 // Valstybės žinios 1995, Nr. 60-1501.
12. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija // Valstybės žinios. 2006, Nr. 68-2497.
13. Konstitucinio Teismo reglamentas // Valstybės žinios. 2004, Nr. 38-1237.
14. Lietuvos Respublikos Seimo 2007 m. liepos 4 d. nutarimas Nr. X-1264 „Dėl individualaus konstitucinio skundo instituto įtvirtinimo koncepcijos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2007, Nr. 77-3061.
15. Lietuvos Respublikos Seimo 2000 m. liepos 18 d. nutarimas Nr. VIII-1865 „Dėl Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos“ // Valstybės žinios. 2000, Nr. 60-1769.
16. Vengrijos Respublikos Konstitucija // <http://www.mkab.hu/en/enpage5.htm>
17. Čekijos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymas // <http://test.concourt.cz/ang.verze/description/html>
18. Vengrijos Konstitucinio Teismo įstatymas // <http://www.mkab.hu/en/enpage5.htm>

19. Law and Instruction Act No.5 of March 6, 1981. Relating to the ombudsman for children (With changes from 17 July 1998). Barneombudet // http://www.barneombudet.no/english/about_the_/law_and_in/
20. Rules of Procedure for the ICC Sub-Committee on Accreditation. Adopted by the members of the International Coordinating Committee at its 15th session, held on 14 September 2004. Seoul, Republic of Korea // http://www.demotemp360.nic.in/pdf/RP_ICC%20Sub-Com_%20Acc_140904_en.pdf
21. Statutes of the Office of the Commissioner for Civil Rights Protection in Poland // <http://www.rpo.gov.pl/index.php?md=1375&s=3>
22. The Ombudsman Act of 15 July 1987. Office of the Commissioner for Civil Rights Protection in Poland // <http://www.rpo.gov.pl/index.php?md=1372&s=3>
23. The Ombudsman Act No. 473 of 12 June 1996. Parliamentary Commissioner for Civil and Military Administration in Denmark // http://www.ombudsmanden.dk/ombudsmanden_en/
24. The Act with Instructions for the Parliamentary Ombudsmen of 13 November 1986. The Parliamentary Ombudsmen in Sweden // http://www.jo.se/Page.aspx?MenuId=37&MainMenuId=12&Language=en&ObjectClass=DynamX_Document&Id=575
25. Principles relating to the Status of National Institutions (The Paris Principles). Adopted by General Assembly resolution 48/134 of 20 December 1993 // <http://www2.ohchr.org/english/law/parisprinciples.htm>
26. The International Co-ordinating Committee of National Institutions for the Promotion and Protection of Human Rights Rules of Procedure. Adopted 15 April 2000 // <http://www.demotemp360.nic.in/2007/ICCProcedureEng2006.pdf>

Specialioji literatūra, mokslinės publikacijos

27. Abramavičius A. Konstitucinio skundo samprata ir reikšmė konstitucinėje teisminėje kontrolėje // Jurisprudencija. 2007. Nr. 11(101).
28. Abramavičius A. Teisminė valdžia Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje // Justitia. 2005. Nr. 4(58).
29. Birmontienė T. Moterų teisių raida Lietuvoje: Konstitucinis pripažinimas, politinio lygiateisiškumo siekis // Jurisprudencija. Nr. 2006. 12 (90).
30. Birmontienė T., Jarašiūnas E., Kūris E. ir kt. Lietuvos Konstitucinė teisė: vadovėlis. - Vilnius, 2002.

31. Burneikienė A. ir kt. Moterų ir vyrų lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos veikla Lietuvoje // Vaiko teisių apsaugos kontrolierius Lietuvoje. Konferencijos medžiaga. Vilnius, 2000.
32. Favoreu L. Konstituciniai teismai. - Vilnius, Garnelis, 2001.
33. Garner B.A. Black's Law Dictionary. 7th edition. 1999.
34. Gotthrer D.M., Hostina M. Essential Characteristics of a Classical Ombudsman // <http://www.usombudsman.org/documents/PDF/References/Essential.PDF>
35. Imbrasienė G. ir kt. Vaiko teisių apsaugos kontrolės institucijos. - Vilnius: Vaiko teisių informacijos centras, 2001.
36. Jarašiūnas E. Valstybės valdžios institucijų santykiai ir Konstitucinis Teismas. - Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.
37. Jočienė D., Čilinskas K. Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos teisėje. - Vilnius, Teisės projektų ir tyrimo centras, 2005.
38. Kūris E.. Konstitucinis Teismas patvirtino kūrėjo lūkesčius // Teisės žinios. Žurnalo Justitia priedas. 2003, Nr.2.
http://www.justicija.lt/magazine2.php?open=zurnalai&sub=straipsnis&straipsnio_id=460&zurnalas=2&tem=AKTUALIJOS&zur_id=9
39. Kjærum M. National human rights institutions implementing human rights // <http://www.nhri.net/pdf/NHRI-Implementing%20human%20rights.pdf>
40. Kochannowski J. Speech given by the Commissioner for Civil Rights Protection in Poland after he took an oath on a session of the Sejm on 15 February 2006.
<http://www.rpo.gov.pl/index.php?md=2536&s=3>
41. Konferencijos „Nacionalinės žmogaus teisių institucijos įsteigimas Lietuvoje: poreikis ir galimybės“ 2008 m. kovo 17 d Rezoliucija. Žmogaus teisių stebėjimo centras // http://konferencijos.hrmi.lt/assets//KonferencijosRezoliucija%20_final_pataisyta.pdf
42. Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. Civilinio proceso teisė. I tomas.- Vilnius: Justitia, 2003.
43. Lawson E. (ed.) Encyclopedia of Human Rights. - New York: Taylor and Francis'Inc., 1991.
44. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007-06-20 pranešimas žiniasklaidai „Čekijos Konstitucinio Teismo delegacija dalijosi individualių konstitucinių skundų nagrinėjimo patirtimi“// http://www.lrkt.lt/Pranesimai/txt_2007/L20070621a.htm
45. Mesonis G. Danijos Karalystės konstitucinė sąranga // Konstitucinio reguliavimo įvairovė. Kolektyvinė monografija. - Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.

46. Mikalauskaitė A. ir kt. Vaiko teisių apsaugos kontrolierius (ombudsmenas) Lietuvoje. Vaiko teisių apsaugos kontrolierius Lietuvoje // Vaiko teisių apsaugos kontrolierius Lietuvoje. Konferencijos medžiaga. - Vilnius, 2000.
47. Mikelėnas V. Kokių teismų reikia Lietuvai // Justitia. 2006. Nr.3(61).
48. Nielsen L.N. The Danish ombudsman. Parliament and administration: The role of the Ombudmen. Conference, 1982 June 4-6. - London, 1982.
49. Norman A.B. Norvegijos ombudsmenų patirtis // Ombudsmeno institucijos raida ir žmogaus teisių gynimas. Tarptautinė konferencija 1998 m. gegužės 13-14 d. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaiga, 1998.
50. Paksas A. Tarptautinės ir nacionalinės žmogaus teisių apsaugos priemonės ir institucijos. - Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 2000.
51. Pranevičienė B. Ombudsmenas ir viešasis administravimas // Jurisprudencija. 2002. T. 32(24).
52. Pumputis A. ir kt. Žmogaus teisių sistema // Konstitucingumas ir pilietinė visuomenė. Kolektyvinė monografija. - Vilnius: Lietuvos Teisės universitetas, 2003.
53. Ramcharan B.G. The protection role of National human rights institutions. - Boston: Martinus Nijhoff publishers. Leiden/ Boston, 2005.
54. Reingardienė J. Lyčių lygybės strategija ir užimtumo politika Europos Sąjungoje. - Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2004.
55. Sakalauskas G. Vaiko teisių apsauga Lietuvoje. -Vilnius: Adomo Jakšto spaustuvė, 2000.
56. Schwarsler N. Ombudsmeno darbo sritis. Kam priklauso jo monopolis // Ombudsmeno institucijos raida ir žmogaus teisių gynimas. Tarptautinė konferencija 1998 m. gegužės 13-14 d. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaiga, 1998.
57. Smith S., Brazier R. Constitutional and administrative law. 6th edition. - London: Penguin Book, 1989.
58. Tarptautinių žodžių žodynas. (red. V. Kvietkauskas). -Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985.
59. Urmonas A. ir Pranevičienė B. Ombudsmeno instituto genezė ir raidos perspektyvos // Jurisprudencija. 2002. T. 24(16).
60. Užsienio šalių Konstitucijos. Mokomasis leidinys. - Vilnius, Lietuvos teisės universitetas, 2004.
61. Vaišvila A., Mesonis G. Žmogaus teisės ir jų gintis. - Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 2000.
62. Valentukevičius R. Vystymosi tendencijos ombudsmeno darbe // Informacinis biuletenis 2008 m. sausio–birželio mėn. // <http://www.lrski.lt/files/283.pdf>

63. Vidrinskaitė S. ir kt. Ombudsmeno institucijų veikla Vakarų Europos valstybėse // Konstitucingumas ir pilietinė visuomenė. Kolektyvinė monografija. - Vilnius: Lietuvos Teisės universitetas, 2003.
64. Vidrinskaitė S. Parlamento ombudsmeno institucija Švedijoje // Jurisprudencija. 2002. Nr. 24 (16).
65. Vidrinskaitė S. Seimo kontrolieriai valdžios institucijų sistemoje // Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007.
66. Wieslander B. The Parliamentary Ombudsman in Sweden. The Bank of Sweden Tercentenary Foundation, 1994.
67. Zielinski A. Specializuotos ombudsmeno įstaigos // Ombudsmeno institucijos raida ir žmogaus teisių gynimas. Tarptautinė konferencija 1998 m. gegužės 13-14 d. - Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaiga, 1998.
68. Žilys J. Konstitucinis Teismas – teisinės ir istorinės prielaidos. - Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2001.
69. Žiobiene E. Nacionalinės žmogaus teisių institucijos perspektyvos Lietuvoje // Jurisprudencija. 2008. Nr. 9(111).
70. Žiobiene E. ir kt. Žmogaus teisių apsauga: institucinis aspektas // Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda. Kolektyvinė monografija. - Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007.

Teismų praktika

71. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. spalio 26 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo "Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų" 10 straipsnio septintosios dalies nuostatos, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. sausio 26 d. nutarimo Nr. 55 "Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. lapkričio 15 d. nutarimu Nr. 470 patvirtintos Lietuvos Respublikos įstatymo "Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų" įgyvendinimo tvarkos dalinio pakeitimo" 1.2 punkto nuostatos, 2.1 punkto ir jo 1, 2 bei 3 papunkčių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios. 1995, Nr. 89-2007.
72. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 62 straipsnio 1 dalies 2 punkto, 69 straipsnio 4 dalies (1996 m. liepos 11 d. redakcija), Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 11 straipsnio 3 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 96 straipsnio 2 dalies (2002 m. sausio

- 24 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai”// Valstybės žinios. 2006, Nr. 36-1292.
73. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 56 straipsnio 2 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 3 dalies (2003 m. sausio 21 d. redakcija), 4, 5, 6 dalių (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 57 straipsnio 3 dalies (2003 m. sausio 28 d. redakcija), 63 straipsnio 4 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 70 straipsnio 2, 3 dalių (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 71 straipsnio 2, 3 dalių (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 72 straipsnio 2, 3 dalių (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 73 straipsnio 2 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 74 straipsnio 1 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 75 straipsnio 1 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 76 straipsnio 2 dalies (2003 m. sausio 21 d. redakcija), 77 straipsnio 3 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 78 straipsnio 2 dalies (2003 m. sausio 21 d. redakcija), 79 straipsnio 2 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 81 straipsnio 3, 7 dalių (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 90 straipsnio 3, 7 dalių (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 119 straipsnio 2, 5 dalių (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 120 straipsnio 3, 4 punktų (2002 m. sausio 24 d. redakcija), 128 straipsnio 2 dalies (2002 m. sausio 24 d. redakcija), Lietuvos Respublikos įstatymo "Lietuvos aukščiausiojo teismo statutas" 11 straipsnio 3 dalies 13 punkto (1996 m. liepos 4 d. redakcija), 17 straipsnio 1, 3 dalių (1995 m. balandžio 18 d. redakcija), 4 dalies (1996 m. liepos 4 d. redakcija), 18 straipsnio 3 dalies (1995 m. balandžio 18 d. redakcija) ir Lietuvos Respublikos Prezidento 2003 m. vasario 10 d. dekreto nr. 2048 "Dėl apygardos teismo teisėjo atleidimo" 1 straipsnio atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai” // Valstybės žinios. 2006, Nr. 51-1894.
74. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. birželio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 1 straipsnio pavadinimo „Konstitucinis Teismas – teisminė institucija” ir šio straipsnio 3 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios. 2006, Nr. 65-2400.
75. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos žalos, padarytos neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmais, atlyginimo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. kovo 3 d. redakcija) 3 dalies ir 7 straipsnio (2001 m. kovo 13 d. redakcija) 7 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios. 2006, Nr.90-3529, 2006, Nr.137 (*atitaisymas*).
76. Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo Teismo Senato 1999 m. gruodžio 31 d. nutarimas Nr. 24 „Dėl įstatymų taikymo teismų praktikoje nagrinėjant įvaikinimo bylas” // Teismų praktika. 2002. Nr. 17

77. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1999 m. rugsėjo 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-384/1999 m. (kategorija 35). P.Roževičienė v. Panevėžio miesto valdyba ir kt. // <http://www.lat.lt>.

Kiti šaltiniai

78. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių darbo ataskaita 2007 m. // <http://www.lrski.lt/files/276.pdf>
79. Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos veiklos 2007 m. ataskaita // <http://lygybe.lt/assets//ataskaita2007.doc>
80. Amnesty International's recommendations for effective protection and promotion of human rights // <http://www.amnesty.org/en/library/info/IOR40/007/2001/e>
81. Irish Human Rights Commission. Annual report 2007 // http://www.ihrc.ie/_fileupload/publications/IHRCar2007-en.pdf
82. National human rights institutions forum // Chart of the status of national institutions. Accreditation status as of 16 June 2008 // <http://planetecomolutions.com/nhri/Chart%20of%20the%20Status%20of%20NIs%20June%202008.doc>

Interneto svetainių adresai.

83. Lenkijos Konstitucinis Tribunalas // <http://trybunal.gov.pl/eng/>
84. Deutsches Institut für Menschenrechte // http://www.institut-fuer-menschenrechte.de/webcom/show_article.php/c-635/lkm-916/i.html
85. Office of the High Commissioner for Human rights // <http://www.unhcr.ch/html/menu6/2/fs19.htm>
86. The Danish institute for Human rights // <http://www.humanrights.dk/>
87. The ombudsman for children in Norway // <http://www.barneombudet.no/english/>

SANTRAUKA

Žmogaus teisių apsaugos institucijos

Raktiniai žodžiai: žmogaus teisių apsaugos institucinės garantijos, nacionalinė žmogaus teisių institucija, žmogaus teisių ombudsmenas, teismas, individualus konstitucinis skundas.

Šiame ribotos apimties magistro baigiamajame darbe analizuojama žmogaus teisių apsaugos institucijų sistema. Didelis dėmesys skiriamas nacionalinės žmogaus teisių institucijos, veikiančios pagal Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos patvirtintus Paryžiaus principus, sampratos analizei. Pateikiama užsienio šalių nacionalinių žmogaus teisių institucijų analizė (Airija, Danija, Vokietija, Lenkija). Darbe darytina išvada, kad Lietuvoje turėtų būti steigiama nacionalinė žmogaus teisių institucija, kuri vykdytų žmogaus teisių padėties stebėjimą, didintų visuomenės žinomumą, konsultuotų valstybės valdžios institucijas žmogaus teisių klausimais, bendradarbiautų su tarptautinėmis institucijomis, užtikrintų Lietuvoje tarptautinių žmogaus teisių standartų laikymąsi, nagrinėtų individualius asmenų skundus dėl visų žmogaus teisių pažeidimų tiek viešojoje, tiek privačiojoje srityje.

Taip pat darbe analizuojamos klasikinių ir specializuotų ombudsmenų veikla ir reikšmė žmogaus teisių apsaugoje, pateikiant Skandinavijos valstybių ombudsmenų veiklos analizę bei išsamiau analizuojamas Lietuvos Respublikoje įsteigtų Seimo kontrolierių, Lygių galimybių kontrolieriaus bei Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus institucijų statusas.

Magistro baigiamajame darbe pateikiama teismo, kaip pagrindinės žmogaus teises ginančios institucijos, veiklos analizė, prieinant prie išvados, jog teismų ir teisėjų nepriklausomumo principas yra viena svarbiausių žmogaus teisių apsaugos garantijų. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo statusas analizuojamas didesnę dėmesį skiriant kreipimosi į Konstitucinį Teismą iniciatyvos teisei, bei individualaus konstitucinio skundo sampratai.

SUMMARY

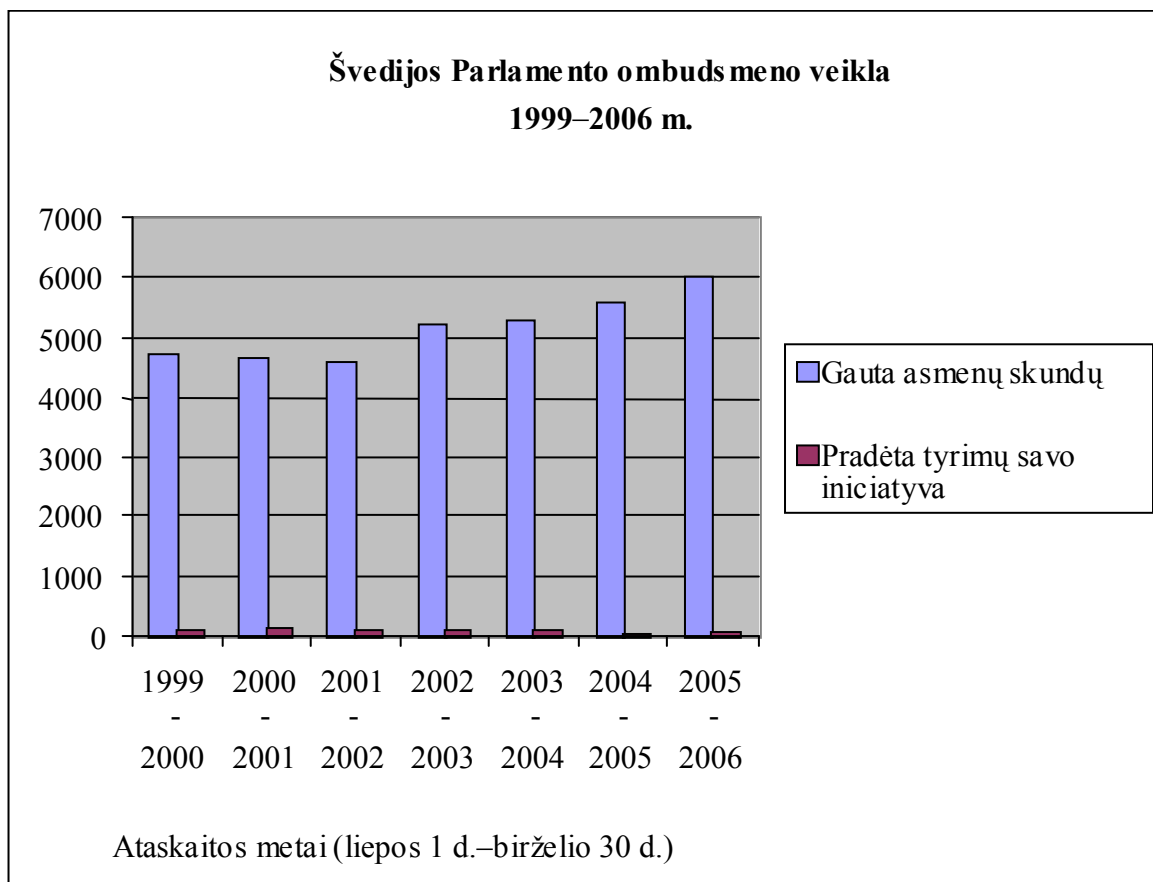
Human Rights Institutions

Key words: institutional guarantees for the protection of human rights, national human rights institution, human rights ombudsman, court of law, individual constitutional complaint.

This master's thesis analyses the system of human rights institutions. Special focus is placed on the concept of national institutions operating in compliance with the Paris Principles approved by the United National General Assembly. An analysis of foreign national human rights institutions (Ireland, Denmark, Germany, Poland) is also offered. The study made leads to the conclusion that a national institution should be established in Lithuania to monitor the human rights situation, improve public awareness, consult state authorities on human rights issues, cooperate with international institutions, ensure compliance with international human rights standards in Lithuania, and examine complaints by individual persons regarding any violation of human rights in both public and private sectors.

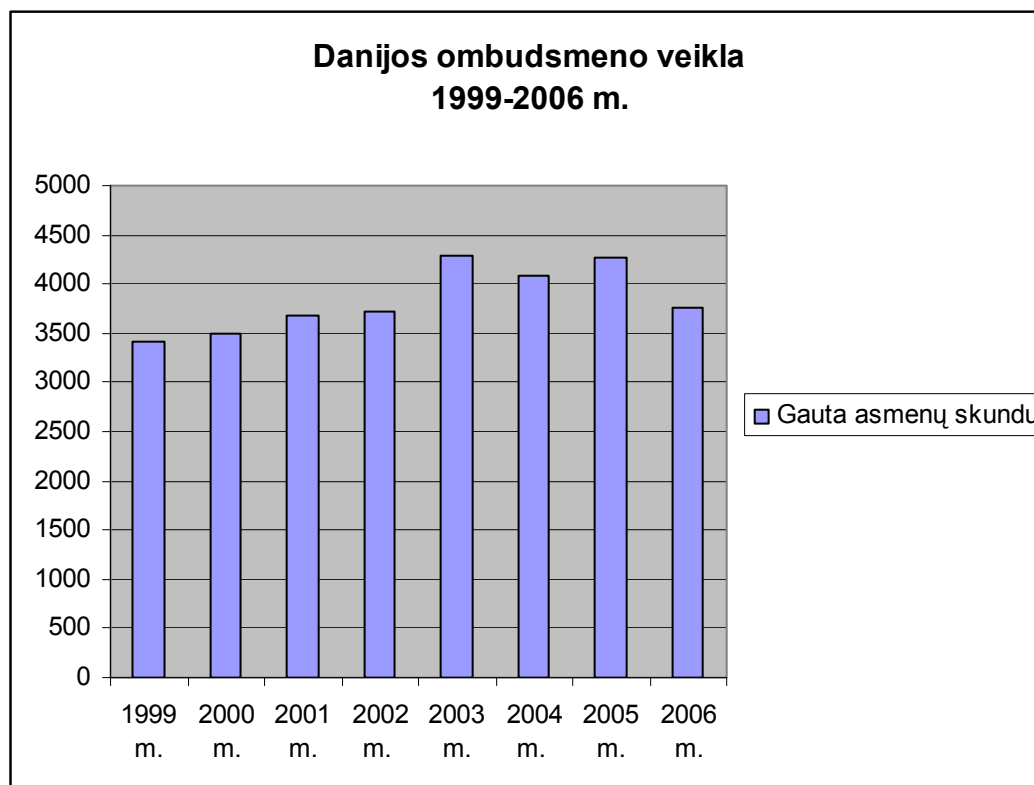
The thesis also analyzes the activities of traditional and specialized ombudsmen and the role they play in the protection of human rights, based on a detailed overview of the activities of Scandinavian ombudsmen. It addresses in detail the status of the Seimas ombudsmen, the Office of the Equal Opportunities Ombudsman and the Office of the Ombudsman for the Protection of Children's Rights operating in the Republic of Lithuania.

The master's thesis also analyses the activities of courts of law as the primary institution to protect human rights, concluding that the principle of judicial independence serves as a principal human rights guarantee. The status of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania is examined with special attention focused on the right to apply to the Constitutional Court and the concept of individual constitutional complaints.

ŠALTINIS

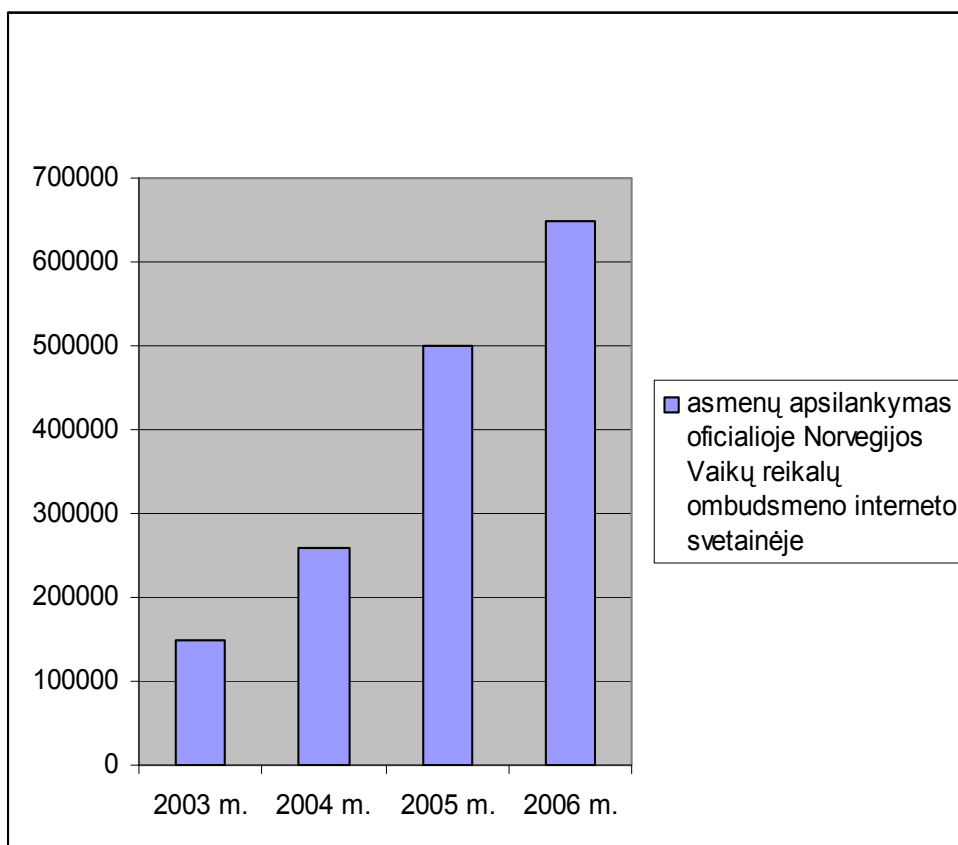
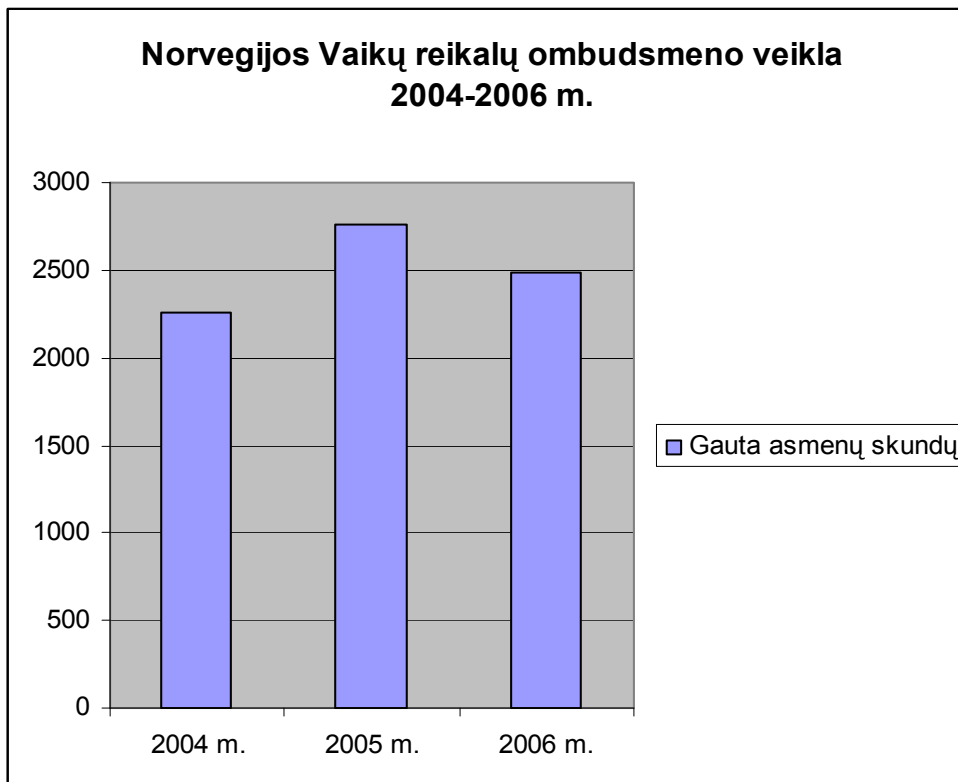
Švedijos Parlamento ombudsmenų metinės ataskaitos // <http://www.jo.se/Page.aspx?Language=en>;
prisijungimo laikas: 2008-09-10.

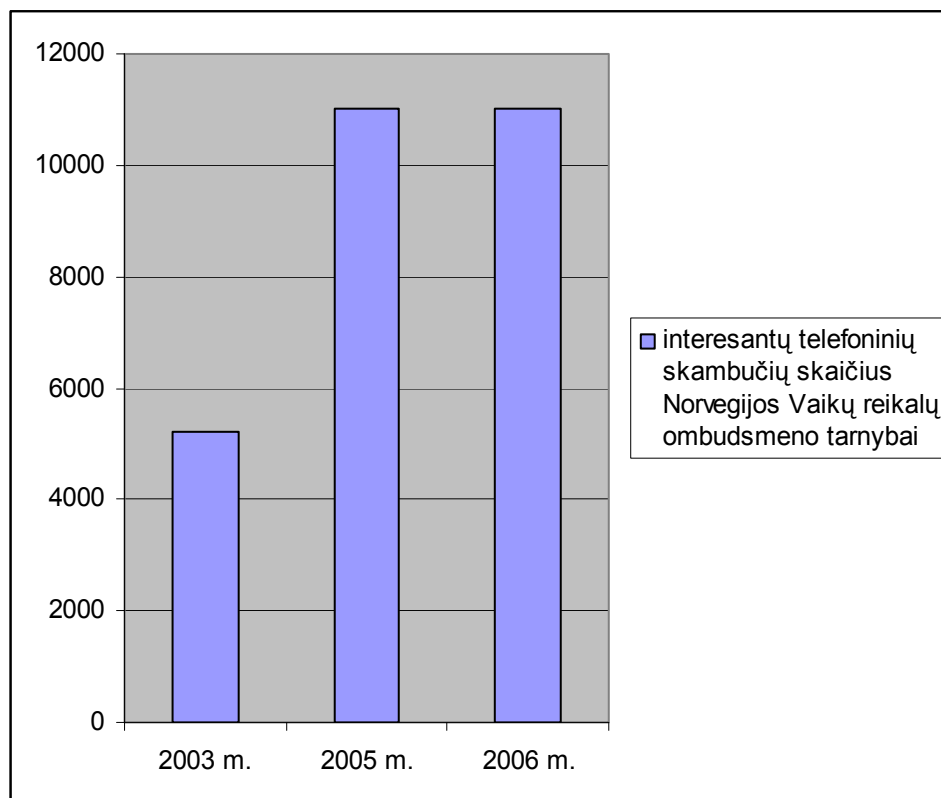

ŠALTINIS.

Danijos ombudsmeno metinės ataskaitos // http://www.ombudsmanden.dk/english_en/;

Prisijungimo laikas: 2008-09-10.

2004 metais nepateikta statistinių duomenų, nes Norvegijos Vaikų reikalų ombudsmeno tarnyboje buvo keičiami telefoniniai tinklai.

ŠALTINIS.

Norvegijos Vaikų reikalų ombudsmeno metinės ataskaitos // <http://www.barneombudet.no/english/>;
 prisijungimo laikas: 2008-09-10.